

PREVENCIJA I ODGOVOR NA (DIGITALNO) SEKSUALNO I RODNO ZASNOVANO NASILJE – PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE

PREVENCIJA I ODGOVOR NA (DIGITALNO) SEKSUALNO I RODNO ZASNOVANO NASILJE – PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE

Impresum

Ovaj priručnik pripremili su organizacije koje učestvuju u realizaciji projekta *Mogu da neću. Osnaživanje mladih, posebno devojaka, da se suprotstave digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u partnerskim odnosima* (2019–2021).

Izdavač: Autonomni ženski centar, Beograd

Naslov originala:

Teacher's Guidebook on Cyber Sexual and Gender-Based Violence Prevention and Response

Koordinator projekta: AUTONOMNI ŽENSKI CENTAR, Beograd, Srbija

Partnerske organizacije:

FUNDACIÓN PRIVADA INDERA, Barselona, Španija

CESI – CENTAR ZA EDUKACIJU, SAVJETOVANJE I ISTRAŽIVANJE CESI, Zagreb, Hrvatska

NOK A NOKÉRT EGYÜTT AZ EROSZAK ELLEN EGYESÜLET – NANE, Budimpešta, Mađarska

Urednice priručnika na srpskom jeziku: dr Tanja Ignjatović i mr Marina Ileš

Urednica priručnika na engleskom jeziku: Sanja Cesar

Autorke:

Éva Horváth, Lilla Kallós, Rachel Andras, Eulàlia Pedrola Vives,

Tanja Ignjatović, Marina Ileš, Sanja Cesar, Nataša Bijelić

Prevod na srpski: Stanislava Lazarević

Lektura: Dva pera

Dizajn: Mišo Gligorić

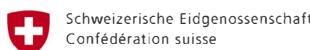
Štampa: Štamparija Radunić

Godina izdanja: 2021.

Tiraž: 200

Ova publikacija je pripremljena uz podršku Programa EU "Prava, jednakost i državljanstvo" (2014-2020). Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost autorki. Evropska komisija ne snosi odgovornost za način korišćenja podataka u ovoj publikaciji.

Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC

Publikacija na srpskom jeziku pripremljena je uz podršku Vlade Švajcarske.
Sadržaj publikacije ne predstavlja nužno i zvanični stav Vlade Švajcarske.

Sadržaj

Uvod	9
1. Seksualno i rodno zasnovano nasilje u emotivnim partnerskim odnosima	11
1.1 Razumevanje problema rodno zasnovanog nasilja i bavljenje njime	11
1.2 Digitalno seksualno i rodno zasnovano nasilje	21
1.3 Pregled rezultata istraživanja o svesti i stavovima nastavnika i učenika o digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u emotivnim partnerskim odnosima mladih	27
2. Obrazovne i preventivne aktivnosti u školskom kontekstu	30
2.1 Rodne norme i društveno uslovljavanje: „Demaskiranje muškosti i ženskosti“	32
2.1.1 Radionica 1: Rodna kutija	33
2.2. Nasilje u adolescentnim vezama – Rodno uslovljeni odnosi moći, seksualnost, romantična ljubav i zdravi odnosi	40
2.2.1 Radionica 2: Romantična ljubav – recept za zlostavljanje i kontrolu?	41
2.3 Digitalno seksualno nasilje	44
2.3.1 Radionica 3: Onlajn kontrola i nasilje u partnerskoj vezi	45
2.4 Posmatrač/Posmatračica	50
2.4.1 Radionica 4: Zauzimanje stava – strateške alatke za intervenciju	51
3. Podsticanje prijavljivanja i odgovor škole na (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje	56
3.1 Razvijanje i unapređivanje poverenja između nastavnika i učenika	56
3.2 Prepoznavanje znakova izloženosti (digitalnom) seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u školskom kontekstu	58
3.3 Kako reagovati kada postoji sumnja u nasilje ili saznanje o njemu?	61
3.4 Podsticanje učenika da reaguju, prijave nasilje i zatraže pomoć – informisanje o službama u zajednici za savetovanje, pomoć i podršku	65
3.5 Uloge i obaveze nastavnika, škola i drugih službi u odgovoru na (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje	68
3.6 Lako dostupni, prilagođeni potrebama mladih i poverljivi mehanizmi za prijavljivanje nasilja	73

4. Dobre prakse u prevenciji digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u školskom okruženju 74

4.1 Principi delotvornih programa prevencije (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u školskom okruženju	75
4.2. Delotvorne prakse u prevenciji nasilja u emotivnim partnerskim vezama mladih	80

Prilog 1: Radni listovi i materijal za deljenje tokom radionica 91

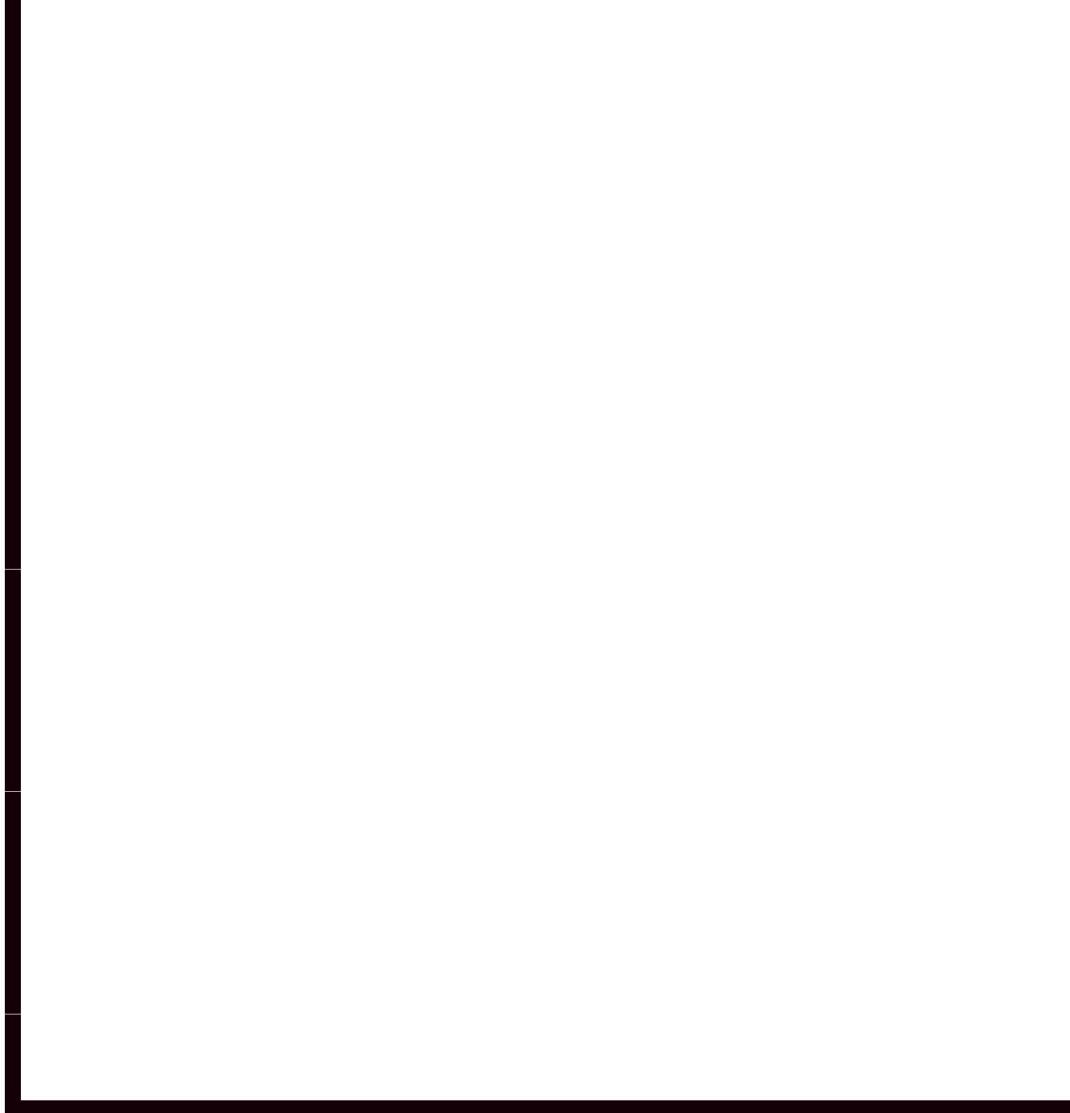
Radionica 1: Rodne kutije	91
Radionica 2: Romantična ljubav	97
Radionica 3: Onlajn kontrola i nasilje u partnerskoj vezi	99
Radionica 4: Budi zagovornik/zagovornica	104

Prilog 2: Pravni i institucionalni okvir 110

Prilog 2.1: Međunarodni okvir – kratak pregled	111
Prilog 2.2: Pravni okvir u Republici Srbiji	114
Prilog 2.3: Institucionalni okvir	118
Prilog 2.4: Postupak prijavljivanja i saradnje nadležnih organa i organizacija	120

Prilog 3: Korisni resursi 124

Literatura	129
-------------------	------------

▶ O projektu **Mogu da neću. Osnaživanje mladih, posebno devojaka, da se suprotstave digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u partnerskim odnosima**

Ovaj regionalni projekat realizuje se u četiri zemlje – u Hrvatskoj, Mađarskoj, Španiji, Srbiji – sa ciljem da se doprinese (1) suzbijanju digitalnog rodno zasnovanog i seksualnog nasilja u partnerskim odnosima mladih (15–19 god.), a (2) posebno osnaživanju i podsticanju devojaka da se suprotstave nasilju. Putem saradnje sa srednjim školama, projekat nastoji da poveća svest o problemu digitalnog nasilja u intimno partnerskim odnosima mladih, rodnim stereotipima i normama koje doprinose tolerisanju nasilja. Prepoznaјući ulogu zaposlenih u školi u prevenciji i odgovoru na nasilje, cilj je i da se doprinese povećanju njihovog znanja o digitalnom i rodnom nasilju u emotivnim vezama mladih, te da im se pruže materijali koje će moći da koriste u praksi. Projekat se realizuje od avgusta 2019. godine do jula 2021. godine.

Uvod

Digitalne tehnologije pružaju bolji pristup informacijama i unapređuju povezivanje, ali stvaraju i prostor za preslikavanje rodne neravnopravnosti i različitih oblika diskriminacija, koji čine osnovu nasilja nad ženama i devojčicama.

Normalizacija nasilja u emotivnim (intimno-partnerskim) odnosima sve je učestalija. Istraživanja i podaci jasno ukazuju na to da internet olakšava vršenje nasilja, seksualnih i drugih prestupa, kako onlajn tako i u fizičkom prostoru, te da doprinosi održavanju štetnih stereotipa o devojčicama i ženama i negativnim predstavama o muškosti.

Strategije prevencije, koje se ističu u istraživanjima o nasilju nad ženama i devojčicama, uključuju aktivnosti čiom bi se primenom povećala vidljivost digitalnog nasilja, ali i unapredila svest o ovom problemu na taj način da se ova vrsta nasilja ne trivijalizuje i ne ignoriše. U tom kontekstu, od izuzetne je važnosti uključivanje šireg kruga aktera, među kojima su i nastavnici i stručni saradnici u obrazovnim ustanovama.

Imajući u vidu da za suštinsku promenu nije dovoljno samo da postoji odgovarajući zakonski okvir i protokoli postupanja, ovaj priručnik ima za cilj da unapredi informisanost o digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u emotivnim (intimno-partnerskim) odnosima mladih i da nastanicima pruži uvid u efikasne i delotvorne preventivne aktivnosti i mere podrške za mlade u okviru obrazovnog sistema.

Priručnik sadrži četiri poglavља:

- Prvo poglavlje pripremljeno je kako bi nastavnici unapredili znanje o fenomenu digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, o njegovim oblicima, uzrocima i mogućim posledicama.
- U drugom poglavlju nalaze se materijali korisni za rad sa učenicima – radionice koje se mogu primeniti radi unapređivanja znanja učenika o temama roda, rodno zasnovanog nasilja, digitalnog nasilja i onlajn bezbednosti. Ove radionice mogu se izvoditi u okviru redovnih školskih i vannastavnih aktivnosti, kao i u vidu vršnjačkih edukacija.
- Treće poglavlje podseća nastavnike i školsko osoblje na ulogu škole i institucionalne procedure, koje obezbeđuju efikasan i delotvoran odgovor na pojavu digitalnog i rodno zasnovanog nasilja, uz uvažavanje specifičnih potreba mladih.
- U četvrtom poglavlju opisani su primeri dobre prakse u prevenciji seksualnog i rodno zasnovanog nasilja među mladima, koji se mogu preuzeti i prilagoditi tako da odgovaraju kontekstu u kojem se primenjuju. Ovaj deo nastoji da nastanicima i stručnim saradnicima pruži praktičnu podršku za unapređivanje prevencije i izgradnju školske klime koja je manje tolerantna na sve oblike diskriminacije i nasilja.
- U prilozima, pored radnih materijala za radionice (1), nalazi se i pregled ključnog međunarodnog i nacionalnog okvira i obaveza u oblasti zaštite od digitalnog i rodno zasnovanog nasilja, posebno imajući u vidu obrazovne institucije (2), kao i spisak korisnih resursa i važnih kontakata.

Na kraju, ova publikacija želi da podseti na značaj izgradnje društva koje će reći „ne“ nasilju i na to da svi, čak i putem minimalnih koraka, možemo aktivno učestvovati u ostvarivanju ovog cilja.

Autorke

1. SEKSUALNO I RODNO ZASNOVANO NASILJE U EMOTIVNIM PARTNERSKIM ODНОСИМА

1.1 Razumevanje problema rodno zasnovanog nasilja i bavljenje njime

Intimni odnosi u adolescenciji

Adolescencija je vreme za istraživanje i razvijanje emocionalne i socijalne kompetencije. Mladi uče da prepoznaju i upravljaju sopstvenim emocijama, angažovani su na izgradnji vlastitih sposobnosti da budu osetljivi i efikasni u odnosima sa drugima – sa porodicom, prijateljima, devojkama i momcima. U adolescenciji, romantične veze mogu da ojačaju samopouzdanje i utiču na razvijanje iskustva mladih o davanju i primanju intimnosti. Kada veze karakterišu uzajamno poštovanje, bliskost, poverenje, posvećenost i dobra komunikacija, mladi se bolje osećaju. U ravnopravnim¹ emotivnim vezama (ali i prijateljskim) mladi osećaju da su cenjeni i prihvaćeni, da sami mogu da donose odluke ne osećajući pritisak da rade stvari zbog kojih će se osećati nelagodno. U ravnopravnim emotivnim vezama mladi se osećaju sigurno i prijatno, podržavaju jedno drugo, ponašaju se jedno prema drugom ravnopravno i pošteno, otvoreno komuniciraju i razrešavaju sukobe, intimni su samo kada oboje to žele i na način koji oboje žele, znaju da je u redu da kažu „ne“.

Mladi koji ulaze u svoju prvu romantičnu vezu obično imaju teškoće da prepoznaju kako izgleda kvalitetan odnos i mogu im nedostajati veštine i znanja potrebni za uspostavljanje kvalitetnog i ispunjavajućeg odnosa sa partnerkom / partnerom. Međutim, za neke mlađe ljude romantične veze mogu biti povezane sa neodgovarajućim odnosima ili nasiljem emotivnog / intimnog partnera. „Toksično“ i „nezdravo“ ponašanje može započeti od nečega naizgled „nevinog“ i rezultirati nasiljem i zlostavljanjem. Mladi bi mogli to naizgled „nevino“ ponašanje pogrešno protumačili kao romantično. Na primer, u odnosu se može pojaviti

¹ Lako se u upotrebi često sreće formulacija „zdrava“ (i „nezdrava“) partnerska veza / odnos, postoje brojne nedoumice u vezi sa ovim terminima. Šta je zapravo zdrav odnos? Čini se kao da termin potiče iz medicinskog diskursa (i zahteva da se stalno prati i nadgleda vlastito ponašanje prema nekom unapred određenom merilu / pokazatelju onog što se smatra prihvatljivim). Kada se kaže „zdrav“ odnos, mogli bismo se pitati sledeće: Ko je nosilac kvaliteta „zdrav“? Šta se tačno podrazumeva pod zdravim i ko to određuje – roditelji, nastavnici, država, mladi? Slično je i sa upotrebom termina „nezdravi“ odnosi. Deluje kao da postoje samo dve mogućnosti – „zdrav“ i „nezdrav“ odnos (binarni tip). Brojni društveni, kulturni, ekonomski, politički i istorijski činioци utiču na postupke, stavove i osećanja, čineći složenim i raznolikim polnost i seksualnost. Dakle, kada se kaže „zdrav“ odnos, to ne podrazumeva nepromenljiv kvalitet emotivnih odnosa i seksualne intimnosti ili imperativ heteronormativnosti. Zbog toga, radije se služimo terminom „ravnopravan“ i „neravnopravan“ odnos. Mlade treba podsticati da razmatraju sopstveno ponašanje. Potrebno im je pružiti mogućnost za sticanje veština koje bi odražavale etički stav u odnosu na sebe i druge u rodnom socijalnom kontekstu (dinamičan proces etičke refleksije).

Više o ovom pitanju videti u: Carmody, M. 2009. Conceptualising the prevention of sexual assault and the role of education. The Australian Institute of Family, The Australian Centre for the Study of Sexual Assault.

I ljubomora zbog toga što partnerka provodi dosta vremena s drugima, ali to može rezultirati time da se ona tokom veze izoluje od prijatelja i porodice.

Da bi mladi razvili pozitivne, ravnopravne („zdrave“) veze, moraju da budu sposobni da prepoznaju kada je veza destruktivna („nezdrava“). Moraju da razumeju i prepoznačaju kako nejednake moći i rodni stereotipi mogu da utiču na njihov razvoj i odnose oko njih. Zloupotreba moći u odnosu znači da se jedan partner ponaša suprotno željama drugog partnera, da ima veću kontrolu u donošenju odluka u vezi ili u pogledu ponašanja drugog partnera. Na primer, devojka može osećati da nema moć / pravo da kaže „ne“. Zloupotreba odnosa, kao pokušaj nasilnih partnera da steknu ili održe moć i kontrolu, može imati različite manifestacije.

Uloga rodnih stereotipa i rodne norme u održavanju rodno zasnovanog nasilja

Od rođenja, društvo se prema devojčicama i dečacima odnosi različito u zavisnosti od njihovog biološkog pola. Okruženi smo porukama, uputstvima i pravilima o tome šta je žensko, a šta muško i kako treba da se ponaša, govori, razmišlja, da se oblači i ulepšava dečak / devojčica / muškarac / žena.

Rodni stereotipi jesu široko prihvaćeni sudovi i uopštavanja o osobi određenog roda ili o čitavom rodu, koji se mogu odnositi na nečije osobine ličnosti, na ulogu u porodici i emotivnom odnosu, na zanimanje i fizički izgled, a potiču iz tradicionalnih rodnih uloga koje su istorijski stvorile rodnu hijerarhiju u društvu. Stereotipi su u uskoj vezi sa rodnim normama, kompleksnim sistemom očekivanja o tome kakav treba da bude neko ko pripada određenom polu. Rodne norme i stereotipi pojačavaju hijerarhiju između polova jer različito formiraju (socijalizuju) decu tokom odrastanja. Oni utiču na njihovu komunikaciju, ponašanje, emocionalnu inteligenciju, kao i na očekivanja o tome šta mogu postati, po čemu su cenjeni i dr.

Različito ispoljavanje ponašanja prihvatljivo je za žene i muškarce. Tradicionalne rodne norme često kažu da devojke i žene treba da budu prilagodljive, stidljive, osećajne, brižne i da podržavaju svoje okruženje. Dečaci i muškarci treba da budu neposlušni, puni samopouzdanja, radoznali, dominantni i agresivni. Devojčice / žene se često prikazuju kao emotivne, preosetljive i iracionalne, dok se dečaci uče da pravi muškarci ne plaču, da su čvrsti i da treba da budu racionalni.

Rodni stereotipi takođe utiču na formiranje zanimanja i funkcija u porodici: žene treba da budu domaćice, majke i da se staraju o deci, čak i kada su zaposlene, a poslovi koje povezujemo s njima verovatnije će biti u sektoru nege i brige (učiteljica, medicinska sestra, socijalna radnica itd.), kao i slabije plaćeni poslovi. Očekuje se da muškarci zauzimaju rukovodeće položaje ili da se bave prirodnim naukama, inženjerstvom, politikom, jer bi oni trebalo da zarađuju novac i budu glava porodice.

Tradisionalne rovine uloge mogu dovesti do loših odnosa među partnerima, do potiskivanja njihovih pojedinačnih potreba / izbora ili do ugnjetavanja. Naše društvo podržava heteroseksualne odnose kao normu gde se muške i ženske osobine dopunjaju u skladu sa tradicionalnim rodnim ulogama. Nejednaka očekivanja društva o tome kako treba da se ponašaju dečaci i devojčice, muškarci i žene mogu dovesti do dominantnog ponašanja dečaka / muškaraca prema devojkama / ženama, kao i do pojave podređenih i ranjivih devojčica / žena, manje nezavisnih i bez dovoljnog samopouzdanja. Ako bilo ko odstupi od gore pomenutog, društvo će ga verovatno kazniti zbog toga što se ne uklapa u norme (npr. „previše je muškobanjasta i oteraće od sebe muškarce“, „on je takav mekušac ili mamin sinčić“ ili „nije pravi muškarac zato što joj dopušta da mu određuje šta da radi“), a to će samo dodatno učvrstiti ustaljena očekivanja. Ovako pojačani obrasci mogu dovesti do toga da se devojke / žene nađu na u daru diskriminacije kako u svojim ranim emotivnim vezama, tako i u odrasloj dobi.

Socijalizacija na osnovu seksualnosti takođe pokazuje disparitet. Devojčice se od malih nogu uče da je jedna od njihovih najpoželjnijih osobina stepen privlačnosti. One vide ženska tela u reklamama, filmovima i drugim medijima, ali tela data kroz mušku perspektivu, uvek u skladu sa vladajućim standardima lepote. Na taj način, one nauče da svoja tela posmatraju iz spoljne perspektive, istovremeno gubeći ličnu vezu sa njima, što ostavlja posledice na samopoštovanje, na prepoznavanje fizičkih granica i na način na koji se odnose prema sopstvenoj seksualnosti, koja lako može postati predmet tuđih potreba.

Poruke dečacima o seksualnosti često se odnose na osvajanje, dokazivanje njihove muškosti korišćenjem nečijeg (ili bilo čijeg tela) – nespornoj, instinktivnoj potrebi koju moraju da zadovolje. Devojčice, međutim, sa svojim zamagljenim fizičkim granicama i socijalizacijom, sa potrebama potisnutim u drugi plan, a na osnovu kulturnih stavova usredsređenih na muško zadovoljstvo, često nisu u stanju da kažu „ne“ ili se njihovo „ne“ kao odgovor na seksualne predloge ne čuje.

Takođe je izvesno da postoje dvostruki standardi u načinu na koji društvo gleda na devojke / žene i dečake / muškarce u svetu njihovog seksualnog života i izražavanja. Ako devojke i žene preuzmu aktivnije uloge u svom seksualnom životu, često su žigosane, dok se kod dečaka i muškaraca to posebno ceni.²

Rodno zasnovano nasilje duboko je povezano sa rodnim normama i stereotipima, jer kažnjava nekonvencionalno izražavanje roda u nekoliko oblasti života. Osobe koje imaju rigidne poglede na rodne uloge verovatno neće umeti da prepoznaju ni sopstvene stvarne fizičke i psihološke potrebe, niti potrebe svojih partnera / partnerki. Rodne norme i stereotipi mogu dovesti do neravnoteže u podeli obaveza i kvalitetu odnosa u porodici (npr. u oblastima brige o deci, kućnih poslova, donošenja odluka, finansijske kontrole, napredovanja u struci itd.). Sve gore navedeno ukazuje na nejednakost koja ženama ostavlja manje moći da upražnjavaju svoju autonomiju, da imaju kontrolu nad sopstvenim telima, potrebama i životima.

Ravnopravne, neravnopravne i nasilne partnerske veze

Svaka veza je različita i ne postoji apsolutni standard za odlučivanje o tome koja veza dobro funkcioniše, a koja ne. Ono što je važno jeste činjenica da li se odnos zasniva na ravnopravnosti i poštovanju, bez prisustva manipulacije, zastrašivanja ili nasilja. Svaka emotivna veza nalazi se u spektru koji se kreće od dobro uspostavljenih odnosa među partnerima, preko loših odnosa do nasilnih i ekstremnih slučajeva, koji se mogu završiti i ubistvom.

Radi ilustracije, navodimo kratak spisak sa nekoliko smernica koje pomažu u utvrđivanju kvaliteta jedne veze (ravnopravnosti, neravnopravnosti ili njene nasilne prirode).³

Veza je najverovatnije ravnopravna ukoliko su prisutni sledeći parametri:

- Zasniva se na ravnopravnosti, poštovanju, međusobnom podržavanju i ljubavi.
- O problemima se može razgovarati, a razgovori će rezultirati dogовором и променама.
- Korišćenje nenasilne komunikacije ima pozitivne rezultate u vezi.
- Oba partnera ulažu približno istu količinu energije za rešavanje zajedničkih problema.
- Svako može slobodno da izrazi svoja osećanja.
- Partneri međusobno reaguju na uspehe radujući im se i podržavajući jedno drugo.

² Kardos B., Sudár O. 2019. Turn Me On. Patriarchátust Ellenzők Társasága. Dostupno na: <http://turnmeon.hu/wp-content/uploads/2019/06/Kapcsolodj-be-Tordelt-WEB-FINAL-L-1.pdf>

³ Navedeni kriterijumi preuzeti su iz informativnog letka Udruženja NANE (Healthy relationship. NANE. Dostupno na: https://nane.hu/en/wp-content/uploads/healthy_relationship_print.pdf).

- Oba partnera imaju mogućnost da se menjaju i poboljšavaju.
- Partneri se međusobno podstiču na poboljšanje i osećaju da su njihovi životi potpuniji.
- Oboje se osećaju jačim.
- Pustili bi partnera / partnerku da slobodno doneše odluku o prekidu veze.

Veza je neravnopravna ukoliko se za nju može navesti sledeće:

- Partneri ne mogu da razgovaraju o svojim problemima.
- Partneri su u stanju da razgovaraju o problemima, ali se ništa ne menja.
- Korišćenje nenasilne komunikacije u vezi ne dovodi do rezultata.

Veza je nasilna⁴ ukoliko je, pored navedenih stavki iz neravnopravne veze, prisutno i sledeće:

- Partner na uspehe drugog odgovara okrivljavanjem, potcenjivanjem ili besom.
- Partner kontroliše svaki aspekt života partnerke / partnera.
- Ponašanje partnera je uvredljivo ili grubo prema onom drugom, bilo da su sami ili na javnom mestu.
- Partner se ponaša prema drugom kao da je nevidljiv, ne upućuje mu / joj ni reč, ne odgovara mu / joj na pitanja.
- Samo jedan od partnera može da se menja, razvija i unapređuje, dok drugi nikada nema dozvolu za to.
- Svet jednog od partnera postaje sve manji i manji (nestaju prijatelji i rođaci, stari hobiji, ciljevi i želje) – izolacija je sve izraženija.
- Osoba se oseća sve slabijom i nemoćnjom.
- Partner ne bi dozvolio drugom da prekine vezu: ucenjuje svojim osećanjima, bolešću ili preti ubistvom / samoubistvom.
- Partner preti fizičkim nasiljem.
- Partner (ponekad) primenjuje fizičko nasilje ili prisiljava partnera da učestvuje u seksualnim aktivnostima koje ne voli niti želi.

Rodno zasnovano nasilje

Rodno zasnovano nasilje može se definisati kao **nasilje usmereno protiv osobe zbog njenog pola / roda⁵** (uključujući i rodni identitet), tj. kao nasilje koje nesrazmerno pogađa osobe određenog pola /roda.

Prema Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici, „rodno zasnovano nasilje nad ženama“ označava nasilje koje je usmereno protiv žene zato što je žena, odnosno ono koje nesrazmerno pogađa žene (čl. 3, tačka d).⁶

⁴ Upotreba termina „nasilna veza“ može da asocira na polno / rodno simetrična ponašanja. Brojna istraživanja pokazuju da su devojke nesrazmerno češće izložene svim vrstama nasilja u emotivnom partnerskom odnosu, o čemu će biti još reči. Treba istaći i to da bi bio neprihvatljiv preventivni pristup koji usmerava na (individualnu) odgovornost devojaka da upravljuju rizicima za nasilje, uključujući i seksualne napade, umesto da se odgovornost locira na onog ko se nasilno ponaša, kao i na odgovornost države / institucija da obezbede mehanizme zaštite i podrške (više o ovome videti u Carmody, M. 2009.), ali i dalje u tekstu ovog priručnika.

⁵ „Rod“ označava društveno određene uloge, ponašanja, aktivnosti i attribute koje neko društvo smatra prikladnim za žene i muškarce (Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, čl. 3, tačka c)).

⁶ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (potvrđena od strane Narodne skupštine Srbije 2013. godine).

Dostupan na: <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/2246-13Lat.pdf>

Žene i devojke, svih starosnih grupa i porekla, najviše su pogodjene rodno zasnovanim nasiljem. Ono može biti fizičko, seksualno, psihičko i ekonomsko, i uključuje:

- nasilje u emotivnim partnerskim vezama;
- seksualno nasilje (uključujući silovanje, seksualno zlostavljanje i uznemiravanje ili proganjanje);
- ropstvo (seksualno iskorisćavanje, trgovinu ljudima, držanje žena u zatočeništvu i fizičko iskorisćavanje);
- štetne kulturne prakse, kao što su prinudni brakovi, sakaćenje ženskih genitalnih organa i takozvani zločini „zbog časti“;
- digitalno nasilje i uznemiravanje korišćenjem novih tehnologija.

Nasilje predstavlja **kršenje ljudskog dostojanstva** i, u najgorem obliku, **krši pravo na život**. To je takođe ekstremni izraz rodno zasnovane nejednakosti.

Oblici nasilja u intimnim partnerskim vezama

Nasilje u intimnim partnerskim vezama jedna je od vrsta rodno zasnovanog nasilja, koje češće pogađa žene i devojke. Prema Ujedinjenim nacijama, rodno zasnovano nasilje više pogađa žene zbog istorijski uspostavljene neravnoteže moći između muškaraca i žena, koja dovodi do toga da muškarci dominiraju nad ženama u društvu i sprečavaju žene da ostvare svoj puni potencijal.⁷ Postoje mnogi oblici nasilja u intimnim partnerskim vezama i obično se pojavljuju zajedno jer svi potiču iz istog izvora: negativni stavovi i nedostatak poštovanja učinioča nasilja prema ženama / njihovom partneru. Na sledećem spisku nalaze se najtipičniji primeri u okviru najvažnijih vrsta nasilja prema ženama:

Emocionalno nasilje: Potcenjivanje i vređanje partnerke ili osoba i stvari koje ona voli ili ceni, ismejavanje (njen izgled, religija, etničko poreklo, itd.); pretnje da će nauditi njoj ili osobama i stvarima koje su joj dragocene, pretnje samoubistvom; učestalo ljubomorno ponašanje; uništavanje njenog samopouzdanja; preispitivanje ili ignorisanje njenih nezavisnih odluka; okriviljavanje partnerke za sve, uključujući i sopstvene emocionalne ispadne; umanjivanje (ili relativizacija) partnerkinih emocija i / ili iskustava (uključujući i doživljaj težine zlostavljanja); odbijanje razgovora o problemima ili čak negiranje njihovog postojanja; **izolacija** partnerke od informacija, emocionalne podrške (socijalnih i finansijskih resursa), izolacija od porodice i prijatelja (često na manipulativan, prikriveni način), sprečavanje da stekne nove prijatelje; ponižavanje pred porodicom ili prijateljima, tako da se ona sama izoluje od socijalnih kontakata; **kontrolisanje** šta ona može, a šta ne može da radi, s kim može da se sastane / razgovara, gde može da ide, šta može da obuče, kontrolisanje onoga što radi u slobodno vreme (uključujući i kontrolu nad korišćenjem tehnologije); proveravanje telefona, čitanje mejlova, pretraživanje džepova i tašni, praćenje partnerke svuda, kao i držanje pod stalnim nadzorom na poslu ili u školi; preteće ponašanje: uništavanje stvari, zastrašivanje oružjem, preteći ton, pogled, stav tela, uvredljivo ispitivanje ili opasna vožnja, uhođenje bivše partnerke.

Mnoga od ovih ponašanja mogu da pokazuju i žene prema emotivnim partnerima, ali je njihova mogućnost da nametnu kontrolu, zlostavljuju ili proizvedu štetnu posledicu za partnera mnogo manja, jer kultura (tradicija i običaji) i društveni stavovi muškarcima dodeljuju više moći i pomažu da oni neuporedivo lakše zloupotrebe svoju nadmoć nad ženama.

Fizičko nasilje: Guranje, udaranje, gušenje partnerke, hvatanje za ruke, ramena, gnjećenje prstiju, vučenje za kosu, šamaranje, udaranje, ujedanje, drmanje, nanošenje opeketina, upućivanje pretnji ili nanošenje povreda oružjem; uskraćivanje prava partnerke na slobodu kretanja i nezavisnost; zaključavanje

⁷ Ujedinjene nacije, 1996, odeljak 75

osobe unutar ili van kuće, ili vezivanje, vezivanje za nešto, ometanje sna, zabranjivanje da se pere, da jede, piće ili da se stara o drugim fizičkim potrebama.

Seksualno nasilje: Primoravanje ili manipulisanje partnerke da učestvuje u seksualnim aktivnostima koje ona ne želi, ignorisanje ako kaže ne, ignorisanje znakova da ne uživa u toj aktivnosti, moljenje za stvari koje je već odbila, povređivanje ili ponižavanje tokom seksa, silovanje, povređivanje genitalija ili primoravanje na odnos sa drugima; odbijanje upotrebe kondoma, sprečavanje uzimanja kontraceptiva, primoravanje na abortus ili zabranjivanje abortusa; deljenje privatnih intimnih slika / video zapisa seksualnog sadržaja na internetu bez pristanka, ucena da će postaviti privatne slike seksualnog sadržaja i zauzvrat iznuđivati seksualne usluge.

Ekonomsko nasilje: Izolacija partnerke od finansijskih resursa; sprečavanje da završi školu, da studira, da radi ili zarađuje novac (na primer, ubedjujući je da je važnije da budu zajedno ili da gaji decu); sprečavanje da napreduje u karijeri; ispitivanje njenih finansijskih odluka, kontrolisanje šta ona može, a što ne može da radi, s kim može da se sastane / razgovara; upravljanje njenom imovinom, nagovaranje da traži novac ili druga sredstva od roditelja / prijatelja; zaduzivanje (kreditima), kontrola platne kartice; eksploatacija rada, zloupotreba (intimnih) informacija i podataka za ekonomsku eksploataciju.

Ovde se spisak ne završava: Postoji mnogo oblika nasilja i obično se dešavaju uporedno. **Cilj je isti:** uspostavljanje potpune kontrole i nadmoći, što će imati negativan emocionalni efekat na žrtvu. I fizičko i seksualno nasilje imaju negativne emocionalne posledice. Cilj je da se takvim ponašanjem utiče na žrtvu tako da se ona oseća manje vrednom, da zaslužuje takvo ponašanje, da je to njena krivica, da nema smisla pokušavati da se stvari promene, da uopšte nema snage da nešto preduzme.

Mitovi i činjenice o rodno zasnovanom nasilju

U našim društвima postoje uobičajene zablude i mitovi o rodno zasnovanom nasilju, koji predstavljaju potencijal za dalju traumatizaciju, učutkivanje žrtava, odobravanje načina razmišljanja učinilaca nasilja i sprečavanje onih koji bi mogli pomoći u pružanju podrške žrtvama.

Mitovi, prisutni i na individualnom i na institucionalnom / društvenom nivou, jedan su od načina na koji je rodno zasnovano nasilje održano i opravdano tokom istorije. Razumevanje mitova i stvarnosti seksualnog i rodno zasnovanog nasilja može nam pomoći **da se usredsredimo na odgovornost učinioца**, a to je kritični deo svakog efikasnog napora za zaštitu žrtava i rad na ravnopravnijem i pravednjijem društvu.

Evo nekoliko primera:

- **Mit:** Nasilje u porodici je problem koji nastaje zbog besa / ljutnje. Muškarci ne mogu da kontrolišu svoj bes.

Činjenice: Onaj ko oseća bes nije automatski nasilan. Nasilno ponašanje je izbor. Muškarci koji su nasilni prema ženama biraju nasilje kao način vršenja mocii i kontrole nad svojim partnerima. To mu olakšavaju norme koje definišu „muškost“, koje muškarcima dopuštaju ili ih čak podstiču na agresivnost. Oni veruju da imaju pravo da kontrolišu, dominiraju i povređuju svoje partnere. Većina muškaraca koji su nasilni prema svojim partnerima mogu savršeno da kontrolišu svoj bes prema drugim ljudima, posebno prema svom šefu ili drugim autoritetima.

- **Mit:** Ljubomora je znak ljubavi.

Činjenice: Ljubomora nema nikakve veze sa ljubavlju; to je pre znak posesivnosti, nedostatka poverenja i nesigurnosti. Takođe je jedan od najčešćih znakova ranog upozoravanja na zlostavljanje. Do određenog trenutka, ljubomora bi se mogla smatrati validnom i prihvatlјivom emocijom, ali kada se na ljubomoru poziva da bi se ograničili socijalni kontakti partnerke, da bi se kontrolisao njen

izgled ili da bi se realizovale emocionalne ucene, onda je to emocionalno zlostavljanje. Ljubomora je i jedan od najozbiljnijih rizika da se nasilje nastavi i nakon što partnerka prekine / napusti vezu, ili rizika da se partnerka uhodi, proganja, fizički (teško) povredi ili čak ubije.

- **Mit:** Mora da su zlostavljane žene učinile nešto da isprovociraju učinioca. („Ona to zaslzuje“; „Tražila je to“).

Činjenice: Žrtva / preživela nikada nije kriva. Izjave koje optužuju žrtve sugerisu da bi zlostavljanje prestalo ako žrtva nešto preduzme kako bi promenila svoje ponašanje. Međutim, odgovornost za nasilje uvek pripada osobi koja se nasilno ponaša. Žene ne zaslzuju da budu fizički, emocionalno ili seksualno zlostavljane u bilo kojim okolnostima. Svako ima osnovna ljudska prava, poput prava na sigurnost, prava na poštovanje, na slobodu izbora. Ne može biti opravdanja za nasilje nad ženama!

- **Mit:** Devojka / žena koja je izložena nasilju u partnerskom odnosu lako može da napusti nasilnog partnera (i tada će nasilje prestati).

Činjenice: Ova prepostavka počiva na uverenju da žene imaju kontrolu nad nasiljem koje se dešava (a to često znači i da se smatra da su odgovorne za njegovo nastavljanje). Učinilac nasilja ne samo da kontroliše partnerku i odnos, već je izrazito sklon manipulaciji, koja ženi otežava da razume partnerski odnos kao nasilje i da doneše odluku da ga prekine. Treba imati u vidu i to da nasilje ne mora da prestane nakon prekida partnerske veze (naprotiv, neke su žrtve posebno ugrožene u momentu kad odluče da napuste vezu), kao i to da institucije nemaju uvek efikasne i delotvorne mehanizme da pruže zaštitu.

- **Mit:** Verovatnije je da će seksualno nasilje učiniti nepoznata osoba.

Činjenice: Upravo suprotno. U stvari, dve trećine seksualnih napada izvrši neko ko je žrtvi poznat. Prema nekim studijama, samo 2% nasilnika su potpuno nepoznate osobe.

- **Mit:** Digitalno zlostavljanje vođeno je strašcu, a ne nasiljem.

Činjenice: Zlostavljač se može pretvarati da osobu toliko voli da ne može da zaustavi sebe. Ali ove radnje ne potiču iz ljubavi, već predstavljaju čin kontrole i nasilja. Učinilac zastrašuje brojem ili sadržajem poruka, izoluje osobu ograničavajući joj pristup komunikaciji sa prijateljima i porodicom ili ponižava žrtvu objavljuvanjem intimnih slika na mreži. Sve to nema nikakve veze sa ljubavlju.

Krug nasilja – dinamika nasilja u intimnom partnerskom odnosu

Kako žrtva ne primeti da je u emotivnoj vezi sa osobom koja je nasilna? Emotivni odnos, naime, ne počinje nasiljem – šamarom, zabranom, pretnjom, omalovažavanjem. Čak i kada se pojave prve naznake nasilnog ponašanja, ono nije prisutno sve vreme, naročito ne na početku veze. Ovo nije slučajno i predstavlja ozbiljnu zamku za buduće žrtve.

Uobičajeno je da se dinamika nasilja u intimnom partnerskom odnosu prikazuje putem modela koji se naziva „krug nasilja“ (ili „točak nasilja“).⁸

Veza obično započinje **veoma romantično**: sa puno pažnje, obećanja, vezivanja, međusobnim planiranjem budućnosti, poklonima. Po pravilu, devojci / ženi se čini da je nasilnik veoma voli, čak i pre nego što je dobio priliku i vreme da je zaista upozna. Postoji mišljenje da je to zato što ga zapravo ne zanimaju njena ličnost i sklonosti, već samo želi nekoga koga može posedovati, ko će zadovoljavati (sve) njegove želje (bez pogovora) i koga će početi postepeno da ugnjetava.

Zbog toga, ubrzo **počinje da raste napetost**, a veza postaje puna rasprava i sukoba. Međutim, sukobi nisu neuobičajeni ili po sebi problematični u partnerskom odnosu. Oni postoje u svakom odnosu i mogu da

⁸ Pence, E., Paymar, M. 1986. *Power and control: Tactics of men who batter*. Duluth, MN: Minnesota Program Development Inc.

se razrešavaju konstruktivno ili da opstaju i vode udaljavanju i prekidu partnerskog odnosa. Sukobi u nasilnom odnosu nastaju u kontekstu onih sitacija u kojima partner pokušava da kontroliše i oduzme slobodu izbora i odlučivanja svojoj partnerki, na primer, kada joj kaže da ne bi trebalo da ide na zabavu gde će biti prisutan njen bivši dečko; ili da ne bi trebalo da nosi određenu haljinu ili da se šminka. On može svoje postupke opravdavati time da mu je stalo i da mnogo voli partnerku, a ti izgovori se ponekad mogu pogrešno shvatiti kao brižnost ili prevelika ljubav, dok, u stvari, predstavljaju pokušaj kontrole i izolacije partnerke.

Ako se partnerka opire ograničavanju svojih izbora, odluka i slobode, ako partner smatra da njegova obrazloženja („zamke“) nisu efikasne u nametanju kontrole, obično dolazi do nekog od oblika **nasilničkog ispada**. Nasilje može biti verbalna agresija uz emotivno zlostavljanje, ali i fizičko ili seksualno. Za partnerku je to obično nešto šokantno ili vrlo štetno, te ona može pomisliti da je verovatno bolje da ode i prekine vezu u kojoj se događaju takve stvari.

Međutim, kada učinilac nasilja oseti da je veza u opasnosti i da bi partnerka mogla da ga ostavi i raskine vezu, on obično počinje ponovo da pokazuje svoje „dobro lice“ – ponaša se ljubazno, daje obećanja da se više nikada neće tako ponašati, pruža joj puno pažnje i ljubavi – a cilj takvog ponašanja jeste da zadrži partnerku u vezi. Bez obzira na sve izjave i pozitivne radnje, u stvarnosti nije došlo do promene učinioca nasilja. Njegovo „dobro lice“ samo je privremeno, a obećanja koja je dao neće dugo trajati: kada oseti da je veza ponovo sigurna, prestaje da bude fin, ponovo počinje sa nepoštovanjem i emotivnim zlostavljanjem partnerke, a napetost u vezi počinje da se postepeno povećava. Ako se ovakvo ponašanje ponavlja više puta, ako je uspeo da pokoleba partnerku više puta, da mu se ona svaki put vrati i oprosti – uspostavio je psihološku zavisnost partnerke od njega (ona je psihološki postala žrtva). Nakon ovog možda neće morati da uloži napor da je spreči da ona ode, jer ona u tom periodu ne bi mogla lako da ode (ona na sebe i realnost gleda njegovim očima, moguće je da je izolovana od informacija, emotivne i konkretnе pomoći, moguće je da je zastrašena ili da postoje drugi razlozi zbog kojih joj je teško ili ne vidi mogućnost da napusti nasilnog partnera).

Važno je znati da nasilje i zlostavljanje u vezi vremenom obično poprima sve teže oblike.

Rani znaci upozorenja uključuju sledeće:

- Stalnu ili iracionalnu ljubomoru ili ljutnju kada partnerka/partner želi da bude sa prijateljima ili porodicom;
- Partner u svakom trenutku želi da zna gde je ona;
- Nepredvidive promene raspoloženja;
- Pretnja odlaskom ako ne uradi ono što od nje zahteva;
- Insistiranje na klasičnim, tradicionalnim rodnim ulogama;
- Prisiljavanje na neželjene seksualne činove, ili seksualne radnje bez saglasnosti;
- Pokušaj da se parnerka oseća krivom ako se ne ponaša onako kako se od nje očekuje ili kako joj se kaže;
- Pretnja da će povrediti sebe ili drugog ako partnerka želi da napusti vezu;
- Istorija nasilja u prethodnoj vezi (vezama).

► **Važno** je imati u vidu da je u osnovi nasilja **nepoštovanje partnerke**. **Zbog toga**, treba obratiti pažnju na to šta partner govori o ženama, a naročito o bivšim partnerkama – ako su sve one glupe, zle, pokvarene..., potreban je oprez kad govori da aktuelna partnerka nije kao druge, da je posebna, izuzetna.... Ako postoe rani znaci upozorenja, važno je odmah preuzeti nešto – ili postaviti jasne granice ili izaći iz veze. Što se duže ostaje u vezi sa zlostavljačem, biće teže izaći iz nje.

Kasnije u tekstu (poglavlje 3) pisaćemo o tome kako da nastavnice, nastavnici i stručne službe u školi prepoznaјu znakove upozorenja kod svojih učenica i učenika, i kako da ih podrže u tome da donesu ispravne odluke i da se zaštite.

Nasilje u LGBTQ odnosima

Ponekad mislimo da se nasilje može dogoditi samo u heteroseksualnim vezama jer se to dešava u većini slučajeva. Postoje mnogi rodni stereotipi zbog kojih je nasilje u LGBT vezama veoma teško prepoznati, čak i za same žrtve. Te zablude uključuju sledeće:

- seksualno nasilje nije moguće između dve žene;
- ako postoji nasilje u lezbejskoj vezi, sigurno nije fizičko (što znači da nije opasno);
- muškarci su jaki (ili nemaju emocije), pa im nije moguće stvarno našteti (emocionalno);
- ne postoji neravnoteža snage u istopolnim vezama.

Važno je znati da LGBT veza može biti jednako nasilna kao i heteroseksualna, ali je teže tražiti pomoć zbog homofobnih stavova i nedostatka specijalnih službi. Dakle, podrška nastavnika još je važnija za ove učenike.

Posebni oblici nasilja u LGBT intimnim partnerskim vezama uključuju kontrolu nad odlukom partnera / partnerke u vezi sa obelodanjivanjem da je LGBT osoba (pretnje da će obelodaniti seksualnu orijentaciju partnera / partnerke), namerno pogrešno rodno identifikovanje, itd.⁹

Emocionalne posledice rodno zasnovanog nasilja

Emocionalne posledice rodno zasnovanog nasilja mogu biti ozbiljne i dugotrajne. Seksualno nasilje jeste jedno od emocionalno najtraumatičnijih kršenja ljudskih prava.

Prema istraživanju EU Agencije za osnovna prava o nasilju nad ženama¹⁰, dugoročne posledice doživljavanja fizičkog ili seksualnog nasilja jesu sledeće:

- gubitak samopouzdanja: 36%;
- anksioznost: 35%;
- subjektivno osećanje ranjivosti: 34%;
- teškoće u vezama: 29%;
- poteškoće sa spavanjem: 28%;
- depresija: 24%;
- napadi panike: 14%;
- poteškoće u koncentraciji: 14%;
- ostalo: 3%.

Oporavak može započeti samo ako zlostavljanje prestane. Nije moguće oporavljati se tokom zlostavljanja.

⁹ Više o ovome može se naći na Bleeding Love. Dostupno na: <https://www.bleedinglove.eu/project/>.

¹⁰ Violence against women: an EU - wide survey. Main results. 2014. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). Dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fr_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf. Više informacija na veb-sajtu: <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/violence-against-women-survey/survey-information>

Takođe je važno imati na umu to da je, iako fizički ožiljci i modrice zarastaju s vremenom, za emocionalni oporavak potrebno mnogo više vremena. Društveno okruženje u kojem se dešava optuživanje žrtve, bagatelizacija i relativizacija žrtvinog doživljaja, otežava proces oporavka, a podržavajuće okruženje, u kome se veruje i štiti žrtva, može pomoći procesu emocionalnog zaceljivanja.

Nasilje u emotivnim vezama mladih

Prema jednoj studiji¹¹ sprovedenoj u SAD-u, nasilje u vezama mladih (u tinejdžerskim vezama) razlikuje se od nasilja među odraslima. Razlike uključuju sledeće:

- Nasilje je češće obostrano. Prema zapažanjima fizički nasilnih parova, nasilje je obostrano u 58% slučajeva.
- Neravnoteža snaga među partnerima nije toliko velika jer je finansijska zavisnost od drugog retka.
- Postoji nedostatak iskustva i veština upravljanja odnosima.
- Veza se u odnosu na partnersku vezu odraslih više dešava pred drugima i u javnom prostoru (u školi), a ne u privatnom prostoru, što znači da vršnjaci imaju mnogo veći uticaj na to kako se partneri ponašaju jedno prema drugom.¹²

Prema jednom drugom istraživanju¹³, i mladići i devojke pokušavaju da kontrolišu svog partnera/partnerku, ali su mladići „uspešniji”.

„Devojke sa iskustvom nasilja nose se sa snažnim osećanjima straha, bezvrednosti, srama i krivice, dok mladići svoja iskustva žrtve često odbacuju kao beznačajna. [...] Pribegavanje nasilju od strane devojke manje pogađa adolescente muškog pola ili se doživljava kao uznemirujuća i neprijatna epizoda, koja se obično zanemaruje, ali na koju oni ponekad odgovore mnogo jačim činom nasilja.“

Ove karakteristike potvrđuju i rezultati našeg istraživanja, nastali na osnovu podataka dobijenihod učenica i učenika, kao i na osnovu saznanja nastavnica i nastavnika o pojavi nasilja u emotivnim vezama učenika (glavni nalazi istraživanja predstavljeni su pri kraju teksta u ovom pogлављu).¹⁴

¹¹ Teen Dating Violence: A Closer Look at Adolescent Romantic Relationships. 2018. National Institut of Justice Journal, Issue 216. Dostupno na:
<https://nij.ojp.gov/topics/articles/teen-dating-violence-closer-look-adolescent-romantic-relationships>

¹² Vršnjačko okruženje i uticaj vrlo su važni za mlade, i oni mogu biti pozitivni, u smislu da mladi jedni drugima prenose poruku da je nasilje u vezi neprihvatljivo i da reaguju kada se ono dešava, ali i štetni – u smislu da se podržavaju rodno diskriminativni stavovi i norme prema kojima momak u vezi treba da kontroliše svoju devojku i donosi odluke u njeno ime. O tome će biti više reči u ovom priručniku, ali i u materijalima koji su pripremljeni za mlade.

¹³ Köberlein, L. et al. 2010. *Hartbeat. Relationship without violence*. PARITÄTISCHE Baden-Württemberg.
Dostupno na:

http://nane.hu/wp-content/uploads/2016/03/Manual_heartbeat_relationships_without_violence.pdf

¹⁴ Istraživački izveštaji i infografici su dostupni na linkovima: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/> (za učenice i učenike) i <https://mogudanecu.rs/nechupedia/nastavnici> (za nastavnice i nastavnike)

1.2 Digitalno seksualno i rodno zasnovano nasilje

Komitet Saveta Evrope za Konvenciju o visokotehnološkom kriminalu stvorio je radnu definiciju, integrišući u digitalni kontekst definiciju nasilja nad ženama iz Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici:

„Digitalno nasilje je upotreba računarskih sistema za izazivanje, olakšavanje ili pretnju nasiljem nad pojedincima koje rezultira ili će verovatno dovesti do fizičke, seksualne, psihičke ili ekonomске štete ili patnje i može uključivati eksploataciju okolnosti, karakteristika ili ranjivosti pojedinca.“¹⁵

Razlog zbog kojeg mora da se govori o digitalnom nasilju kao posebnoj kategoriji leži u činjenici da digitalni prostor ima mnogo karakteristika koje mogu podstići, ponavljati i omogućiti čitav niz nasilnih dela nad ženama i devojkama i drugim ranjivim grupama. Priroda i uzroci nasilja ne razlikuju se od vanmrežnog rodno zasnovanog nasilja, ali alatke mogu biti različite, vidljivost nasilja može biti drugačija (dokazi su skriveniji ili se brže šire na Internetu), kao i zakoni koji regulišu prostore na mreži. Jedna činjenica mora biti jasna – digitalno nasilje učinjeno putem digitalnih platformi i u vezi sa ličnim podacima podjednako je štetno i sa teškim posledicama na život žrtve kao i bilo koje drugo nasilje.

Koje karakteristike mrežnih prostora utiču na prirodu i posledice nasilja?

Anonimnost može da pojača nasilje. Nedostatak sredstava za identifikaciju može kod učinilaca izazvati percepciju odsustva odgovornosti ili stav da se ne moraju pridržavati pravila.

Rasprostranjena upotreba interneta i društvenih mreža omogućava brže i šire deljenje informacija. Uvredljive, nasilne ili eksplisitne slike, komentari i podaci objavljeni na mreži mogu se proširiti brzo i dalekosežno, bez ikakvog traga, čineći žrtve ranjivim i bez kontrole nad sopstvenom privatnošću.

Okriviljavanje žrtve, revictimizacija i traumatizacija. Ovakve reakcije vršnjaka i nepoznatih osoba mogu biti kombinovane sa seksualnim i rodno zasnovanim nasiljem u fizičkoj stvarnosti, što proističe iz pogubnih normi i mitova u društvu. Što je veći publicitet, „norme“ funkcionisanja onlajn prostora mogu dovesti do dugih nizova komentara i formiranja javnog mnjenja koje dalje traumatizuje žrtve.

Digitalna bezbednost je krhka. Lozinke, pristupni kodovi i potpune informacije za prijavu mogu se dobiti pomoću određenih softvera za hakovanje koji su dostupni na Internetu. Sajtovi i aplikacije koji čuvaju podatke za prijavljivanje takođe mogu učiniti lične naloge pristupačnijim, a njihove vlasnike ranjivijim.

Politike nadgledanja i izveštavanja još uvek zaostaju. U znak odgovora na gromoglasne zahteve javnosti, poboljšane su opcije na društvenim mrežama za prijavljivanje nasilnih objava ili uznemiravanja

¹⁵ Mapping study on cyberviolence. 2018. Strasbourg: Council of Europe. Working Group on cyberbullying and other forms of online violence, especially against women and children
Dostupno na: <https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914>

na mreži, ali još uvek se ne čini ništa / dovoljno da politike društvenih medija mogu zaštititi žrtve nasilnih radnji na mreži ili okončati proces nakon što je započeo.

Internet ne zaboravlja. Objavljene slike, podaci i rezultati pretrage ostaju dostupni na razne načine, čak i kada pojedinci kojima informacije ili slike pripadaju ne žele da ih više vide.¹⁶ To može učiniti nasilni čin trajnjim, jer će progoniti svoje žrtve.

Tehnologija pruža nove alatke za nasilje u intimnim partnerskim odnosima. Mnoge mrežne i tehnološke opcije mogu se koristiti u nasilnim odnosima radi vršenja dalje kontrole nad partnerkom / partnerom, poput praćenja, hakovanja softvera, mrežnih platformi, sačuvanih podataka za prijavu, itd. Uznemiravanje na mreži jeste višestruko produženje zloupotrebe iz stvarnog života.

Kao što izveštaj koji je objavio GenPol (2019) zaključuje, **posledice po žrtve** digitalnog nasilja mogu biti podjednako teške kao i one nastale nakon nasilja u fizičkoj stvarnosti, ali zbog gorenavedenih faktora, digitalno nasilje može imati velike posledice u društvenom i profesionalnom životu, jer se žrtve ponekad povuku sa Interneta ili napuštaju svoje javne postove ili željenu karijeru.

Komitet Konvencije o visokotehnološkom kriminalu Saveta nedavno je objavio izveštaj koji dalje naglašava neke od posebnih karakteristika:

„digitalno nasilje može obuhvatati nove oblike nasilja koji nemaju ekvivalent u fizičkom svetu (...) Možda nema zločina u fizičkoj stvarnosti koji se ponavlja ili traje i nakon izvršenja bez ikakvih radnji učinilaca, ali to je slučaj sa mnogim oblicima digitalnog nasilja“.¹⁷

Oblici digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja

Sledeće kategorije nisu jedina klasifikacija oblika nasilja na mreži. One se takođe mogu preklapati, baš kao što to čine oblici rodno zasnovanog nasilja u fizičkoj stvarnosti. Navedeni obrasci preuzeti su iz obimnog paketa resursa o digitalnom nasilju, pod nazivom #HerNetHerRights, koji je objavio Evropski ženski lobi.¹⁸

Seksistički govor mržnje po definiciji Saveta Evrope podrazumeva „izraze koji šire, podstiču, promovišu ili opravdavaju mržnju na osnovu pola“. To su obično pretnje silovanjem, smrću i mučenjem, koje žene i devojke mogu dobiti jer se (samo-)identifikuju kao žene i nose stereotipe koje nameće kultura koju odlikuje silovanje i patrijarhat.

Digitalno nasilje sastoji se od ponovljenih obrazaca ponašanja, kao što su slanje tekstualnih poruka, pokretanje glasina ili postavljanje slika s ciljem zastrašivanja i podrivanja nečijeg samopoštovanja ili ugleda, što ponekad gura ranjive osobe u depresiju, pa i u samoubistvo.

Digitalno uznemiravanje je upotreba digitalnih sredstava za komunikaciju ili interakciju sa osobom koja za to nije dala svoj pristanak. Digitalno zlostavljanje se najviše događa među maloletnicima. Seksualno uznemiravanje na mreži može imati oblik ponižavanja i seksualizacije. Često se koriste uvredljive i

¹⁶ When technology meets misogyny. 2019. GenPol (Gender & Policy Insights).
Dostupno na: <https://gen-pol.org/wp-content/uploads/2019/11/When-technology-meets-misogyny-1.pdf>

¹⁷ Mapping study on cyberviolence. 2018.

¹⁸ #HerNetHerRights Resource Pack on ending online violence against women & girls in Europe. 2017. European Women's Lobby (EWL).
Dostupno na: https://www.womenlobby.org/IMG/pdf/hernetherrights_resource_pack_2017_web_version.pdf

seksističke reči i psovke (kao što su „drolja“, „kurva“, „pička“, „kučka“), kao i komentari o fizičkom izgledu žene.

Doksing se odnosi na internetsku pretragu i objavljivanje privatnih podataka na mreži kako bi se javno razotkrila i osramotila ciljana osoba.

Tajno načinjeni snimci (Creepshots) nazivaju se i digitalnim vojerizmom. To su fotografije ili video zapisi intimirnih delova tela žena koje učinici tajno snimaju u svrhu seksualnog zadovoljenja. U nekim slučajevima seksualno „zadovoljstvo“ pruža čin snimanja žrtve bez njenog znanja i naknadno kršenje njihove privatnosti.

Osvetnička pornografija (ili „seksualno zlostavljanje putem slika“) jeste korišćenje privatnih slika i video zapisa seksualnog karaktera, datih ili razmenjenih, i njihovog objavljivanja na mreži bez saglasnosti, da bi se osramotila i ponizila žrtva. To može biti nastavak nasilja nad intimnim partnerima u onlajn prostoru. Slike se takođe mogu dobiti hakovanjem žrtvinog računara, naloga na društvenim mrežama ili telefona i mogu imati za cilj nanošenje stvarne štete u životu žrtve u ‘fizičkoj stvarnosti’ (na primer, otpuštanje sa posla).

Hakovanje, čin presrećanja privatnih komunikacija i podataka, može biti usmereno na žene i devojke, posebno u obliku hakovanja veb kamera.

Lažno predstavljanje na mreži jeste korišćenje tuđeg imena ili identiteta sa namerom da se toj osobi nauđi, da se prevari, zastraši ili da joj se zapreti. Lažno predstavljanje putem interneta može se koristiti za diskreditaciju žena na koje se cilja pred njihovim društvom i u radnom okruženju ili u kriminalne svrhe, slične krađi identiteta u fizičkoj stvarnosti.

Zlonamerna distribucija je upotreba tehničkih alatki za distribuciju klevetničkog materijala koji se odnosi na žrtvu i / ili organizacije (na primer, korišćenje novih tehnologija kao propagandnog alata za promociju nasilja nad ženama, pozivanje na nasilje nad pružaocima medicinske usluge abortusa itd.).

Mobing ili digitalni mobing. Neprijateljski nastojene grupe uključuju stotine, ponekad i hiljade osoba, koji sistematski uznenimiravaju osobu koja je njihova meta.

Nasilnički seksting. Seksting je sporazumno elektronsko deljenje obnaženih ili seksualno eksplisitnih fotografija. Ovo se, međutim, razlikuje od deljenja istih slika bez pristanka osobe. Lako tinejdžeri i tinejdžerke sekstuju u istom obimu, kod mladića je verovatnoća da će podeliti slike koje im se šalju dva do tri puta veća.

Digitalno potpomognuta trgovina ljudima. Trgovina ženama korišćenjem tehnoloških sredstava kao što je regrutovanje ili namamljivanje žena u prostituciju olakšana je širokim dometom i anonimnošću Interneta, a često i upotrebom lažnih profila. Važno je biti svestan kako digitalni alati olakšavaju trgovinu seksom, širenjem dosega na ranjive žene / devojke.

Budući da je ovo relativno novo područje istraživanja koje se brzo menja, još uvek se prikupljaju informacije o uticaju digitalnog rodno zasnovanog nasilja. Međutim, nalazi potvrđuju da navedeni oblici digitalnog nasilja utiču na doživljaj sigurnosti žrtava, njihovo fizičko i psihičko zdravlje, dostojanstvo i prava. Rodno zasnovano nasilje na internetu češće je usmereno na žene i devojke i na osobe nekonformističkog rodnog ili seksualnog opredeljenja. Kao i u fizičkoj stvarnosti, druge okolnosti, kao što su etnička pripadnost ili invaliditet, povećavaju rizik da će osoba biti na meti nasilja na mreži.

Kao što možemo primetiti, mnoga gorenavedena nasilna dela **imaju seksualni aspekt**, što je podstaklo aktuelne rasprave o tome da određene oblike digitalnog nasilja treba klasifikovati kao oblike seksualnog nasilja.¹⁹

Konačna razlika između digitalnog rodno zasnovanog nasilja i rodno zasnovanog nasilja u fizičkoj stvarnosti leži u činjenici da, zbog gorepomenutih karakteristika digitalnog prostora, digitalno rodno zasnovano nasilje može indirektno pogoditi veći broj osoba.

Činjenice o digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju

Digitalno nasilje kao oblik nasilja nad ženama jeste tamna strana tehnološkog napretka. Iako tehnologija igra veliku ulogu u osnaživanju devojaka i žena, prethodno navedene karakteristike internet prostora takođe rezultiraju nedostatkom sigurnosti za ranjive grupe.

Podaci Ujedinjenih nacija pokazuju da će **1 od 3 žene preživeti fizičko ili seksualno nasilje** u toku svog života.

Analizirajući podatke o nasilju na mreži i digitalnom nasilju, Agencija EU za fundamentalna prava (FRA) ustanovila je 2014. godine²⁰ da je **20% mladih žena** starosti 18–29 godina u EU doživelo seksualno uzneniranje na mreži, a da je najmanje 1 od 10, što znači približno **9 miliona devojčica u Evropi**, bila žrtva nekog oblika rodno zasnovanog nasilja do navršene 15. godine života.

Studija iz 2009. godine u Velikoj Britaniji²¹ daje važnu sliku o rasprostranjenosti nasilja u partnerskim vezama među tinejdžerima, ali takođe naglašava **razlike** između mladića i devojaka u pogledu **percepcije nasilja i posledica**, date iz perspektive žrtve.²² Istraživanje je obuhvatilo 1353 mladih osoba, uzrasta od 13 do 17 godina, a rezultati su sledeći:

- Skoro **75% devojaka i 50% mladica** izvestilo je o iskustvu emocionalnog nasilja. **Za razliku od samo 6% mladića, 33% devojaka** izrazilo je uverenje da će se to iskustvo negativno odraziti na njihovo blagostanje. Najčešće pominjani oblici emocionalnog nasilja bili su da su „im se rugali“ i da „su ih neprekidno kontrolisali i proveravali“.
- Oko **33% devojaka i 16% mladića** izvestilo je da su preživeli neki oblik seksualnog nasilja, od koji je **70% devojaka i 13% mladića** izjavilo da se to negativno odrazilo na njihovo blagostanje.
- Približno **25% devojaka i 18% mladića** izjavilo je da su preživeli fizičko nasilje od strane svog partnera/partnerke. Među njima je **11% devojaka i 4% mladića** izvestilo o teškim oblicima nasilja. I u ovom slučaju, daleko **više devojaka (75%) nego mladića (14%)** pretrpelo je negativne posledice po svoje osećanje blagostanja.

Ova otkrića imaju odjeka u reprezentativnim studijama o uticaju nasilja. Studija Istraživačkog centra PEW iz 2017. godine²³, koja se posebno fokusirala na uzneniranje na mreži u američkoj populaciji, otkrila je sledeće:

- U studiji je 41% ispitanika reklo da je doživljavalo uzneniranje putem Interneta tokom dužeg

¹⁹ #HerNetHerRights Resource Pack on ending online violence against women & girls in Europe

²⁰ Violence against women: an EU - wide survey. Main results. 2014.

²¹ Barter, C., McCarry M., Berridge D., Evans K. 2009. Partner exploitation and violence in teenage intimate relationships. Dostupno na:

http://www.womenssupportproject.co.uk/userfiles/file/partner_exploitation_and_violence_report_wdf70129.pdf

Rezultati su takođe objavljeni u priručniku za nastavnike Köberlein, L., et al. 2010. Heartbeat. Relationship without violence

²² Online Harassment. 2017. Pew Center Research.

²³ Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/internet/2017/07/11/online-harassment-2017/>

vremenskog perioda (nazivanje pogrdnim imenima, namerno uznemiravanje, pretnje fizičkim nasiljem, proganjanje, seksualno uznemiravanje).

- Žene su se teže nosile sa emocionalnim posledicama uznemiravanja na mreži. Na primer, **35% žena** koje su preživele neki oblik uznemiravanja na mreži izjavilo je da je najnoviji incident bio „**ekstremno“ ili „veoma“ uznemirujući**, što je više nego dvostruko u odnosu na procenat muškaraca sa sličnim iskustvom (16%).
- Rodne razlike se, takođe, ispoljavaju u stavovima prema uznemiravanju na mreži kao javnom pitanju. S tim u vezi, **70% žena** kaže da je uznemiravanje na mreži **veliki problem**, u poređenju sa 54% muškaraca. To naročito važi za mlađe žene (starosti 18–29): 83% njih smatra da je to veliki problem, u poređenju sa 55% muškaraca iz iste starosne grupe.

Kao što je već ranije napomenuto, digitalno nasilje ne predstavlja jedini novi oblik nasilja, ali je ono sigurno **u vezi sa intimnim partnerskim nasiljem**. Istraživanje organizacije Women's Aid iz 2014. godine²⁴ navodi sledeće:

- 45% žrtava porodičnog nasilja prijavilo je da su doživele neki oblik zlostavljanja na mreži tokom svoje veze;
- 48% prijavilo je da su od bivšeg partnera doživele uznemiravanje ili zlostavljanje na mreži nakon što su izašle iz veze;
- 38% prijavilo je proganjanje na mreži nakon prestanka veze;
- 75% prijavilo je zabrinutost da policija nije znala kako najbolje da odgovori na digitalno zlostavljanje ili uznemiravanje. To uključuje 12% žrtava, koje su policiji prijavile zlostavljanje, a nije im pružena pomoć.

Kada su u pitanju platforme na kojoj se uznemiravanje po pravilu dogada, izveštaj Istraživačkog centra PEW za 2014. godinu²⁵ o američkoj populaciji navodi sledeće podatke o tome gde se incident dogodio:

- 66% korisnika Interneta: na veb lokaciji ili u aplikaciji za društvene mreže,
- 22% korisnika: u odeliku za komentare na veb lokaciji,
- 16%: putem onlajn igrica,
- 16%: na lični nalog e-pošte,
- 10%: na sajtovima za četovanje (kao što je Reddit),
- 6%: na veb lokaciji ili aplikaciji za pronalaženje partnera na mreži.

Prema ovom istraživanju, žene su najčešće bile uznemiravane na sajtovima društvenih mreža, dok su muškarci, posebno mlađi, bili izloženi uznemiravanju na veb lokacijama za igrice na mreži.

U pogledu **identiteta učinilaca nasilja**, istraživanje PEW centra ustanovilo je da je 38% ispitanika doživelo uznemiravanje na mreži od strane nepoznate osobe, a da 29% njih nije moglo da ustanovi identitet identitet svog zlostavljača.

Sve je više istraživanja posvećeno utvrđivanju uzroka zbog kojeg internetski prostor predstavlja velik rizik za devojke i žene. S tim u vezi, stručnjaci kažu da je poznavanje medijske pismenosti neophodan preuslov za bezbedniji pristup internetu. Pored toga, prisustvo u mrežnim prostorima bez razumevanja rizika koji to sa sobom nosi čini ranjive grupe još izloženijim nasilju.

²⁴ Virtual World, Real Fear. 2014. Women's Aid Federation of England.
Dostupno na: https://www.womensaid.org.uk/wp-content/uploads/2015/11/Women_s_Aid_Virtual_World_Real_Fear_Feb_2014-3.pdf

²⁵ Online Harassment, 2014.

Zakoni tek sustiju ovo veliko i brzo rastuće područje, a kritičari naglašavaju da je promena politike u visokotehnološkom sektoru nužna. IT sektor, kojim rukovode i dominiraju muškarci, kreira politike i alatke koje se ne razmatraju sa aspekta rizika za bezbednost devojaka, žena i drugih ranjivih grupa (Radna grupa UN za digitalni razvoj, 2015).²⁶

²⁶ *Cyber Violence Against Women and Girls: A World Wide Wake-Up Call* (executive summary). 2015. UN Broadband Commission for Digital Development.: <https://www.broadbandcommission.org/Documents/reports/bb-wg-gender-discussionpaper2015-executive-summary.pdf>

1.3 Pregled rezultata istraživanja o svesti i stavovima nastavnika i učenika o digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u emotivnim partnerskim odnosima mladih

Tokom realizacije ovog projekta sprovele smo istraživanje među nastavnicima i učenicima o rasprostranjenosti stavova i saznanja (nastavnici) i/ili iskustva (učenici) o digitalnom rodno zasnovanom i seksualnom nasilju u emotivnim partnerskim vezama mladih²⁷.

Dovoljno je ovde reći da je to retko istraživana pojava (posebno oblici digitalnog nasilja), ali iz postojećih podataka jasno je da su mlade osobe u velikoj opasnosti od digitalnog i drugih oblika nasilja u realnom prostoru).

U **upitniku za učenike** primenjivale smo dve vrste pitanja: jedno – koje se odnosilo na opštu svest o rodnim stereotipima i rodno zasnovanom nasilju, i drugo – na specifičnu situaciju (iskustvo i reakcije na njih). Deo pitanja formulisan je kao skala prihvatljivosti određenog ponašanja, dok je drugi deo dat u vidu formulacija poput sledećih: „Šta biste uradili da vam se desi?“ ili „Šta biste savetovali drugarici / drugu u ovoj situaciji?“. Istim upitnikom ispitivani su učenice i učenici u sve četiri države koje učestvuju u projektu – u Španiji, Mađarskoj, Hrvatskoj i Srbiji, a ukupni uzorak činilo je 1139 učenica i učenika (64% devojaka; najčešći uzrast od 16 i 17 godina; 69% iz grada, dok su ostali iz manjeg grada ili sela).

U **upitniku za nastavnike** obuhvaćene su sledeće teme: svest o rodnim stereotipima i rodnim ulogama u školskom okruženju, stavovi prema rodno zasnovanom nasilju i digitalnom nasilju, saznanja o rasprostranjenosti takvog nasilja u emotivnim vezama mladih – njihovih učenica i učenika, saznanje o tome kako škola reaguje na takvo nasilje, kao i percepcija nastavnika o njihovoj ulozi, znanjima i potrebama. U sve četiri države uzorak je obuhvatio 1028 nastavnika i nastavnica, kao i predstavnica stručnih službi (78,7% ženskog pola, što potvrđuje postojanje feminizacije obrazovne profesije; najčešće iz starosne grupe 41–50 godina (34%), što je uticalo na to da većina njih ima nezanemarljivo nastavničko radno iskustvo – 34,5% preko 20 godina rada).

Glavni rezultati istraživanja stavova i iskustava učenica i učenika

Većina mladih u sve četiri države homofobne i seksističke izjave i ponašanja vidi kao potpuno neprihvatljive ili smatra da to nije u redu. Devojke imaju nešto jače stavove o neprihvatljivosti specifičnih nasilnih ponašanja. Stepen svesti o nasilnom ponašanju najviši je među mlađima u Španiji, a učenici tamo imaju najmanje homofobnih stavova.

Najveće razlike u odgovorima između mladića i devojaka odnose se na pitanje o mladićima koji ulaze u ženske svlačionice i fotografišu ih, a to doživljavaju kao način zabave: **98-100% devojaka to smatra neprihvatljivim, dok 1-17% mladića misli da je to u redu.**

²⁷ Dostupno na: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/>

Kada je reč o **konkretnim oblicima ponašanja** (uznemiravanje na mreži, pretnje, uvredljivi komentari, pritisak da se učini nešto seksualne prirode što partnerka / partner ne želi), velik broj ispitanika među mladima (70–91%) nikada nije doživeo ove primere digitalnog nasilja. Takođe, postoji jasna razlika između oblika nasilja kojima su izloženi devojke u poređenju sa mladićima: **veliki broj devojaka dobija seksualne komentare na mreži** (57–72% ih je to doživelo). Kada je reč o mladićima, čini se da su u većem riziku od pretnji fizičkim nasiljem (doživelo ih je 33–55%). Seksualno uznemiravanje u vidu dobijanja neželjene fotografije nečijih intimnih delova tela doživelo je 35–53% mladih. Takve slike lično je poslalo 12–20% ispitanika.

U svim zemljama **devojke** su u većoj meri bile izložene seksualizovanim komentarima na mreži, ucenama da će se objaviti njihove privatne informacije / fotografije / video snimci ako zauzvrat ne urade nešto seksualno, kao i objavljuvanju fotografija / video zapisa bez pristanka, poslatih privatno nekome.²⁸

Reakcije na nasilje predstavljale su, takođe, deo istraživačkih pitanja. Kada je reč o širenju nečijih fotografija intimne prirode bez njihovog pristanka (engl. Sexspreading) i seksualnom uznemiravanju, najčešći odgovor mladih u svim zemljama bio je da bi **prekinuli vezu** (posebno devojke) u kojoj se tako nešto desi. U pogledu **kontrole** u intimnom partnerskom odnosu, učenici su manje svesni problema, posebno kada je reč o pritisku na partnerku / partnera da odgovori, slanjem većeg broja uzastopnih poruka (24–46% misli da je nasilno, 22–39% nije sigurno, 30–40% smatra da nije nasilno). Razmena lozinki je problematična za većinu mladih.

Takođe je važno naglasiti da je u svim zemljama **nivo poverenja u nastavnike veoma nizak**. Najviši je u Španiji, gde bi se 14% mladih obratilo nastavniku u kojeg imaju poverenja, ali u preostale tri zemlje ovi procenti su niži: 9–10% mladih u Hrvatskoj, 6% u Mađarskoj i 5% u Srbiji. Ovi brojevi ukazuju na dubok jaz između mladih i nastavnika i osećaj nepoverenja izražen među mladima.

Prilikom merenja **ponašanja posmatrača i njihovih stavova**, dva najčešća stava među mladima u svim zemljama jeste odbacivanje nasilnog ponašanja (24% u Mađarskoj, 60% u Španiji, 59% u Srbiji i 36% u Hrvatskoj) i neki oblici tolerancije (npr. stav „To su samo momci“ – 39% u Mađarskoj, 38% u Srbiji i 37% u Hrvatskoj). Nešto slično odnosi se i na „osvetničku pornografiju“ – 32–62% ustalo bi protiv ovakvog ponašanja, dok 9–35% ima stav koji okriviljuje žrtve („devojka je trebalo da bude opreznija“).

U vezi sa savetima koje bi vršnjaci dali drugarici / drugu u slučaju iskustva digitalnog nasilja, većina mladih bi seksualno ucenjivanje ili kontrolu u vezi videla kao nešto problematično i opasno. Odgovori na ovo pitanje pokazuju da je porast težine nasilja srazmeran porastu potrebe mladih da reaguju.

Glavni rezultati istraživanja stavova i saznanja nastavnica i nastavnika

Izveštaji nastavnika o **rodno stereotipnim očekivanjima**, ulogama i oblicima ponašanja veoma su slični u sve četiri zemlje.²⁹ Oni uključuju očekivanja da devojke budu mirnije u učionici, da češće obavljaju poslove čišćenja i da postižu bolji uspeh u učenju jezika, kao i očekivanja da mladići češće obavljaju zadatke koji iziskuju fizičku snagu, da pomažu u radu sa kompjuterima i da postižu bolji uspeh u matematici.

²⁸ Trebalo bi napomenuti da su jedino u Hrvatskoj mladići izloženiji poslednjem obliku digitalnog nasilja.

²⁹ Dostupno na: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/nastavnici>

Kada je reč o **rodno zasnovanom nasilju**, nastavnici su svesni da njihovi učenici doživljavaju različite oblike rodno zasnovanog nasilja. Oni uglavnom ne zastupaju stavove koji krive žrtve i pokazuju određenu svest o dinamici nasilnih veza, ali imaju i nekih **zabluda**, poput toga da je lako napustiti nasilnu vezu (33% ispitanika u Srbiji) ili da su devojke jednako nasilne kao mladići (60% mađarskih i hrvatskih ispitanika, kao i 51% ispitanika iz Srbije). Takođe je nastavnicima bilo teško da procene da li učenici imaju dovoljno poverenja u njih da im se obrate za pomoć u slučajevima nasilja kojem su izloženi u svojim emotivnim vezama (27–52% bira odgovor neopredeljen-a).

U svim zemljama većina nastavnika (ili bar polovina njih) smatra (1) da rodno zasnovano nasilje **nije ozbiljan problem medu učenicima** u njihovim školama (samo 16–26% smatra da je ozbiljno), (2) da nisu u stanju da procene da li jeste ili nije, ili (3) da to nije tema o kojoj oni razgovaraju sa njima. Ipak, nastavnice i nastavnici se u svom radu **susreću sa slučajevima nasilja** u emotivnim partnerskim vezama učenika. To se više dešava u neformalnim međusobnim razgovorima, ali ne i u stručnim ili u razgovorima sa roditeljima. Imaju više saznanja o nasilnim iskustvima učenica nego učenika (iako mnogi izražavaju stav da su devojke jednako nasilne kao i momci). U Hrvatskoj i Srbiji izvestili su da dečaci pogodeni digitalnim rodno zasnovanim nasiljem nisu to shvatali baš ozbiljno, a ponekad su sve doživljavali kao šalu ili nešto što je smešno.

Većina ispitanika (dve trećine) smatra da njihova uloga uključuje **pomoć i rad sa učenicima** u vezi sa temom digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u njihovim emotivnim partnerskim odnosima. Neki napominju da bi im bila potrebna podrška školskog stručnog osoblja da bi time mogli da se bave. Nastavnici uglavnom misle da **nemaju dovoljno znanja**: preko polovine ispitanika ocenilo je sopstveno znanje kao prosečno, a znatan broj ispitanika smatra da je njihovo znanje o toj temi loše. Većina **ne učestvuje u programima za prevenciju** nasilja (najmanje ih je u Srbiji – samo 13%, u Hrvatskoj – 27%, u Mađarskoj – 29% i u Španiji – 42%), ali izražavaju spremnost da pomognu, kao i veliku potrebu za **dodatnim znanjima i veštinama** u vezi sa problemom.

Znatan broj nastavnika (dve trećine ili više) **nije doživeo da su im se učenici obraćali za pomoć** u vezi sa bilo kojim oblikom nasilja koje se dogodilo u njihovim partnerskim odnosima. Roditelji takođe vrlo retko kontaktiraju nastavnike kada njihova deca dožive neko od oblika (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Verovatnije je da će devojke tražiti pomoć od nastavnika, nego mladići. Ipak, ohrabruje da je većina nastavnica i nastavnika kojima su se učenici i učenice obraćali za pomoć (njih dve trećine) **znalo kako da je pruže**.

Iz rezultata oba istraživanja izvedene su **preporuke** koje se odnose (1) na potrebu edukacije i podizanja svesti mlađih, kao i profesionalaca u školama, roditelja i opšte javnosti, ali i (2) na uspostavljanje jasnih pravila / protokola o postupanju u školama u slučaju da se desi ili posumnja na bilo koji oblik nasilja, uključujući digitalno seksualno i rodno zasnovano nasilje u emotivnim vezama mlađih kako bi se uspostavila pozitivna i bezbedna školska klima / kultura. Pored navedenog, preporuke se odnose i na donosioce odluka u obrazovnom sistemu, u okviru kojih se ukazujena važnost sistemskog i sveobuhvatnog pristupa ovoj temi, koja treba da je sadržaj redovnih obrazovnih programa i preventivnih aktivnosti škola, uz aktivan angažman mlađih, kao i svih relevantnih predstavnika zajednice.

2. OBRAZOVNE I PREVENTIVNE AKTIVNOSTI U ŠKOLSKOM KONTEKSTU

Ovo poglavlje nudi nastavnicima korisne osnovne informacije, **opis aktivnosti prilagođenih uzrastu učenika, kao i gotove radne i edukativne materijale za izvođenje radionica**. Aktivnosti prikazane u ovom poglavlju autorke su pripremile ili prilagodile na osnovu pregleda različitih materijala. Radionice prikazane u daljem tekstu namenjene su primarnoj prevenciji digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u intimnim partnerskim odnosima, putem aktivnosti u školi.

Teme radionica su vezane za realnost mladih i nude prostor i mogućnost da učenice i učenici u bezbednom okruženju istraže i diskutuju o svojim stavovima, o rodnim stereotipima, o tome kako oni mogu biti povezani sa (digitalnim) nasiljem tokom zabavljanja i koje su karakteristike ravnopravne veze. Dodatno, radionice su osmišljene tako da pomognu mladima (1) da razumeju društveno uslovljene rodne norme i način na koje one formiraju identitet pojedinca i utiču na obrasce ponašanja; (2) da povećaju svest o mitovima i verovanjima o romantičnoj ljubavi; (3) da povećaju znanje o različitim oblicima (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, o tome kako takvo nasilje utiče na njih i njihove vršnjake i koje psihološke i pravne posledice može imati; (4) da se informišu o načinima zaštite, podrške i strategijama u suočavanju sa ovim problemom, kao i (5) da se osnaže da postanu akteri u promenama, tako što će postati svesni svoje moći (lično i kolektivno) da spreče da nasilje i zlostavljanje utiče na njihove živote.

Tokom odrastanja, mladi mogu doživeti različite oblike (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, i **facilitatori aktivnosti možda neće znati da li mladi sa kojima rade imaju lično iskustvo zlostavljanja**. Ne postoje specifični „znaci“ koji omogućavaju lako prepoznavanje da mlada osoba trpi rodno zasnovano nasilje, ali je ključno imati u vidu da svi oblici tog nasilja mogu imati razorno dejstvo po dobrobit mlade osobe. Moguće je da se, putem negovanja kulture otvorenosti i spremnosti, razgovara o ovoj temi, da mladi osete veću bezbednost i hrabrost da razgovaraju o svojim strelnjama i iskustvima. Stoga, svako obelodanjivanje treba shvatiti ozbiljno.

Iskustvene i interaktivne metodologije omogućiće da učesnice i učesnici uče putem praktične primene znanja, da sarađuju i sami utiču na proces učenja. Važno je da facilitatori podrže taj proces tako što će obezrediti da aktivnosti budu fleksibilne i da se odnose na pitanja o kojima sami mlađi žele više da saznaaju. Svaka radionica uglavnom se bazira na interaktivnim aktivnostima i sugestija je da se prednost da iskustvenom učenju u odnosu na tradiocionalne metode podučavanja. Sve aktivnosti podstiču aktivno učešće i sugestija je da učenici sede u krugu, bez stolova ispred njih.

Aktivnosti u okviru radionica opisane su na sledeći način: kratak uvod, ciljevi, očekivani ishodi učenja, trajanje, potrebni materijali i priprema, opis izvođenja (korak po korak), ključne tačke za facilitatore. U **Prilogu 1** nalaze se radni i edukativni materijali za svaku radionicu.

Sprovođenje ovih aktivnosti može se prilagoditi ličnom stilu nastavnika, kao i dinamici učeničke grupe. Autorke se nadaju da će ovi primeri i resursi podstići dalje ideje za aktivnosti, koje se mogu podeliti sa kolegama i drugim školama.

► TEME RADIONICA:

2.1. Rodne norme i društveno uslovljavanje: „Demaskiranje muškosti i ženskosti“

Radionica 1: Rodna kutija – Kodovi muškosti i ženskosti

2.2. Nasilje u adolescentskim vezama –

Rodno uslovljeni odnosi moći, seksualnost, romantična ljubav i zdravi odnosi

Radionica 2: Romantična ljubav – recept za zlostavljanje i kontrolu?

2.3. Digitalno seksualno nasilje

Radionica 3: Onlajn kontrola i nasilje u partnerskoj vezi

2.4. Posmatrač / Posmatračica

Radionica 4: Zauzimanje stava – strateške alatke za intervenciju

2.1 Rodne norme i društveno uslovljavanje: „Demaskiranje muškosti i ženskosti“

Rođeni smo u „rodnoj kutiji“, a društvena uslovljenost, nepisana pravila i propisi puni idealja i uverenja uspostavljeni su da bi nas vaspitali da se uklopimo u sistem koji ima vrlo jasne nizove muških i ženskih kodova, uloga i ponašanja.

Od malih nogu učimo šta znači biti muškarac ili žena i kako se ponašati muževno ili ženstveno. Mi učimo svoj identitet iz skupa pravila koja diktiraju naš izgled, vrednosti i ponašanje. Ovo je celoživotni proces koji počinje na dan našeg rođenja i koji se nikada ne završava.

„Socijalizacija stvara uslove za direktnе i indirektnе oblike ugnjetavanja. Kroz socijalizaciju svaki pojedinac stiče karakterne osobine i uči veštine, vrednosti i stavove koji se smatraju prikladnim za ulogu, odnosno uloge, za koju/koje se očekuje da je/ih preuzme. Proces socijalizacije uključuje mnoge aspekte života: porodicu, školu, zajednicu, religiju, politiku.“¹

Naše svakodnevno znanje određeno je osećajem vrednosti, normi, uloga i načina ponašanja orijentisanim prema društvenim okruženjima sa kojima smo u interakciji² (uključujući televiziju i druge medije, društvene medije, norme, društveno uslovljavanje, itd.). Po pravilu, ne zastajujemo da razmišljamo o svom normalizovanom ponašanju ili čak smatramo da se možemo ponašati na različite načine od onoga što jesmo u stvari. Radimo i živimo onako kako nam je pokazanoda je poželjno, a kreiramo sebe prema opšteprihvaćenom modelu koji nas upućuje na to kakvi treba da budemo.

Socijalizacija je ogromna sila koja drži pojedinca u svojim kandžama, što znači da je to kolektivna sila koja ljudima daje malo prostora da razumeju svet iz drugačije perspektive.

Međutim, **svima je poznato da ljudi imaju moć da razmišljaju, oblikuju i izgrade sopstveni rodni identitet**. Naročito su mlade osobe, koristeći svoj stil, pop kulturu i sopstvene mreže, u mnogim kontekstima povećale autonomiju kada je u pitanju način na koji se predstavljaju i na koji žive u svojim telima.

Stoga moramo imati na umu podmuklost socijalizacije i činjenicu da nas neprestano navodi na unapred određeno društveno uslovljavanje, namećući nam na taj način uglavnom prikrivena pravila i propise kako biti muškarac ili žena, kao i kapacitet pojedinca za donošenje različitih odluka.

Fokus stoga nije toliko na tome koliko je proces socijalizacije sputavajući i ugnjetački, **već na aktiviranju moći kod ljudi da odaberu drugačije**.

¹ Moldovan, K. (Ed.). 2011. *Sexual assault advocacy and crisis line training guide*. Denver: Colorado Coalition Against Sexual Assault. Dostupno na: <https://www.ccsa.org/wp-content/uploads/2014/01/Sexual-Assault-Advocacy-and-Crisis-Line-Training-Guide.pdf>

² Titley, G. (General ed.). 2007. *GENDER MATTERS A manual on addressing gender-based violence affecting young people*. Council of Europe, Directorate of Youth and Sport, European Youth Centre Budapest. Dostupno na: http://www.eycb.coe.int/gendermatters/pdf/Gender_matters_EN.pdf

Radionica 1: Rodna kutija³

Ciljevi:

Istražiti socijalizovane rodne uloge i način na koji slike, ideali i verovanja utiču na nas.

Ishodi učenja:

Razmišljanje o tome kako učimo da živimo u „Rodnoj kutiji“ poziva nas da kritički posmatramo naša svakodnevna promišljanja i interakcije. Nudi nam da zastanemo i razmislimo o tome kako smo stekli tako široko, zdravorazumno i naizgled prirodno znanje o našim vrednostima i nama samima, i o tome što smo kao muškarac ili žena u svoj svojoj raznolikosti.

Vreme trajanja aktivnosti: 45 min.

Materijal/Potrebni radni listovi:

Radni list 1.1: Kolaž slika muškaraca

Radni list 1.2: Kolaž slika žena

Radni list 1.3: Pitanja o rodnoj kutiji

Radni list 1.4: Ženska rodna kutija

Radni list 1.5: Muška rodna kutija

Radni list 1.6: Ali bila je to samo šala

Flipchart ili bela tabla

Preparacija:

Možete koristiti radne listove 1.1. i 1.2. uz kolaž koji smo pripremili ili možete pregledati slike iz reklama, društvenih medija, itd. i prikupiti one koje su upečatljive u prenošenju poruka o tome kako muškarci i žene ‘treba da’ izgledaju i ponašaju se, te napraviti sopstveni kolaž.

Rodna kutija: Predlog postupka (korak po korak)

PRVI KORAK:

Uvod u aktivnost

1. Kao uvod u aktivnost, objasnite učesnicama i učesnicima da smo od prvog dana života preplavljeni porukama, slikama, idealima i uverenjima o tome što znači „biti muškarac“ ili „biti žena“.
2. Recite im kako dolaskom na ovaj svet nama nije ostavljena „sloboda“ da budemo ono što jesmo, već neprekidno dobijamo obaveštenja o tome što treba da budemo. To je ono što se naziva „Rodna kutija“.
3. „Rodna kutija“ se odnosi na sve aspekte ljudskog života. Kako treba da izgledamo, kako treba da razmišljamo, govorimo, krećemo se i ponašamo da bismo bili prihvaćeni u skladu sa društvenim normama.

³ Aktivnost je prilagođena iz: Karen Moldovan (Ed.). 2011. *Sexual assault advocacy and crisis line training guide*.

4. Zamolite ih da za trenutak razmisle o različitim porukama koje su tokom njihovog dosadašnjeg života uobičile njihovu predstavu o tome šta je „pravi muškarac“ ili „prava žena“. Poruke koje dobijamo u životu stižu iz mnogobrojnih raznolikih izvora: od roditelja, braće i sestara, drugih članova porodice, vršnjaka i prijatelja, nastavnika, verskih voda, kulturnih produkata, društvenih medija i medija uopšte (filmova, časopisa, TV emisija, video igrica, veb-sajtova, muzike, itd.) i mnogih drugih.
 5. Istaknite da je važno prepoznati da smo pod uticajem svega što nas okružuje – čak i kada toga nismo svesni. To je koncept socijalizacije. Pojam socializacija odnosi se na način na koji svako od nas uči o sebi i drugima u kontekstu društva u kojem živimo. Mi dolazimo do samospoznaje putem percepcije svih drugih.
 6. Socijalizacija se svakodnevno odvija svuda oko nas, ali jedan od načina da utičemo na stepen u kojem podležemo tom uticaju jeste da budemo svesni njenog delovanja.
 7. Objasnite da je to interaktivna vežba koja iziskuje da učesnici budu iskreni u pogledu načina na koji nas društvo određuje.

DRUGI KORAK:

Interaktivni rad u grupama na temu „Kako se ponašati kao muškarac“

1. Možete raditi sa grupom u punom sastavu ili je podeliti na manje grupe, po mogućnosti mešovite (od mladića i devojaka).
 2. Ukoliko imate projektor, možete prikazati kolaž iz Radnog lista 1.1, sa slikama muškaraca sa reklama i društvenih medija. Savetujemo vam da uvek imate spremne i odštampane primerke, u slučaju da elektronski uređaj funkcioniše. Tada možete podeliti primerke po grupama.
 3. Počnite tako što ćete razmotriti šta znači „ponašati se kao muškarac“. Pripremite na flipčartu ili na beloj tabli „kutiju za mladiće/muškarce“. **Jednostavno nacrtajte kvadrat i nazovite ga „kutija za muškarce“.**

Muška rodna kutija

**Da biste bili pravi muškarac,
društvo kaže da treba da budete:**

odvazni i jeki samouvereni

seksualno iskusni dominantni

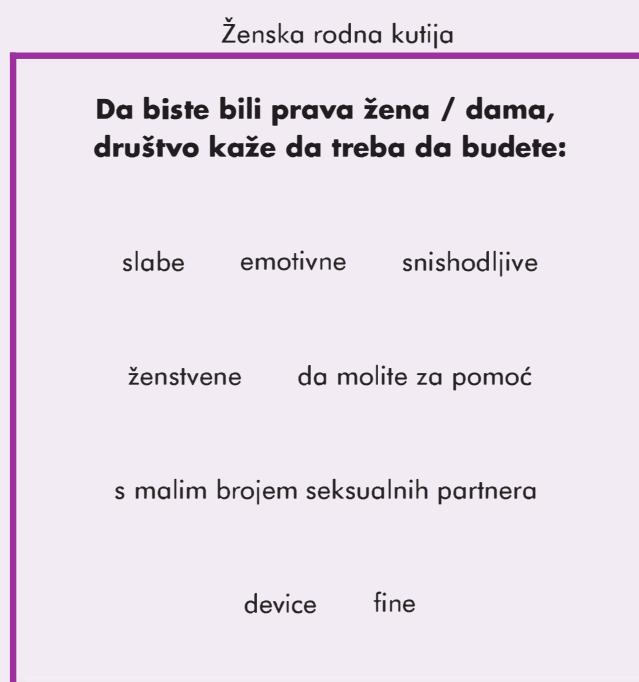
- Zamolite ih da pogledaju kolaž i da, na osnovu Radnog lista 1.3. „Pitanja u vezi sa rodnom kutijom”, prepoznaju kako su muškarci prikazani, njihov fizički izgled, ponašanje, itd. Zamolite ih da međusobno razgovaraju o porukama koje dobijaju od svoje porodice, prijatelja i drugih osoba iz svoje okoline.
 - Objasnite da je svrha ove vežbe da se razmotre stereotipi, a ne pojedinačno ponašanje: Kako bi muškarci „trebalo da se ponašaju, šta ih čini popularnim i ‘pravim muškarcima’”?

6. Ukoliko se diskusija odvija u punom sastavu, onda je usmeravajte i beležite odgovore na flipčartu ili beloj tabli u „kutiji za mladiće/muškarce“. Ako radite u manjim grupama, dajte im oko 10 minuta za diskusiju o njihovim odgovorima. Nakon toga, zatražite povratnu informaciju o njihovim odgovorima.
Upišite atribute o kojima su razgovarali u „kutiji za mladiće / muškarce“ na flipčartu ili beloj tabli.

TREĆI KORAK:

Interaktivni rad u grupama na temu „Kako se ponašati kao žena“

1. Sada uradite istu vežbu sa „Ženskom rodnom kutijom“ i razmotrite šta znači „ponašati se kao žena“. Pripremite na pflipčartu ili beloj tabli „kutiju za devojke / žene“. **Jednostavno nacrtajte kvadrat i nazovite ga „ženskom kutijom“.**
2. Ukoliko imate projektor, možete prikazati kolaž iz Radnog lista 1.2. sa slikama žena na reklamama i društvenim medijima. Savetujemo vam da uvek imate spremne i odštampane primerke, u slučaju da elektronski uređaj ne funkcioniše. Tada možete podeliti primerke po grupama.

3. Zamolite ih da pogledaju kolaž i da, na osnovu Radnog lista 1.3., „Pitanja u vezi sa rodnom kutijom“, prepoznaјu kako su žene prikazane, njihov fizički izgled, ponašanje, itd.
4. Podsetite ih da je svrha ove vežbe da se razmotre očekivanja društva od žena, a ne stereotipi o njihovom pojedinačnom ponašanju.
5. Ukoliko se diskusija odvija u punom sastavu, onda je usmeravajte i beležite odgovore na flipčartu ili beloj tabli u „kutiji za devojke/žene“. Ako radite u manjim grupama, dajte im oko 10 minuta za diskusiju o njihovim odgovorima. Nakon toga, zatražite povratnu informaciju o njihovim odgovorima.
Upišite atribute o kojima su razgovarali u „kutiji za devojke/žene“ na flipčartu ili beloj tabli.

► Najvažnije napomene za facilitatore:

Kutije su metafora za pojmove muškarac / žena. Postoje društveni „zidovi“ i „granice“ koje utiču na naše ponašanje. Ti zidovi obezbeđuju da se muškarci/žene ponašaju u skladu sa rodnim ulogama koje im je društvo dodelilo.

Unutrašnjost kutije predstavlja ono što društvo kaže da je u redu kakvi/-e muškarci / žene treba da budu i kako da se ponašaju. Mi zatim otelovljavamo te atributе i osobine koje čine „pravog muškarca“ i „pravu ženu“ i živimo na taj način, kao da su lično naši.

Naše telo je hodajuća „rodna kutija“.

Mogući muški atributi:

Na koji bi način muškarci trebalo da se razlikuju od žena?

- Jači su, odvažniji, imaju kontrolu, itd.

Koja osećanja bi „pravi muškarac“ trebalo da ima?

- Ljutnja, nadmoć, samopouzdanje, itd.

Kako „pravi muškarci“ izražavaju svoja osećanja?

- Viču, tuku se, čute, itd.

Kakvo bi trebalo da bude seksualno ponašanje „pravih muškaraca“?

- Agresivno, dominantno prema ženama, oni kontrolišu situaciju, itd.

Mogući ženski atributi:

Na koji bi način žene trebalo da se razlikuju od muškaraca?

- Finije su, slabije, više ogovaraju, blaže su, itd.

Koja bi osećanja „prava žena“ trebalo da ima?

- Plašljiva je, emotivna, niskog samopouzdanja, nesigurna, itd.

Kako „prave žene“ izražavaju svoja osećanja?

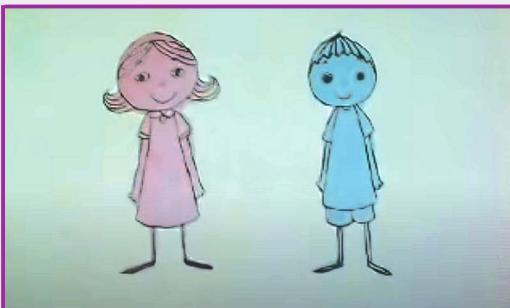
- Plačem, vriskom, histerijom, itd.

Kakvo bi trebalo da bude seksualno ponašanje „pravih žena“?

- Da prate muškarca, da ne spavaju sa bilo kim, da budu pasivne, skromne ili rezervisane, da budu provokativne i seksu, da privlače muškarce, itd.

Veoma je važno naglasiti da su poruke koje žene dobijaju u vezi sa njihovom seksualnošću veoma kontroverzne i da prenose poruke sa dvostrukim standardima, na primer, da one istovremeno treba da budu „svetice“, „raspuštene ili opasnice“. A u oba slučaja će biti kritikovane.

Promišljanje i završna diskusija

Sada prikažite video **Boy & Girl**⁴

Promišljajte sa čitavim razredom šta znači „ponašati se kao muškarac“ i „ponašati se kao žena“.

Možete im postaviti sledeća pitanja da biste usmerili njihovo promišljanje:

- Na osnovu vašeg iskustva, kako bi devojke trebalo da izgledaju i da se ponašaju? Šta devojku čini privlačnom / popularnom?
- Gde naučimo ove rodne norme?
- Kada počinjemo da ih učimo?
- Ko nas uči o ovim normama?
- Da li ovakve stavove vidimo kod svojih roditelja?
- Koje razlike primećujete u očekivanim načinima ponašanja za muškarce i žene?
- Šta ako se devojka ili mladić ponašaju na način koji odstupa od rodne kutije? Šta će im se dogoditi?
- Kako se prema njima ophodi porodica, vršnjaci i zajednica ukoliko je njihov izgled i ponašanje drugačije od onoga što se „od njih očekuje“?
- S druge strane, šta se događa sa osobama koje se povinuju tim normama i naizgled su se u njih uklopile? Šta nas zadržava u kutiji?

Sve zapišite na flipčartu ili na beloj tabli.

Pokažite im Radni list 1.4. „Ženska rodna kutija“ i Radni list 1.5. „Muška rodna kutija“ i podstaknite ih da razumeju na koji način nas u kutiji zadržavaju **kazne i **nagrade** i kako mi poverujemo da smo takvi/-e zato što smo te osobine prihvatali.**

- Da li je na delu sistem „nagrađivanja i kažnjavanja“? Kako ovaj sistem utiče na naše izbore?
- Čega se plašite kada izđete iz kuće?
- Koliko se muškaraca i žena u ovom razredu sve vreme nalazi u kutiji?
- Ako žena ostane u kutiji, da li će biti bezbedna? Da li žene koje ostaju u kutiji ikada dožive silovanje ili zlostavljanje od strane svojih partnera? (Da) Šta nam to govori o sugestiji da žene ostanu u kutiji? Da li im to zaista donosi bezbednost ili moć?
- Šta se dešava sa muškarcima – da li oni izbegavaju izrugivanje ili maltretiranje ukoliko ostanu u kutiji?
- Na koji način ove kutije doprinose postojanju nasilja u porodici ili seksualnog nasilja?
- Da li jedna kutija podrazumeva veću moć ili jači položaj u našem društvu?

⁴ Mailoa, M. (animation). 2006. Girl and Boy. LASALLE-SIA College of Art.
Dostupan na: <https://www.youtube.com/watch?v=CP-CXCsSTmU>

► Najvažnije napomene za facilitatore:

Podstaknite učenice i učenike da promišljaju o slikama, idealima i uverenjima koji nam se svakodnevno nameću.

Razgovarajte o očekivanjima i mitovima koji su sadržani u svakoj rodnoj kutiji, ali i o kontradiktornostima (poput očekivanja od žena da budu „skromne“, ali i provokativne i seksualno iskusne), zatim o „prirodnom“ seksualnom nagonu muškaraca, itd.

Izuzetno važan aspekt koji treba naglasiti jeste da su obe rodne kutije od istog materijala; obe nas traju istim otrovom, samo na različite načine.

Razgovarajte o primeni **kazni** i **nagrada** ukoliko se neko ne saobrazi sa rodnom kutijom.

NAGRADE: Poštovanje, ugled, popularnost, uticaj, više mogućnosti, odsustvo zlostavljanja, itd.

KAZNE: omalovažavanje, maltretiranje, izolacija, ruganje, glasine, diskriminacija, pogrdna imena, fizičko nasilje, uznemiravanje, zlostavljanje, ignorisanje, silovanje, izbijanje na loš glas, ubistvo, itd.

Kazne se primenjuju kada muškarci/žene „iskorače“ iz kutije i ponašaju se drugačije od dozvoljenih društvenih normi ponašanja. Takve stvari se, na fizičkom i emocionalnom planu, dešavaju osobama čije ponašanje odstupa od karakteristika koje su navedene u rodnim kutijama. Kazne se koriste da bi se na muškarce/žene izvršio pritisak da ostanu unutar rodnih kutija.

Objasnite im da je nadevanje pogrdnih imena, na primer, taktika socijalizacije kojom se šalje poruka drugima da je pogrešno ono što te osobe čine ili način na koji se ponašaju. Na taj način utičemo jedni na druge u pogledu toga kako bi „trebalo“ da se ponašamo.

Podstaknite ih na promišljanje o tome šta te nagrade znače i koju nam poruku, u stvari, prenose. Šta znači biti popularan ako ta popularnost podrazumeva prihvatanje oblike ponašanja koji mogu biti čak i štetni po nas same, itd.?

Teme o kojima bi facilitator mogao da potakne diskusiju:

- Muškarci koji ostaju unutar kutije obično su (mada ne i uvek) zaštićeni od uznemiravanja koje se odvija izvan kutije.
- Žene koje ostaju unutar kutije nisu tako „bezbedne“ kao što se obećava, već bivaju silovane ili zlostavljane kao i žene izvan kutije. Jedina korist je u tome što im društvo češće veruje nego ženama izvan kutije.
- Muškarci koji izadu iz kutije bivaju okarakterisani kao „žene“ ili „gejevi“.
- Žene koje izadu iz kutije konstantno su izložene nizu pitanja i pritisaka da se u nju vrate: Zašto nemaš dece? Ti si tako zgodna žena, zašto nemaš partnera? Mora da sa tobom nešto nije u redu kada ne možeš da nađeš partnera, itd.
- Muškarci koji su izvan kutije mogli bi da se osvetе na agresivan način i da se sami vrate u kutiju.

Zaključivanje radionice

Kao promišljanje za kraj možete podeliti Radni list 1.6 „Ali bila je to samo šala“ i objasniti da svaki oblik ponašanja kojim se ispoljava nepoštovanje, odbacivanje i svođenje osoba na seksualne objekte doprinosi zlostavljanju i nasilju.

Svi smo mi deo jedne celine i to jedinstvo treba poštovati

2.2 Nasilje u adolescentnim vezama – Rodno uslovljeni odnosi moći, seksualnost, romantična ljubav i zdravi odnosi

Mladi se socijalizuju u kulturi koja normalizuje i često podstiče mušku moć i agresiju, tačnije u kontekstu heteroseksualnih odnosa. **Heteroseksualno nasilje** smatra se uobičajenim, kao i žensko podnošenje takvih oblika ponašanja. Često se smatra da **ženska seksualnost** ne pripada njima i da se muškarci u bilo kom trenutku mogu u nju umešati. Agresija je deo muškosti.

Danas je naš **seksualni identitet ono što sve više i više postaje dominantni faktor u definisanju našeg celokupnog identiteta**. Predstava o muškoj seksualnosti, baš kao i o ženskoj, pristrasna je i vezana za slike i stereotipe koji, na primer, ne dozvoljavaju heteroseksualnim muškarcima da budu senzitivni. Kada uđu u pubertet, mnogi mladići doživljavaju spoznaju da moraju da isključe svoju senzitivnost i prilagode se slici muške seksualnosti koja im ne dozvoljava da budu senzitivni, jer je senzitivnost seksualizovana i povezana sa homoseksualnošću.

Društvene seksualne matrice stiču se i praktikuju tokom adolescencije i posreduju u odnosima i seksualnim interakcijama pojedinaca putem dominantnih diskursa koji uključuju osnovna kulturna uverenja o rodu i polu: npr. „muškarci nisu u stanju da kontrolišu seksualnu želju“; povezanost „romantičnosti i agresije“ kao što je predstavljeno u većini holivudskih filmova i romantičnih serija; „dodirivanje i hvatanje“ jesu uobičajena ponašanja, a uznemiravanje je „normalan adolescentski obred inicijacije“, što dovodi do toga da se seksualno uznemiravanje i nasilno ponašanje smatra „normalnim“ ili „čudnim“ ili „flertom“ i „zadirkivanjem“. Takav diskurs dovodi žene u poziciju da na uznemiravanje ili maltretiranje odgovore manevrima izbegavanja i skretanja pažnje, kako bi se zaštitile od ovog normalizovanog ponašanja muškaraca.⁵

Dominantne seksualne matrice, koje su kulturološki dostupne devojkama i mladim ženama, isključuju seksualno delovanje, osećaj sopstvene vrednosti, poverenje u sopstvena osećanja i telesni integritet i predstavljaju devojke kao pasivne primaoce muške seksualnosti, kojima je potrebna „ničim izazvana“ muška želja.⁶

Seksualizirano društvo podstiče prekidanje veze sa sopstvenim telima, kao i međusobnih veza (putem različitih oblika **objektivizacije**) i to stvara pogodno tlo da društvene matrice zasnovane na zlostavljanju, bez ljubavi, nadvladaju i određuju načine ponašanja. To otvara vrata prihvatanju redukovane verzije ljubavi, koja promoviše određenu vrstu seksualnosti zasnovane na zlostavljanju, ponižavanju, degradaciji tela uopšte, naročito ženskog.⁷

U svetu svega ovoga, radionica podržava mlade ljude da izgrade odnos prema svom telu i prema sebi i nauče da se intimni odnosi uglavnom ne odnose na seksualnu telesnu funkciju, sigurnost i zaštitu, već na pristojnost, poštovanje i ljubav i **da su seks i seksualnost deo te ljubavne interakcije u ravnopravnoj partnerskoj vezi**.

⁵ Hlavka, H.R. 2014. Normalizing Sexual Violence: Young Women Account for Harassment and Abuse. *Gender & Society*, Vol. 28/3, pp. 337–358. <https://doi.org/10.1177/0891243214526468>

⁶ Isto.

⁷ *Sexual Health, Healthy Body, Healthy Relationships Education*. 2016. INDERA.

Radionica 2: Romantična ljubav – recept za zlostavljanje i kontrolu?

Ciljevi:

- Razgovor o znacima upozorenja da se u vezi dešava zlostavljanje;
- Podizanje svesti o tome da romantični mitovi koje naučimo putem socijalizacije normalizuju nasilne veze i moguće znake upozorenja o vezama u kojima se dešava zlostavljanje.

Ishodi učenja:

Promišljanje o tome da ono što društvo posmatra kao romantičnu ljubav podrazumeva oblike ponašanja koje karakteriše kontrola i koji predstavljaju znake upozorenja da se radi o nasilnoj vezi. Otvaranje mogućnosti da se o onome što nazivamo ljubav i romantika razmišlja u drugaćijem svetlu.

Vreme trajanja aktivnosti: 45 min.

Materijal/Potrebni radni listovi:

Radni list 2.1: „Princ na belom konju“;

Radni list 2.2: Znaci upozorenja da je veza nasilna

Flipčart ili bela tabla

Preparacija:

Odštampajte po primerak teksta „Princ na belom konju“ za svakog učesnika, a znake upozorenja da je veza nasilna za broj grupa sa kojima nameravate da radite, u zavisnosti od broja učesnika u radionici (u jednoj grupi bi trebalo da bude 4–5 osoba)

Romantična ljubav – recept za zlostavljanje i kontrolu? Predlog postupka (korak po korak)

PRVI KORAK:

Uvod u aktivnost

1. Prikupite njihove ideje na flipčartu.
2. Dok budete prikupljali primere, pitajte ih zašto misle da su ovakvi činovi i oblici ponašanja romantični.

DRUGI KORAK:

„Princ na belom konju“

Nakon prikupljanja ideja, razdelite po primerak teksta „Princ na belom konju“ svakom polazniku. Zamolite jednu osobu da čita naglas Tomin test, a drugu da čita Lanin tekst. Zamolite polaznike da se podele u manje grupe i da zajedno prodiskutuju o sledećim pitanjima:

- Šta misle o završetku priče?
- Šta misle o Tominom ponašanju?

- Šta misle o Laninim osećanjima?
- Kako bi se osećali da su na Laninom mestu?
- Da li je to bila romantična priča?
- Da li misle da je prihvatljivo imati takva međusobna očekivanja u romantičnoj vezi?

Zamolite svaku grupu da podeli odgovore do kojih su došli putem diskusije.

Ključne napomene za facilitatore:

Priča „Princ na belom konju“ pokazuje manipulativnu taktiku zlostavljača, koji kao polazište uzima romantične ideje društva, a – u stvari – ima za cilj da ostvari moæ nad drugom osobom i izoluje je od svih veza sa drugim ljudima, što takođe doprinosi sticanju isključive moći i kontrole nad njom.

Društvo ima uvrežene predstave o romantici kao o „ljubavi na prvi pogled“, ili o tome kako je zaista romantično kada neko želi da provede svaki slobodan trenutak sa vama, i kako bi na tome trebalo biti zahvalan. Mada na početku veze može biti normalno da neko želi da bude stalno sa drugom osobom, uvek je važno toj osobi dati dovoljno prostora i biti srećan ako još nekoliko osoba želi njegovo/njeno društvo i ako je on/ona omiljen-a u društvu drugih ljudi. Koliko god da je moguće da se neko nekome veoma dopadne na prvi pogled, ne može se neka osoba zaista voleti dok je dobro ne upoznate. Važno je dobro poznavati nekoga pre nego što se obavežemo.

Tokom vežbe, važno je promišljati šta bi mogli da budu Tomini ciljevi sa takvim ponašanjem i zbog čega Lana doživljava ta osećanja kao reakciju na njegovo ponašanje. Takođe, potrebno je istaći da svako ima neku svoju prošlost i da se ponekad dogodi da budemo ljubomorni. Važno je na koji način se nosimo sa takvim osećanjima i da li ih koristimo da bismo kontrolisali partnera/partnerku, ili pokušavamo da ih sagledamo na konstruktivan način, tako da ne povredimo njegove/njene granice ili osnovna prava.

TREĆI KORAK:

Romantični mitovi i znaci upozorenja da je veza nasilna

Pošto svaka grupa razmeni sa ostalima svoje odgovore, podelite im znake upozorenja da je veza nasilna i zamolite ih:

- da pobroje koji su se znaci upozorenja pojavili u prethodnoj priči i da promisle kako oni mogu da se povežu sa romantičnim očekivanjima društva,
- da pobroje primere nekih znakova upozorenja i da ih stave u romantični okvir.

Kada grupe budu spremne, zamolite ih da pročitaju naglas primere koje su sakupili.

► Ključne napomene za facilitatore:

Možete pomoći grupama nekim primerima, npr:

Česte promene raspoloženja – ljubav je uvek burna, ako smo zaista zaljubljeni, naše ponašanje u vezi može biti nepredvidljivo.

Izolacija – ako je neko zaista zaljubljen, normalno je da on ili ona ne može da podnese da druga osoba ne želi da provodi sve svoje slobodno vreme isključivo sa njim/njom.

► Promišljanje i osvrt na prethodnu aktivnost

Kada završe sa razmenjivanjem primera koje su sakupili, razgovarajte sa polaznicima o vežbi uz pomoć sledećih pitanja:

- Po vašem mišljenju, zašto mi smatramo da su ovi vidovi ponašanja romantični?
- Da li očekujemo iste oblike ponašanja od mladića i devojaka u romantičnim vezama?
- Da li postoje neki oblici ponašanja za koje su mislili da su romantični, ali su sada promenili mišljenje?
- Pokušajte da nabrojite vidove ponašanja i postupaka u intimnim vezama koji mogu biti lepi i romantični, ali nemaju veze sa oblicima kontrole.

► Ključne napomene za facilitatore:

Možete pomoći grupama nekim primerima, npr:

- Mladići treba da budu iniciatori, a devojke treba da čekaju dok ih oni ne pozovu na sastanak.
- Mladići u vezi treba da budu osvajači, a devojke treba da budu krotke.

Možete navesti primere iz Diznijevih crtanih filmova (Lepotica i zver, Uspavana lepotica). Koje slike oni prenose o romantici i romantičnim vezama i o rodnim ulogama?

Takođe je važno zajedno pronaći postupke i vidove ponašanja u intimnim vezama koji mogu biti zaista lepi i romantični, ali da nisu povezani sa nasilnim ponašanjem i kontrolom. To mladima može poslužiti kao alatka pomoću koje mogu utvrditi kako veza može biti romantična bez ugnjetavanja partnera/partnerke.

2.3 Digitalno seksualno nasilje

Istraživanja o digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju još je u ranoj fazi i malo je dostupnih podataka. Podaci koji postoje pokazuju da je **u Evropi 9 miliona devojčica doživelo neku vrstu digitalnog nasilja do navršenih 15 godina života.**

Izveštaji o digitalnom nasilju⁸ takođe naglašavaju da digitalno proganjanje od strane (bivšeg) partnera sledi iste obrusce kao i proganjanje u fizičkoj stvarnosti i zbog toga se smatra nasiljem u intimnim partnerskim odnosima, putem digitalne tehnologije. Normalizacija nasilja u intimnim partnerskim odnosima postaje sve rasprostanjenija norma ponašanja.

Istraživanja jasno pokazuju da internet olakšava nasilne radnje i da potkrepljuje negativne i štetne stereotipe o devojčicama i ženama, kao i negativne pojmove muškosti.⁹ Istraživanja su pokazala da neki mlađi imaju zabrinjavajuće visok nivo prihvatanja zlostavljanja u vezama i da često opravdavaju zlostavljanje postupcima žrtve¹⁰, što se dešava i prilikom intimnog nasilja kod odraslih partnera.

Prevencija seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u partnerskim odnosima važna je, jer može sprečiti dugoročne štetne posledice s obzirom na to da odrasli partnerske veze mladih često ne smatraju važnim, a mlađi mogu osećati pritisak da se ponašaju na određeni način u vezi.¹¹ Pored ovoga, zabavljanje i ljubavni odnosi jesu teme koje dominiraju među mlađima na veb lokacijama na društvenim mrežama.¹²

Podaci prikupljeni u izveštaju Evropskog ženskog lobija¹³ pokazuju da je **za žene širom sveta verovatnoća da će biti maltretirane putem interneta 27 puta veća**. Pored očigledne nesrazmernosti između žena i muškaraca (od 18 do 24 godine) u odnosu na rizik od nasilja u mreži, žene su većina među žrtvama najtežih oblika nasilja, kao što su proganjanje i seksualno uznevredjavanje. **Posledice digitalnog nasilja** ne razlikuju se od uznevredjavanja, maltretiranja i proganjanja u stvarnom životu i mogu uključivati stresne poremećaje, traumu, anksioznost, poremećaje spavanja, depresiju i fizički bol.¹⁴

Radionica je osmišljena sa ciljem da se podigne svest o temi digitalnog seksualnog nasilja.

⁸ Ovde se uključuju i izveštaji: *Cyber violence against women and girls*. 2017. European Institute for Gender Equality (EIGE).

Dostupno na: <https://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/cyber-violence-against-women-and-girls>; kao i European Women's Lobby Report. 2017.

⁹ FRA Report. 2014; EIGE Report. 2017; European Women's Lobby. 2017.

¹⁰ *Against Violence and Abuse: A teacher's guide to violence and abuse*. 2015. Home Office & AVA.

Dostupno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/506524/teen-abuse-teachers-guide.pdf

¹¹ Isto.

¹² Lenhart, A., Madden, M. 2007. *Social Networking Websites adn Teens: An Overview*. Pew Internet, American Life Project. Dostupno na: <http://www.pewinternet.org/2007/01/07/social-networking-websites-and-teens/>

¹³ European Women's Lobby. 2017: 5–7.

¹⁴ Isto, 17-18.

Radionica 3: Onlajn kontrola i nasilje u partnerskoj vezi¹⁵

Ciljevi:

Podizanje svesti o vidovima kontrole na mreži i o nasilju u partnerskim vezama mladih i podsticanje mladih da daju podršku žrtvama nasilja.

Ishodi učenja:

- Znanje o mogućim oblicima kontrole i nasilja na mreži u partnerskim vezama mladih i izvori podrške u takvim slučajevima;
- Sticanje kritičkog stava prema takvom ponašanju;
- Osvešćivanje razumevanja za potrebe osoba koje su pretrpele nasilje, podsticanje suprotstavljanja kontroli/nasilju u partnerskim vezama.

Vreme trajanja aktivnosti: 90 min (2 x 45 min.)

Materijal/Potrebni radni listovi:

Radni list 3.1: Situacija 1

Radni list 3.2: Situacija 2

Radni list 3.3: Situacija 3

Radni list 3.4: Vrste onlajn nasilja – povezivanje termina i definicije

Radni list 3.5: Prazni „oblačići“

Flipčart ili bela tabla, markeri, lepljiva traka, prazni listovi papira, lepljivi papirići, makaze.

Priprema:

Odštampajte po jedan primerak radnih listova 3.1–3.3, i tri primerka radnog lista 3.4. (isecite ih i pomešajte), kao i dovoljan broj primeraka radnog lista 3.5, tako da svaka osoba u grupi ima bar po jedan oblačić za poruku.

Onlajn kontrola i nasilje u partnerskoj vezi: Predlog postupka (korak po korak)

PRVI KORAK:

Uvod u aktivnost

Uvedite učesnike u aktivnost tako što ćete im objasniti da je u fokusu radionice komunikacija na mreži, a naročito komunikacija sa osobom sa kojom smo u emotivnoj vezi, kao i da takva komunikacija može imati dobre i loše strane. Potom prodiskutujte (oko 10 minuta) o sledećim pitanjima (pitanja postavite jedno po jedno, bilo usmeno ili ispisivanjem na flipčartu):

¹⁵ Aktivnost je preuzeta, uz izvesna prilagođavanja, iz: Mogu da neću – Ljubav nije nasilje – Program radionica za mlade. Autonomni ženski centar; i Healthy Relationship – High School Educators Toolkit. 2016. Love is respect (loveisrespect.org) <https://www.loveisrespect.org/wp-content/uploads/2016/08/highschool-educators-toolkit.pdf>

- Da li smatrate da je većina osoba na vašim društvenim mrežama takva da o njima možete govoriti kao o istinskim prijateljima ili o osobama koje dobro poznajete?
- Da li ste ikada objavili nečiju sliku na mreži bez pristanka te osobe?
- Da li ste ikada primili poruku ili dobili sliku koja vas je uznemirila?
Kada biste dobili neželjenu poruku ili sliku, da li biste to nekome rekli?

DRUGI KORAK:

Interaktivni rad u grupi na temu „Situacije onlajn kontrole i nasilja“

1. Podelite grupu na 3 manje mešovite grupe mladića i devojaka.
2. Dajte jedan primerak Radnog lista 3.1. jednoj grupi, jedan primerak Radnog lista 3.2. drugoj grupi i jedan primerak Radnog lista 3.3. trećoj grupi. Zamolite polaznike da pročitaju opise različitih situacija i da odgovore na preteća pitanja. Dajte im 10 minuta za tu aktivnost.
3. Zamolite predstavnika svake grupe da kaže nešto više o situaciji koju je grupa razmatrala, kao i o glavnim tačkama njihove diskusije, naročito o onim gde su se kao grupa najviše usaglasili, ali i o onome što je izazvalo najveća razmimoilaženja stavova. Nakon što su sva tri predstavnika obrazložila svoje zaključke, zamolite ostale polaznike da podele svoje komentare ili da postave pitanja.
4. Nakon što su sve grupe završile prezentaciju, nastavite razgovor sa svim polaznicima zajedno, postavljajući im sledeća pitanja:
 - Da li je u redu da neko sa kime se zabavljate podeli vaše slike bez vašeg znanja? Zašto jeste? / Zašto nije?
 - Šta mislite o osobi koja preti da će podeliti slike devojke ukoliko ona ne pristane na seks sa njim? Zašto mislite da on to čini?
 - Da li je prihvatljivo da nečiji partner / nečija partnerka kaže šta bi trebalo i šta ne bi trebalo da rade na svojim društvenim mrežama?
 - Da li je greška žrtve ako doživi takvo ponašanje?
 - Da li mislite da neko treba da šalje svoje obnažene slike samo zato što svi ostali to čine?

Zaključite sa objašnjenjem da sve tri situacije predstavljaju negativne i štetne oblike ponašanja na mreži. Objasnite da svako može postati žrtva takvog ponašanja i da su sve to znaci kontrole i zlostavljanja u vezi. Naglasite da niko ne sme biti primoran da nešto čini na mreži ukoliko se ne osća prijatno u vezi sa tim. Istaknite činjenicu da su posledice stvarne iako se sve to odvija na mreži. Objasnite da u takvim situacijama nije dobro æutati zato što time pomažemo da se štetno ponašanje nastavi, a da je takođe preporučljivo o tome porazgovarati sa nekom odrasлом osobom ili predstavnikom škole.

Kratka pauza (5 minuta) ukoliko je potrebno (za odlazak do toaleta, za vežbe istezanja ili sl.)

TREĆI KORAK:

Interaktivni rad u grupi: povezivanje definicija

1. Objasnite da situacije o kojima ste prethodno diskutovali predstavljaju različite oblike kontrole na mreži i nasilja u vezi, te da postoje i drugačiji oblici onlajn nasilja. Najavite da će polaznici biti upoznati sa različitim tipovima nasilja na mreži tako što će povezivati specifične termine i njihove definicije.
2. Zamolite učenike da se vrate u svoje manje grupe i podelite svakoj grupi Radni list 3.4. sa terminima i definicijama. Dajte im 5–10 minuta da urade zadatak. Zamolite članove različitih grupa da naglas pročitaju termine i definicije, a za to vreme će facilitator ispisivati termine na beloj tabli ili flipčartu. Zamolite ih da kažu koji su se tipovi negativnog ponašanja na mreži pojavili u prethodne 3 situacije, o kojima su diskutovali.
3. Nastavite diskusiju:
 - Pitajte učesnike da li misle da je onlajn nasilje opasno i zašto jeste ili nije.
 - Pitajte učesnike šta bi mogле biti moguće posledice različitih oblika nasilja na mreži.

- Pitajte učesnike da li misle da ovaj vid nasilja različito pogađa devojke i mladiće i zbog čega je to tako.
- Pitajte učesnike kome bi se obratili kad bi bili izloženi nasilju na mreži.

ČETVRTI KORAK:

Samostalni rad: „Poruka osobi koja je preživela onlajn nasilje“ (10 min.)

1. Zamolite učesnike radionica da kažu šta bi rekli nekome ko je nasilan ili koji sprovodi kontrolu na mreži. Pitajte ih šta bi rekli nekom ko je izložen nasilju ili kontroli na mreži.
2. Zamolite učesnike radionica da razmisle o poruci koju bi poslali osobi koja je izložena onlajn kontroli ili nasilnom ponašanju. Zamolite ih da zamisle šta bi rekli npr. drugu/drugarici koji bi to doživljavali. Podelite Radni list 3.5. sa praznim oblačićima i zamolite ih da u njih upišu svoje poruke. Za to im dajte 5–10 minuta.
3. Pošto učesnici završe ovu aktivnost, neka zalepe svoje poruke na tablu ili flipčart.
4. Facilitator treba da pročita neke od poruka, izričito naglašavajući da žrtva nije kriva i da izražavanjem podrške pokazujemo toj osobi da nije sama i ohrabrujemo je da zatraži dalju podršku. Takođe, time pokazujemo da mi, kao posmatrači, smatramo da je takvo ponašanje neprihvatljivo.

► Ključne napomene za facilitatore:

Da bi se izvođenje uklopilo u dužinu školskog časa (45 minuta), možete uraditi prvi i drugi korak tokom jednog, a treći i četvrti tokom sledećeg časa.

Tokom implementacije aktivnosti, pogotovo u slučajevima stereotipnih pogleda na rodne uloge, krivljenje žrtve, itd., važno je više puta naglasiti sledeće:

- Žrtva nije kriva ukoliko je izložena nasilju.
- Za nasilje je odgovoran počinilac (uvek ima izbor da ne pribegne nasilju).
- I devojke i mladići izloženi su nasilju na mreži, ali devojke doživljavaju drastičnije oblike nasilja (npr. seksualno uzinemiravanje i napastovanje).
- Posledice mogu biti intenzivne, žrtve mogu biti pogodene i mentalno i fizički, a zbog društvenog konteksta, one mogu biti ozbiljnije po devojke (npr. posledice u vezi sa podeljenim obnaženim slikama devojaka i mladića).
- Rešenje nije u čutanju o problemu ili u isključivanju sa mreže, već u razgovoru sa odrasлом osobom, a postoje i specijalizovane organizacije koje se bave ovim pitanjem.

Dodatne informacije (mogu se podeliti učesnicima, a može se sa njima i razgovarati):

Opšte informacije o onlajn kontroli i nasilju u partnerskim vezama.¹⁶

Digitalno zlostavljanje u partnerskim vezama jeste upotreba tehnologija kao što su poruke ili društvene mreže radi maltretiranja, uzinemiravanja, proganjanja ili zastrašivanja partnera/partnerke. Često je ovo ponašanje oblik verbalnog ili emocionalnog nasilja koje se sprovodi na mreži.

¹⁶ Izvor: www.loveisrespect.org

Seksting (Sexting), slanje eksplisitnih videa ili poruka: Čak i kada verujete partneru / partnerki da će vaše slike videti samo on/ona, nikada ne možete biti potpuno sigurni da one neće završiti u još nečijem telefonu ili na mreži. Ozbiljno razmislite o tome da igrate na sigurno. Budite uvereni u to da partner/partnerka prihvatuju politiku nedeljenja (neslanja), kao i momentalnog brisanja neprikladnih fotografija. Isto se odnosi i na veb kamere i instant poruke. Uvek imajte na umu da nikada niste dužni da činite bilo šta što vam nije priyatno. Bez obzira na pritisak vašeg partnera/partnerke. Seksting takođe može imati pravne posledice. Svaka slika i video obnažene osobe mlađe od 18 godina može se smatrati dečijom pornografijom, što je uvek nelegalno. Čak i kada je osoba koja je poslala sliku to učinila svojevoljno, primalac može imati velikih problema zbog toga.

Možda ste izloženi digitalnom nasilju ukoliko vaš partner / vaša partnerka čini sledeće:

- Govori vam sa kim možete biti prijatelj na Fejsbuku ili drugim sajtovima, a sa kim ne.
- Šalje vam negativne, uvredljive ili preteće imejlove, poruke na Fejsbuku, tвитове, DM-ove (direktne lične poruke na Tвiteru) ili druge vrste onlajn poruka.
- Koristi sajtove kao što su Fejsbuk, Tвiter, Foursquare i druge da bi vas neprekidno pratio na mreži.
- Omalovažava vas u apdejтовима svog statusa.
- Šalje vam neželjene, eksplisitne slike i/ili zahteva da mu vi šaljete takve slike zauzvrat.
- Vrši pritisak na vas da mu šaljete eksplisitne video snimke ili poruke (sexting).
- Ukrade vaš pasvord (lozinku) ili insistira da mu ga date.
- Neprekidno vam šalje poruke i stvara vam osećaj da uvek morate biti dostupni na mobilnom telefonu, inače sledi kazna.
- Često pretražuje vaš telefon, proverava slike, poruke i odlazne pozive.
- Taguje vas neučito na Instagram slikama, Tumblr-u, itd.
- Koristi bilo koju vrstu tehnologije (kao što je špijunski softver, GPS u automobilu ili na telefonu) da bi vas nadgledao.

Znaci upozorenja za digitalno zlostavljanje:

- Proverava vaš mobilni telefon ili elektronsku poštu bez vaše dozvole.
- Stalno vas omalovažava.
- Pokazuje ekstremnu ljubomoru ili nesigurnost u sebe.
- Ima eksplozivnu narav.
- Izoluje vas od porodice i prijatelja.
- Lažno vas optužuje.
- Pokazuje nagle promene raspoloženja.
- Fizički vas povređuje na bilo koji način.
- Posesivan/posesivna je.
- Govori vam šta da radite.
- Vrši pritisak ili vas primorava na seksualni odnos.

Postavljanje granica prilikom komuniciranja na mreži kada ste u partnerskom odnosu:

- U redu je isključiti svoj telefon. Imate pravo da budete sami i provodite vreme sa porodicom i prijateljima, a da se vaš partner / vaša partnerka zbog toga ne ljuti.
- Niste dužni da šaljete u porukama bilo kakve slike ili tekstualne poruke ako vam to nije priyatno, pogotovo potpuno ili delimično obnažene slike.
- Vi gubite kontrolu nad svakom elektronskom porukom nakon što je vaš partner / vaša partnerka primi.
- On/ona može da je prosledi, tako da nemojte slati bilo šta što se plašite da bi neko drugi mogao da vidi.
- Ni sa kim niste u obavezi da podelite svoje pasvorde (lozinke).

- Budite upoznati sa svojim podešavanjima privatnosti. Društvene mreže, npr. Fejsbuk, dozvoljavaju korisniku da kontroliše koliko se informacija sa njegovog/njenog naloga deli i kome su dostupne. One se često mogu podesiti, a mogu se naći na sajtu u odeljku za privatnost. Zapamtite, kada se prijavite za neku aplikaciju, potrebno je promeniti podešavanja privatnosti.
- Budite oprezni kada ulazite na sajtove kao što su **Facebook Places** i **Foursquare**. Dozvoliti nasilnom partneru/partnerki da zna gde se nalazite na mreži može biti opasno. Takođe, uvek pitajte prijatelje da li je u redu da ih vi obeležite. Nikad ne možete biti sigurni da li možda žele da zadrže svoju lokaciju u tajnosti.

Kako pomoći prijatelju:

- Nemojte se plašiti da priteknete u pomoć prijatelju kojem je po vašem mišljenju potrebna pomoć.
- Recite da se brinete za njegovu/njenu bezbednost i da želite da pomognete.
- Podržavajte ga/je i pažljivo slušajte. Imajte razumevanja za njihova osećanja i poštujte njihove odluke.
- Pomozite prijateljima da shvate da zlostavljanje nije „normalno“ i da se NE dešava njihovom krivicom. Svako zасlužuje zdravu, nenasilnu vezu.
- Fokusirajte se na svog prijatelja/prijateljicu, a ne na nasilnog partnera/partnerku. Čak iako vaš prijatelj/prijateljica ostane sa svojim nasilnim partnerom/partnerkom, važno je da i dalje mogu bez nelagode o tome razgovarati s vama.
- Povežite svog prijatelja/prijateljicu sa resursima u vašoj zajednici gde može da dobije informacije i savete.
- Ukoliko on/ona raskine sa nasilnim partnerom/partnerkom, nastavite da mu/joј pružate podršku i nakon okončanja te veze.
- Nemojte stupati u vezu sa zlostavljačem ili javno objavljivati negativne komentare o njemu/njoj na mreži. To bi samo pogoršalo situaciju vašeg prijatelja/prijateljice.
- Čak i kada mislite da ne možete uraditi ništa, imajte na umu da već i samim tim što pružate podršku i brinete, činite mnogo.

Zaključivanje radionice

Kao poslednji korak, možete pozvati polaznike da posete veb stranicu ovog projekta¹⁷ i da koriste časopis za mlade, koji je pripremljen u okviru projekta, kako bi naučili više o tome kako se odupreti kontroli i nasilju na mreži u partnerskim odnosima.

¹⁷ Dostupno na: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/>

2.4 Posmatrač/Posmatračica

Svi smo stalno posmatrači / posmatračice. Svedoci smo događaja koji se stalno oko nas odvijaju. Ponekad prepoznajemo događaje kao problematične. Kada se to dogodi, odlučujemo da nešto učinimo ili kažemo ili da to jednostavno ignorišemo i pustimo da prođe kraj nas.

Posmatrač je osoba koja je svesna ili sumnja da je neko zlostavljan, ali nije direktno umešana u sam događaj. Svedoci dela nasilja mogu biti lično (u fizičkom prostoru) ili u digitalnom obliku (na primer na društvenim medijima, veb lokacijama, u tekstualnim porukama, igricama i aplikacijama).

Posmatrači mogu imati različite uloge:

- „**Autsajderi**“ su svedoci nasilja, ali se drže po strani i ne upliču se.
- „**Branioci**“ pomažu intervencijama kada se nasilje događa ili pružaju podršku žrtvi.
- „**Podržavaoci**“ povlađuju počiniocu nasilja ili odobravaju nasilničko ponašanje i mogu se smejati, ohrabrivati ili navijati za vreme incidenta ili posle njega.
- „**Pomoćnici**“ pomažu učiniocima i pridružuju im se.

Verovatno svi verujemo da je važno zaustaviti rodno zasnovano nasilje i zlostavljanje. Međutim, **ljudi retko intervenišu, naročito ne na mreži.**

Dok stotine posmatrača mogu pročitati agresivan ili seksistički post ili poziv za pomoc, malo ljudi zapravo reaguje. **Efekat posmatrača** govori nam da je to zato što svi prepostavljamo da će neko drugi odreagovati. Pošto ne znamo ko još to gleda, ne znamo ni da li su drugi već reagovali. Ponekad mladi (koji su svedoci nasilja) **nisu sigurni koja je njihova uloga i šta mogu da učine** da bi razrešili situaciju. Međutim, posmatrači mogu potencijalno pozitivno promeniti situaciju, posebno za mladu osobu koja trpi zlostavljanje.

Radionica se fokusira na to da se među učesnicima **razviju svest i veštine neophodne da postanu proaktivno korisni**. Da „ustanu u odbranu“, umesto da budu samo svedoci seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Iako neki potezi posmatrača imaju za cilj intervenciju u konkretnim nasilnim incidentima, većina intervencija posmatrača fokusirana je na promenu pojedinačnih stavova i ponašanja vršnjaka. Važno je da učesnici shvate da rodno zasnovano nasilje šteti i njima i drugima, i da nauče o tome koju ulogu posmatrači igraju, kao i da usvoje stavove i veštine potrebne da bi postali odgovorni zagovornici – kako u fizičkoj stvarnosti tako i u oblasti digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja.

Radionica 4: Zauzimanje stava – strateške alatke za intervenciju¹⁸

Ciljevi:

Podići svest učenika o njihovoj odgovornosti kao posmatrača i ohrabriti ih da postanu zagovarači kada se nađu u poziciji svedoka nasilja u intimnim partnerskim odnosima.

Ishodi učenja:

Prošireno znanje o ulozi posmatrača u slučajevima seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, uključujući i digitalno nasilje. Razvijanje kritičkog odnosa prema seksističkim kulturnim normama, koje često dovode do rodno zasnovanog nasilja. Prošireno znanje i veštine za bezbednu i efikasnu intervenciju, kao i spremnost da se interveniše na siguran način.

Vreme trajanja aktivnosti: 45 min

Materijal/Potrebni radni listovi:

Radni list 4.1: Situacija 1

Radni list 4.2: Situacija 2

Radni list 4.3: Situacija 3

Radni list 4.4: Situacija 4

Materijal za deljenje 4.1: Pomaganje drugarici koja trpi zlostavljanje

Materijal za deljenje 4.2: Kako pomoći drugu koji nekoga zlostavlja

Flipčart ili bela tabla, markeri, lepljiva traka, prazni listovi papira, olovke

Zauzimanje stava – strateške alatke za intervenciju: Predlog izvođenja (korak po korak)

PRVI KORAK:

Uvod u aktivnost

1. Uvedite aktivnost objašnjenjem da je cilj ove radionice da pomogne učenicima da razmисle o tome kako da intervenišu ako se nađu u situaciji svedoka zlostavljanja.
2. Nakon toga treba reći sledeće: Jedan od najboljih načina prevazilaženja zabrinutosti i strahova zbog kojih ostajemo po strani jeste da imamo na raspolaganju strateške alatke za intervenciju u slučaju da se takva situacija dogodi. Na taj način, ne moramo mnogo da razmišljamo o postupcima, o tome da li nešto učiniti ili ne, kada i kako reagovati, itd.
3. Ono što ćemo uraditi jeste vežba koja će pomoći da polako dođete do nekih efikasnih strategija za intervenciju.

¹⁵ Aktivnost je prilagođena iz: Quabbin Mediation and Ervin Staub. 2007. *Training Active Bystanders: A Curriculum for Schools and Community*. Dostupno na: http://people.umass.edu/estaub/TAB_curriculum.pdf; Men Can Stop Rape. Family Violence Prevention Fund. Kivel, P., Creighton, A. 1995. *Getting into the Mix*. Oakland Men's Project.

DRUGI KORAK:

Interaktivni rad u grupi na temu „Situacije onlajn kontrole i nasilja“

1. Podelite polaznike na 4 manje grupe mešovitog sastava (od devojaka i momaka).
2. Ukoliko odlučite da upotrebite manje od 4 scenarija, podelite učesnike na onoliko manjih grupa koliko scenarija planirate da upotrebite.
3. Podelite po jedan primerak Radnog lista 4.1. grupi 1, jedan primerak Radnog lista 4.2. grupi 2, jedan primerak Radnog lista 4.3. grupi 3 i jedan primerak Radnog lista 4.4. grupi 4.
4. Zamolite učesnike da pročitaju opis različitih situacija i da pokušaju da sebe zamisle u njima. Zatim ih zamolite da razgovaraju o situaciji u okviru svojih grupa i da zapišu šta bi oni uradili. Recite im da zamisle da poznaju osobe u tim scenarijima, ali da im to nisu bliski prijatelji. Dajte im 10 minuta da odgovore na prateća pitanja.
5. Dok grupe budu razgovarale o scenarijima, možete šetati prostorijom, posmatrati, i po potrebi facilitirati. Kada istekne vreme, ponovo okupite sve polaznike zajedno i zamolite učenike iz svake grupe (ili po jednu osobu iz svake grupe) da izveste o njihovim diskusijama. Fokus ove aktivnosti trebalo bi da bude to da se naprave spiskovi konkretnih strategija intervencije koje svako može da primeni, ne samo u incidentima sličnim onima koji su opisani, nego i u čitavom nizu situacija.
6. Kada budete razgovarali o strategijama koje je predložila svaka grupa, zapisujte ih na flipčart. Polaznici će verovatno opisati mnoge strategije koje su navedene u „Spisku strategija“, a koji je uključen u „očekivane ishode“. Možete koristiti „Spisak strategija“ kao vodič da vam pomogne da razvrstate predloge učenika te da dodate na spisak sve nove predloge koji učenici ponude. Na kraju možete podstaći učenike da prodiskutuju o bilo kojoj strategiji koju oni nisu spomenuli, da je opisu i započnu razgovor o razlozima zbog kojih je nisu uvrstili u svoj spisak. Ukoliko je prihvate, neka je dodaju na listu.
7. Naglasite sledeće:
 - Nasilje NIKADA nije dobar način reagovanja na nasilje; razgovarajte o primerima nasilnih reakcija.
 - Situacija je zaista teška i nije lako suprotstaviti se muškarcu koji zlostavlja ženu ili mladu devojku.
 - Da li možete da zamislite kako biste se osećali na mestu žrtve u ovim scenarijima, i kada vam niko ne bi priskočio u pomoć?Dalja diskusija:
 - Kada biste bili u nasilnoj partnerskoj vezi, gde biste otisli i/ili kome biste se obratili za pomoć?
 - Kada bi vaš drug / vaša drugarica bio/bila u nasilnoj vezi, šta biste uradili? Šta biste rekli svom drugu / svojoj drugarici?
 - Ako bi vaš drug / drugarica zlostavlja/-la svog partnera/partnerku, šta biste uradili? Šta biste mu/joj rekli?
 - Na kraju aktivnosti pitajte učenike: kako možemo promeniti situaciju?
8. Završite aktivnost nečim što bi trebalo da zvuči ovako:

„Napravili ste odličan spisak strategija za suprotstavljanje osobama koje se služe jezikom koji podržava nasilje. Sada bi trebalo da se osećate spremnijim da podignite glas kada to situacija bude zahtevana. Imajte na umu da ćete se osećati sve lagodnije s tim što više budete upražnjavali ovakvu verbalnu reakciju. Još jedan savet pre nego što završimo: nemojte očekivati čuda od sebe, niti čudotvorne rezultate vaših intervencija. Ne postoji savršena intervencija, i ne postoje trenutna preobraćanja. Svaka intervencija predstavlja uspeh zato što svaki put kada ustanemo u nečiju odbranu, doprinosimo tome da ovaj svet postane bezbedniji, da bude manje nasilja. U tom smislu, treba biti istrajan sve dok nasilje ne bude potpuno eliminisano. Iako nije lako intervenisati, to je nešto što moramo činiti.“
9. odnosno

Imajte u vidu da nije lako dovesti u pitanje nečije nasilno ponašanje ili kritikovati nečije neprimerene postupke, jer to može biti opasno ili neprijatno za vas (kada vam se smeju ili vas ne shvataju ozbiljno) ili bi moglo da izazove strah od gubitka nečijeg prijateljstva. Bezbednost mora uvek biti na prvom mestu kada se suočavate sa nasilnom osobom. Zbog toga je važno voditi računa o tome da se sa

takvom osobom izbegne nasilje. Isto tako je važno izbeći da se kod žrtve stvori utisak da je bespomoćna i da joj/mu je potreban „zaštitnik“. S druge strane, čutanje stvara utisak da se ponašanje zlostavljača opravdava, pa čak i da je prihvatljivo. Najvažnija stvar koju treba uzeti u obzir kada se odlučujemo da li da intervenišemo ili ne jeste naša bezbednost. Ukoliko situacija ne deluje bezbedno, ili ako bi mogla da izazove eskalaciju nasilja od strane počinjoca, onda je možda bolje ne reagovati na neki komentar ili postupak i pronaći način da se time bavimo kasnije. S druge strane, strah od nečije reakcije nije izgovor za povlačenje i nereagovanje. Svest o sopstvenim strahovima ne opravdava popuštanje pred njima. Naprotiv, ona vam omogućava da pokušate da držite svoje strahove pod kontrolom, da vas ne bi paralizovali kada progovorite.“

► Ključne napomene za facilitatore:

Aktivnosti vezane za strategije intervencije pomoći će mladima da počnu da iznalaže načine za dizanje glasa protiv nasilja, koje su istovremeno i promišljeno strateške. Prilikom obrađivanja ove teme, izuzetno je važno dati na znanje učesnicama i učesnicima da se ozbiljno bavite bezbednosnim aspektima u tim situacijama. Bez obzira na to, nemojte se previše zadržavati na strahovima i rizicima intervencije. To dovodi do opasnosti da se potencijalni saveznici preplaše i učute. Veoma je važno uvek se vraćati na pozitivnu poruku da možemo da prevaziđemo svoje strahove i nađemo način da preduzmemo akciju, a da pri tome ne podstičete učesnike da se upuste u rizične poduhvate.

Pošto ova aktivnost zahteva od učenika da zamisle konkretnе načine intervencije u okolnostima u kakvim su navikli da ostanu po strani i ništa ne kažu, možda će biti otpora prema razradi strategija. U tom smislu, učenici ponekad objašnjavaju da kada bi se našli u takvoj situaciji, ne bi intervenisali. Odgovorite im hipotetičkim pitanjem: šta bi oni mogli da kažu da bi doveli do neke promene?

Jedna od najtežih stvari za mladiće jeste da nauče da se suprotstave drugim mladićima: da prigovore na seksistički govor; da dovedu u pitanje olako shvatanje nasilja prema ženama; da zauzmu otklon od onih koji pribegavaju nasilju. Nije lako suprotstaviti se nekome zato što je nasilan ili zato što ponižava drugu osobu, jer to može biti opasno, neprijatno (ukoliko postanu predmet podsmeha ili ih ne shvate ozbiljno) ili može izazvati strah od gubljenja prijateljstva te osobe. Istovremeno, zabrinutost zbog moguće reakcije druge osobe nije izgovor za nečinjenje ničega.

Pored toga, **obratite pažnju na situaciju kada mladi ljudi predlažu agresivne ili nasilne reakcije** (npr. „Izmlatio bih ga“). Želja da se „doleti na belom konju sa blistavim oružjem“ i sve razreši jeste jedna od centralnih komponenti tradicionalnog shvatanja muževnosti, koje može izazvati više štete nego koristi. Umesto toga, mi podstičemo učenike da se uzdrže od suprotstavljanja nasilju nasiljem, da razmisle pre nego što bilo šta preduzmu i da iznađu nenasilne metode otpora, kako bi mogućnost da bilo ko bude fizički povređen smanjili na minimum.

Još jedan argument koji se može koristiti da bi se mlade osobe ubedile da izbegavaju fizički obračun jeste da im se objasne sličnosti između ovakvog načina ponašanja i ponašanja počinilaca. Poruka je sledeća: agresivno ponašanje prema zlostavljaču šalje poruku kako žrtvi tako i društvu da jača osoba uvek pobeđuje i da žrtva nema kontrolu nad svojom sudbinom ni kada trpi zlostavljanje, ni kada joj pritiče u pomoć nasilna osoba, nikada dođe do nasilnog incidenta.

Naglasite činjenicu da se do nenasilnog društva, ili društva sa nultom tolerancijom prema nasilju ne može doći putem nasilnih činova.

SPISAK STRATEGIJA

STRATEGIJA: „Zatraži objašnjenje...“

- Upitajte počinioca i/ili posmatrača: „Zašto oni to čine?“ „Zašto ti to govariš?“ „Zbog čega ti je ovo smešno?“ „Nije mi jasno šta si time htio da kažeš. Da li bi mogao da mi objasniš?“ Postavljanjem takvih pitanja navodimo druge da razmisle o svom ponašanju. Uvek postavljajte pitanja na neagresivan način.

Osobe koje izražavaju stavove u skladu sa nasilnom kulturom očekuju da se drugi sa njima slože, da im povlađuju, da se smeju i da im se pridruže. Ne očekuju da im se zatraže objašnjenja.

STRATEGIJA: „Dajte... lice žrtvi...“

- Unesite u situaciju ličnu notu tako što ćete podsetiti počinioca ili posmatrača da bi to mogli biti njihova sestra, brat, prijatelj/-ica ili devojka/momak, i upitajte kako bi se osećali kad bi se to dešavalo nekome do koga im je stalo.

STRATEGIJA: „Nemojte optuživati... Jasno izrazite svoj stav“

- Umesto da kažete: „Ti si seksista, a ovo je najgluplja stvar koju sam ikada čuo/čula“, što stavlja drugu stranu u defanzivan položaj, mogli biste reći: „Ne slažem se sa onim što govariš; verujem da niko ne zасlužuje takvo ophođenje“.

Pitajte učesnike kako se osećaju kada neko u njih upre prstom, i kada neko na optužujući način kaže: „Ti...“. Razgovarajte o tome kako je ljudima lakše da čuju izjave koje počinju sa „Ja“ pošto se odnose na osobe koje daju izjavu, prema kojima će se verovatno zauzeti manje defanzivan stav.

STRATEGIJA: „Upotrebni svoj smisao za humor...“

Ovo može biti mač sa dve oštice jer bi osoba mogla da pomisli da joj se rugate. Međutim, ukoliko upotrebite humor efektno, on može smanjiti tenziju u dатој situaciji. Vodite računa, u svakom slučaju, da ne budete isuviše smešni i time podrijete poentu sopstvene šale.

STRATEGIJA: „Potražite još nekoga ko se sa vama slaže“

- Mogli biste jednostavno da pitate grupu: „Da li sam ja jedini/jedina ovde koji/koja se ne oseća dobro u vezi sa ovim?“

Studije pokazuju da se 90% mladića/muškaraca ponekad oseća nelagodno u odnosu (1) na način na koji njihovi vršnjaci muškog roda govore o devojkama/ženama ili (2) na način na koji se prema njima ponašaju, ali ne kažu ništa jer veruju da su oni jedini kojima to nije priyatno. Ova strategija ima za cilj da ostali shvate da nisu sami u svojoj nelagodi. Ova strategija može takođe biti korisna u slučaju kada poznajete nekoga za koga znate da ispoljava stavove koji podržavaju nasilje.

STRATEGIJA: „Zatraži ili ponudi pomoć“

Ukoliko ste očeviđac nekog nasilnog incidenta, možda će biti potrebno pozvati policiju, a takođe i zatražiti pomoć od osoba u vašoj okolini. Nemojte intervenisati ako ste sami i ako procenite da bi to moglo biti opasno.

Mogli biste ponuditi pomoć žrtvi razgovarajući sa njom/njim, kako bi se osoba osetila sigurnije i podržano. Ukoliko osećate da je situacija isuviše opasna za intervenciju, potražite pomoć i razgovarajte sa žrtvom nakon incidenta.

STRATEGIJA: „Budite vidljivi“

Dajte na znanje učiniocu da ste u blizini i da svedočite onome što se događa.

STRATEGIJA: Pritisnite dugme „Prijavi nasilje“

Kada primetite da se dešava digitalno nasilje (govor mržnje, uvredljivi komentari, filmovi ili fotografije koji se zloupotrebljavaju ili su seksistički), bez dvoumljenja to prijavite. Većina društvenih mreža ima opciju za prijavljivanje zloupotrebe.

Možete, takođe, izraziti svoj stav objavljajući komentare i naglašavajući da takvo ponašanje predstavlja zlostaljanje.

Zaključivanje radionice

Kao poslednji korak, možete pozvati učesnice i učesnike radionice da posete veb stranicu projekta i da u časopisu za mlade potraže više o zagovaračima/zagovaračicama i tehnikama za suprotstavljanje stavovima i ponašanju svojih vršnjaka koji podržavaju seksizam i seksualno i rodno zasnovano nasilje.

3. PODSTICANJE PRIJAVLJIVANJA I ODGOVOR ŠKOLE NA (DIGITALNO) SEKSUALNO I RODNO ZASNOVANO NASILJE

3.1. Razvijanje i unapređivanje poverenja između nastavnika i učenika

Zašto je važno poverenje između nastavnika i učenika?

Neretko se navodi da je **odnos** učenika i nastavnika ključan i da definiše sve druge odnose u školi. Kaže se da nastavnici ne vode učenike samo kroz proces učenja, već da predstavljaju uzor ponašanja i da deluju kao **podrška** u razvoju ličnosti učenika i učenica. Dakle, odgovarajuća podrška nastavnika i nastavnica, kao i ostalog školskog osoblja, može imati značajne pozitivne efekte na razvoj učenika i učenica, posebno ako su oni izloženi negativnim uticajima i iskustvima. Međutim, škola može biti i mesto nesporazuma između tri glavna aktera – učenika, nastavnika i roditelja. Najčešće kritike upućene nastavnicima odnose se na njihovu *nezainteresovanost* za decu i na *nedostatak ljudskog kontakta* između nastavnika i učenika.¹

Zašto je važno poverenje kada su učenici izloženi nasilju?

Nastavnice i nastavnici, kao i stručne saradnice i saradnici u obrazovnim ustanovama, mogu imati ključne uloge **u podizanju svesti** o ravnopravnosti učenica i učenika i o neprihvatljivosti rodno zasnovanog nasilja, uključujući (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje u intimnim partnerskim vezama mlađih. Međutim, nužna pretpostavka za to je da i sami nemaju uverenja koja odražavaju rodne predrasude i diskriminaciju ili pravdaju rodno zasnovano nasilje. Bez poverenja u nastavnike i nastavnice, stručne saradnice i saradnike, učenice i učenici neće pokazati spremnost da traže pomoć, povere se i prijave nasilje.

¹ Polovina, N. 2014. Vršnjačko nasilje u školi: porodični faktori uticaja u ekosistemskoj perspektivi. *Nastava i vaspitanje*, 63(4), 717–732;
Zotović-Košić, M., M. Beara 2016. *Mentalno zdravlje mladih u AP Vojvodini – stanje i perspektive*. Centar za proizvodnju znanja i veština, Novi Sad.
Dostupno na: http://cpzv.org/cpzv_uploads/Mentalno-zdravlje-mladih-u-APV.pdf

► **Važno:** Poverenje je nužno jer stvara doživljaj sigurnosti i izvesnosti, doživljaj da je osoba u koju imamo poverenje tu za nas kada nam je potrebno, da će nam pomoći i da će nas zaštititi ako je potrebno.

Kako se gradi i razvija poverenje između nastavnika i učenika?

Da bi škola bila **sigurno mesto, tj. mesto koje pruža podršku** u pogledu boravka i razvoja dece i mladih, nužno je da se obezbedi klima poverenja u kojoj učenice i učenici mogu otvoreno i iskreno da govore o različitim problemima i različitim aspektima svoje bezbednosti, kao i da preuzimaju odgovornost za svoja ponašanja. To uključuje i podsticanje njihovog učešća u davanju predloga i osmišljavanju različitih aktivnosti, spremnost nastavnika, stručnog osoblja i školske uprave da se učenički predlozi čuju i uvažavaju, kao i da se ugrađuju u školske programe i aktivnosti.

Uloga nastavnika kao **modela** nediskriminatorskog i nenasilnog ponašanja posebno je značajna u adolescenciji. Nastavnici jasno treba da pokažu, onim što govore i onim što rade, da uvažavaju različitosti, da promovišu ravnopravnost i pravednost u školi, tako da učenici imaju osećaj uvažavanja svoje ličnosti i da mogu da izgrade doživljaj pripadanja grupi i školskom kontekstu. Pokazivanjem zainteresovanosti za učenike i spremnošću da ih slušaju i razumeju, nastavnici grade odnos poverenja sa učenicima i pokazuju svoje opredeljenje da budu podrška i da pomognu svojim učenicima.²

Ko su nastavnice i nastavnici kojima se učenice i učenici poveravaju?

U svakoj školi postoje nastavnici kojima se **poverava** najviše učenika (roditelja, kolega). Često ih nazivamo „osobe od poverenja“, a opisujemo ih kao osobe:

- koje umeju da slušaju (i da prepoznaju kod sagovornika i neverbalne znake): „Čujem tvoj problem“, koje pokušavaju da razumeju šta sagovornik želi da kaže i kako se oseća: „Razumem kako se osećaš“,
- koje jasno pokazuju da su spremne da pomognu u pronaalaženju rešenja problema: „Pomoći ћu ti da razmisliš o problemu, nastojaćemo da pronađemo rešenje“.

Ovu veština zovemo **aktivno slušanje**. Osobe koje aktivno slušaju druge nalaze vreme i mesto gde mogu da usmere svoju pažnju na sagovornika, bez ometanja, vode računa o privatnosti sagovornika, pokazuju mu da su iskrene i da im je stalo do nje/njega.³

Korisni saveti za izgradnju poverenja:

- Afirmišite pozitivne vrednosti i ponašanje, kao i poštovanje zajedničkih i jasnih pravila.
- Podstičite učenike da stiču znanja, da izraze svoje mišljenje i osećanja, da prepoznaju svoje potrebe i identifikuju svoje probleme, da usvoje pozitivne ciljeve i ponašanja.
- Stvarajte prilike da učenici uče i praktikuju pozitivna ponašanja i orijentaciju ka rešavanju problema.
- Podstičite kod učenika razvoj samopoštovanja.
- Pokažite strpljenje, saosećanje i spremnost da pomognete učenicima da se nose sa problemima i da ih reše.

² Vranješević J. i sar. 2020. *Ka sigurnom i podsticajnom školskom okruženju – Vodič za škole*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Dostupno na: https://www.unicef.org-serbia/media/14161/file/vodic_za_skole.pdf
3 Isto, str. 73–74

- Zaustavite svako nasilje! Reaguјte – zaustavite, prijavite, zatražite i proverite informaciju – svaki put kada se nasilje dešava, kada postoji saznanje ili sumnja da ono postoji!
- Obezbedite učenicima koji su izloženi nasilju podršku odraslih i vršnjaka, uključujući i podršku stručnjaka.

3.2. Prepoznavanje znakova izloženosti (digitalnom) seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u školskom kontekstu

- **Saznanje i/ili sumnja o nasilju kojem su izloženi učenici**

Kako se u školskom kontekstu može saznati i/ili posumnjati da je neka učenica ili neki učenik izložen bilo kom nasilju ispecifično (digitalnom) seksualnom i rodno zasnovanom nasilju (u intimnom partnerskom odnosu)?

- **Neposredno opažanje nasilnih radnji i izjava**

Najjednostavnije je o nasilju saznati ako se radnje neposredno **dešavaju** i mogu se **opaziti** u školskom kontekstu (na školskom odmoru, na času, tokom vannastavnih aktivnosti i sl.). Međutim, nekada neki nastavnici i školsko osoblje neće prepoznati određene radnje ili izjave kao nasilje (češće kada je reč o psihičkom nasilju). Nekada, nastavnici i nastavnice mogu smatrati da se ne radi o „ozbiljnog“ problemu na koji bi trebalo reagovati (misliće, to je „sićnica“). Neke nastavnici, a nekada i stručni saradnici, imaju uverenje da je reč o „privatnom“ odnosu u koji se ne treba mešati. Ovo poslednje je uobičajeno kada je reč o nasilju koje se događa u intimnim partnerskim vezama (mladih).

Važno: Nasilje ne može biti „privatni“ problem. Nasilje je nedopustivo, predstavlja zločin, mora biti zaustavljeno i mora se spričiti njegovo ponavljanje, kao što se mora pružiti pomoć i podrška osobi koja je pretrpela nasilje. Svi u školi imaju **obaveznu** da prepoznuju i da na odgovarajući način reaguju na svako nasilje kojem su izloženi ili ga čine učenice i učenici škole.

- **Poveravanje učenice ili učenika koji su preživeli nasilje**

Nastavnice i nastavnici, kao i stručne službe u školi, u jedinstvenoj su prilici da budu „osoba od poverenja“ kojoj će učenici poveriti da imaju problem i zatražiti podršku, informacije i konkretnu pomoć. **Nužna pretpostavka** za to je da postoji poverenje učenika da je nastavnik zainteresovan, pouzdan i kompetentan, da je spreman da čuje bez osuđivanja, da veruje u iskustvo osobe koja je preživela nasilje, da istovremeno vodi računa i o bezbednosti i o poverljivosti informacija koje saznaće, da poštuje granice osobe koja je preživela nasilje, da je spreman da pruži podršku i učestvuje u rešavanju problema.

- **Vršnjaci ili roditelji kao izvor saznanja o nasilju kojem su izloženi učenici**

Vršnjaci su najčešće izvor informacija i podrške mladima, što uvećava značaj njihove dobre informisanosti i znanja o različitim oblicima nasilja, ali i ispravnih uverenja i stavova, kao i spremnosti da podrže žrtvu (umesto da budu pasivni posmatrači), odnosno da osude nasilje (umesto da ga negiraju, umanjuju, normalizuju ili čak opravdavaju i podržavaju). Zbog toga edukacija mladih mora da uključi tačne informacije o rizicima od nasilja, načinima kako ih prepoznati, veštinama reagovanja i dostupnim resursima za (profesionalnu) podršku.

Roditelji takođe mogu biti **izvor informacija** o tome da su njihova deca izložena nekoj vrsti nasilja. U situacijama kada postoji dobra saradnja između roditelja i škole, kada roditelji veruju da je nastavnicima stalo do dece, odnosno kada je uspostavljen poverenje između roditelja, nastavnika, stručnih službi i školske uprave, roditelji će biti spremniji da govore o problemima svog deteta i da zatraže informacije i podršku za njihovo rešavanje.

- **Prepoznavanje znakova nasilja**

Nasilje se ne odvija uvek u školskom prostoru i na način koji je lako uočiti i prepoznati. Ipak, neke **promene** u ponašanju učenika i učenica u različitim oblastima njihovog delovanja mogu da potaknu sumnju da je reč o znacima viktimizacije nasiljem, uključujući (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje u intimnim vezama mladih.

Znaci viktimizacije učenica i učenika različitim vrstama nasilja

Ne postoje jednoznačni (sigurni) znaci u ponašanju, osećanjima, socijalnim relacijama, školskim aktivnostima ili postignuću, koji bi ukazivali na to da se (nedvosmisleno) radi o tome da je učenica ili učenik izložen određenoj vrsti nasilja. Međutim, **promene** u ponašanju, ispoljavanju emocija, u socijalnim relacijama, školskim aktivnostima i postignuću, moguće bi da **upozore** na to da učenica ili učenik **imaju problem**. U literaturi⁴ se navode neki od znakova koji ukazuju na to da su učenica ili učenik izloženi nasilju, odnosno da ga doživljavaju, a koje bi nastavnice i nastavnici ili stručno osoblje škole mogli **da uoče**. U pitanju su sledeći pokazatelji:

- **promene u ponašanju** u širokom spektru reakcija, kao što su gubitak interesovanja ili odustajanje od aktivnosti koje su ranije bile važne, ali i napetost, zbumjenost, „tajanstvenost”, izbegavanje kontakta očima, psiho-fizičke teškoće (poput glavobolje, bolova u stomaku, nesanice, umora, gubitka apetita), prisutvo povreda (poput modrica, ožiljaka),
- **promene u raspoloženju i izražavanju osećanja**, takođe u širokom spektru: od gubitka veselosti / sumornog raspoloženja, nervoze, povlačenja, apatijske, straha, opreza, krivice, srama, zbumjenosti, bespomoćnosti, nepoverenja, anksioznosti, depresivnosti, suicidalnih misli, do razdražljivosti i izliva emotivnog reagovanja (iznenadnih, neodgovarajućih izliva ljutnje, besa, plaća),
- **promene u socijalnim relacijama**, gubitak interesovanja za druženje sa vršnjacima, sve veće udaljavanje, izbegavanje, povlačenje i distanciranje čak i od najbližih prijateljica, do potpunog prekidanja prijateljskih odnosa i (samo)izolacije,
- **promene u školskim interesovanjima i postignuću**, gubitak interesovanja i odustajanje od školskih aktivnosti, otkazivanja učešća u aktivnostima, izostajanje sa nastave, problemi sa pažnjom, nedostatak koncentracije, zaboravljanje, teškoće u učenju, lošije školsko postignuće (koje može biti i bolje, zbog ulaganja dodatnog truda, posebno u situacijama kada nasilje potiče od odraslih izvan škole ili od članova porodice),
- **promene u korišćenju kompjutera i mobilnog telefona**, poput smanjenja ili čak prestanka korišćenja, do povećanja korišćenja (opsesivnog praćenja sadržaja ili poruka, zatvaranja stranica/četova kada se neko približi), izbegavanje davanja odgovora na pitanja u vezi sa dužinom korišćenja uređaja, s podatkom o tome s kim se razgovara, šta se prati, brisanje korisničkih računa ili otvaranje (mnogo) novih,

⁴ Tsirigoti, A., Petroulaki, K. & Ntinapogias, A. 2015. Master Package “GEAR against IPV”. Booklet III: Teacher’s Manual. (Rev. ed.). Athens: European Anti-Violence Network.

#HerNetHerRights – Mapping the state of online violence against women & girls in Europe. 2017. European Women’s Lobby (EWL) - Observatory on violence against women.

Dostupno na: https://www.womenlobby.org/IMG/pdf/hernetherights_report_2017_for_web.pdf

Ramljak, T. (ur.). 2018. Upoznajmo i prepoznajmo e-nasilje. Centar za nestalu i zlostavljanu djecu, Osijek.

Dostupno na: http://netica.hr/materijali/Digitalni_prirucnik.pdf

- **ljubomorno i posesivno ponašanje partnera**, koje stvara utisak da se on ne odvaja od partnerke, da pokušava da kontroliše (sve) njene odnose, kretanje i ponašanje, da je stalno proverava, da je ona obavezna da ga izveštava o svim radnjama, kontaktima i kretanjima (da mu šalje „dokaze“ s kim je i šta radi), da ne može da doneše (nijednu) odluku bez njegove saglasnosti (on odlučuje umesto nje), da menja odluke ako on sa njima nije saglasan,
- **stvaranje loše slike o sebi** (za razliku od ranijeg perioda), nisko samopoštovanje, emotivna i/ili ekonomska zavisnost od partnera, utisak o tome da je osoba ucenjivanaili prisiljavana na radnje na koje ranije ne bi pristala.

Važno: Prisustvo **jednog** od navedenih ponašanja ne mora biti znak postojanja zlostavljanja u intimnom partnerskom odnosu, ali ukoliko se primeti veći broj znakova, treba istražiti šta se događa. Ipak, nekada je i prisustvo samo jednog znaka (siguran) pokazatelj visokog rizika, odnosno mogućnosti da nasilje eskalira. Takav znak je na primer **ljubomora** u intimnom partnerskom odnosu.

Treba imati u vidu da ne reaguju svi na isti način u situacijama nasilja i zlostavljanja u intimnom partnerskom odnosu, ili ne reaguju istim intenzitetom, a neke promene ponašanja kod žrtava nasilja nisu nužno negativnog predznaka. **Dakle, nema „tipičnih“ znakova i „tipičnih“ žrtava.**

Posledice digitalnog nasilja slične su posledicama uznemiravanja ili proganjanja u realnom prostoru i mogu biti ozbiljan **rizik za bezbednost** zbog brzine i nekontrolisanog širenja ličnih podataka, nedostatka zaštite i mogućnosti prenošenja nasilja i zlostavljanja uživo.

Kako proveriti zabrinutosti za bezbednost i dobro stanje učenica i učenika?

Kada nastavnice i nastavnici, kao i stručne saradnice i saradnici u školama (po)sumnjuju, dobiju informaciju ili opaze da su učenice i učenici izloženi nasilju, svoju zabrinutost za njihovu bezbednost, zaštitu i dobro stanje proveravaju na više načina:

- **direktno** – tako što će pitati/razgovarati sa učenicom ili učenikom u čijem ponašanju i reagovanju primećuju promenu (uvek nasamo, u sigurnom okruženju),
- **indirektno** – tako što će razgovarati sa njenim/njegovim školskim drugovima i drugaricama ili roditeljima (takođe u poverljivom razgovoru i sigurnom okruženju),
- **indirektno** – putem aktivnosti sa svim učenicima, koje mogu da uključe različite teme – od prepoznavanja oblika nasilja do razlikovanja zdravih i nezdravih partnerskih relacija, prepoznavanja upozoravajućih znakova (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u intimnim odnosima mladih (čime se šalje poruka da je nastavnik spremjan da čuje problem i pomogne u njegovom rešavanju).

3.3. Kako reagovati kada postoji sumnja u nasilje ili saznanje o njemu?

Šta je zajedničko svim reakcijama u slučaju sumnje u nasilje ili saznanja o njemu?

Iako reakcije na sumnju i/ili saznanje da su učenice ili učenici izloženi nasilju, uključujući (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje u partnerskim odnosima mladih, zavise od specifičnosti situacije, postoji saglasnost da reakcije nastavnika treba da budu orijentisane ka **opštim principima** postupanja i zaštite osoba sa iskustvom nasilja (Ignjatović, 2018⁵), koji podrazumevaju sledeće:

- **bezbednost** (sigurnost) osobe koja je žrtva nasilja, tj. one koja ga je preživela, jeste prioritet u postupanju svih u školi i svih nadležnih institucija izvan škole;
- za nasilno ponašanje **odgovoran je isključivo** onaj ko ga čini;
- u svim postupcima treba uzeti u obzir **nejednakost moći** između žrtve/preživele i učinioца nasilja⁶; neophodno je **poštovati** potrebe, prava i dostojanstvo osobe koja je žrtva nasilja, odnosno one koja ga je preživela;
- **hitnost** postupka usaglašava se sa procenom opasnosti situacije i ugroženosti osobe koja je žrtva nasilja, odnosno one koja ga je preživela;
- škola, kao i sve relevantne institucije, u obavezi su da **zaustave nasilje**, te da **preduzmu odgovarajuće** mere zaštite i podrške osobi koja je preživela nasilje.

Kako reagovati kada postoji sumnja u nasilje ili je ono obelodanjeno

Važno je da se ne ignorišu signali koji mogu da ukazuju na to da u intimnom partnerskom odnosu učenika i učenica postoji bilo kakav vid nasilja. Sumnja može da izazove pitanja, dileme, nesigurnosti i zbunjenosti, čak i strepnje nastavnica i nastavnika, pa i stručnih službi u pogledu toga da li će reakcija učenika biti odgovarajuća.⁷

Zbog toga su od **presudne važnosti** znanja, odsustvo predrasuda, veštine slušanja i komunikacije, poznavanje pravila i procedura postupanja u školi, konsultacije sa stručnjacima u školi, informacije o nadležnim institucijama, kontakti stručnih osoba u relevantnim službama, telefoni specijalizovanih organizacija koje pružaju podršku žrtvama nasilja, odnosno onim osobama koje su ga preživele. **Ne mogu svi nastavnici imati sva navedena znanja i informacije, ali je važno da u svakoj školi postoje osobe koje ih poseduju ili znaju gde bi mogle da ih pronađu.** Te osobe pružaju podršku svim nastavnicima, školskoj upravi, ali i roditeljima i učenicima, kada se desi nasilje (ili postoji sumnja).

⁵ Ignjatović, T. 2018. Rodno zasnovano nasilje u partnerskim vezama mladih: uloga obrazovno-vaspitnih ustanova, u: Ignjatović, T., M. Ileš (ur.): *Odgovor obrazovno-vaspitnih institucija na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici*. Autonomni ženski centra. Dostupno na sledećoj adresi: https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Odgovor_obrazovno_vaspitnih_institucija.pdf

⁶ O nejednakosti moći u partnerskim vezama već je bilo reči, ali ovde podvlačimo sledeće: Iako su mladi istih ili sličnih godina, što bi moglo da implicira slične snage i ravnopravnost u odnosima, rodno zasnovano nasilje u partnerskom odnosu karakteriše disbalans moći u **korist mladićâ**, koji samo delimično potiče od njihove (često) veće fizičke snage, a prvenstveno je uzrokovani društvenim faktorima. Takvo ponašanje muškaraca podržano je običajima, tradicijom, kulturom, istorijskim i društvenim nejednakostima, koje privilegijuju muškarce/mladiće/dečake u odnosu na žene/devojke/devojčice u svim sferama javnog i privatnog života.

⁷ Neodgovarajući pristup može da vodi izbegavanju ili odbijanju komunikacije na tu temu, zatim negiranju toga da problem postoji, čak i neprijatnom optuživanju da se nastavnici mešaju u „privatne stvari“ učenika. Više o ovoj temi v. u: *Master Package "GEAR against IPV". Booklet III: Teacher's Manual*. 2015.

Podrška, razumevanje, obzirnost, poštovanje granica i dostojanstva: U pitanju su uobičajene potrebe osobe koja je doživela povredu kakva je nasilje u intimnom partnerskom odnosu, ali i reakcije/ osobine koje predstavljaju osetljivo i odgovorno ponašanje ljudi iz okruženja. Zbog toga je važno da nastavnice i nastavnici, stručna služba i uprava škole (1) kontinuirano rade na stvaranju okruženja koje razume, pomaže, podržava i osnaže osobe sa iskustvom nasilja; (2) izražavaju jasan stav o neprihvatljivosti nasilja, te stav o isključivoj odgovornosti onoga ko čini nasilje; (3) jasno informišu o prihvatljivom, neprihvatljivom i zabranjenom ponašanju učenika i učenica, pri čemu je pogrešna a pretpostavka da učenici i učenice unapred znaju šta bi u takvim situacijama trebalo reći ili uraditi.

Osnovna pravila u razgovoru sa osobom koja je preživela nasilje⁸

- **Poštujte i pohvalite odluku da se poveri:** Nije lako priznati/obelodaniti postojanje nasilja – za to je potrebna hrabrost koju treba uvažiti. Treba odati priznanje učenici/učeniku koja/koji je odlučila/ odlučio da se poveri. Priznanje nasilja treba shvatiti ozbiljno – saosećanje, razumevanje i spremnost da se pomogne od ključne su važnosti u tom trenutku.
- **Verujte i pružite podršku:** Budite spremni da čujete i prihvate to što vam se govori. Obezbedite okruženje koje podržava učenicu/učenika koja/koji se poverila/poverio. Ne vršite pritisak da se obelodani što više detalja (ohrabrite osobu koja se poverila da ponovo dođe na razgovor, kad god bude spremna; recite joj da razgovoru može da prisustvuje i osoba u koju ima poverenja ukoliko joj je lakše; vodite računa da osoba od poverenja ne govori umesto učenice ili učenika sa iskustvom nasilja).
- **Ne osuđujte i ne okrivljujte:** Nema opravdanja za nasilje! Jasno stavite do znanja da osoba koja se poverila o iskustvu nasilja nije učinila ništa loše i pogrešno, da nije kriva za nasilje. Nasilje je uvek izbor i odgovornost onoga ko ga čini. Ponavljajte ovu poruku osobi koja je žrtva nasilja, odnosno onoj koja ga je preživela. Budute obazrivi – neka pitanja (bez namere) mogu da zvuče kao da je reč o okrivljavanju – nemojte koristiti pitanja koja počinju sa „ZAŠTO...“ jer ih žrtve uvek čuju kao osuđivanje i okrivljavanje „Zašto si slala svoje fotografije...? Zašto nisi ...?“).
- **Osigurajte bezbedan i poverljiv prostor:** Nađite vreme i mesto gde u sigurnom i poverljivom okruženju možete da saslušate osobu koja se poverava o iskustvu nasilja. Nikada nemojte razgovarati u prisustvu drugih (osim ako je reč o osobi koju je žrtva/preživela izabrala i u koju ima poverenje), na prolaznim i zajedničkim mestima (gde ulaze, izlaze ili borave druge osobe).
- **Ne ispitujte previše:** Nastavnici i školsko osoblje nemaju ulogu da utvrđuju i dokazuju šta se desilo (ne rade istragu). To znači da, ako je razgovor poverljiv, nećete proveravati navode osobe koje je preživela nasilje sa osobom koja je označena kao učinilac nasilja, niti ćete razgovarati o tome šta se desilo. Vi verujete u iskustvo osobe koja se poverava i tu ste da biste joj pružili podršku. Međutim, imajte u vidu obavezu da svaku sumnju u nasilje i/ili saznanje o njemu treba prijaviti nadležnim u školi (stručnoj službi, školskom timu za zaštitu od nasilja), te ukoliko razgovor ne može da ostane poverljiv – obavezno informišite učenicu ili učenika o tome.
- **Aktivno slušajte:** pažljivo slušajte, pokušajte da razumete šta vam učenica/učenik govori, opažajte neverbalnu komunikaciju, emocije, proveravajte da li ste dobro razumeli.
- **Ne savetujte:** Nastavnice i nastavnici nemaju (specifična) znanja i veštine za savetodavno-terapijski rad. One/oni treba da uvaže iskustvo i da pruže podršku osobi (učenici/učeniku) koja se poverila. Nema „gotovih rešenja“, zato nemojte pokušavati da unapred smislite šta ćete reći. Nemojte davati uopštene ocene situacije, ni kao loše ni kao dobre.
- **Kontrolišite svoje reakcije.** Važno je da ostanete mirni, da ne pokazujete gađenje, bes, strah. Preterane reakcije mogu da uplaše učenicu/učenika (zbog čega mogu da odluče da ne govori o svom

⁸ Master Package “GEAR against IPV”. Booklet III: Teacher’s Manual. 2015.
Ignjatović, T. 2018. Rodno zasnovano nasilje u partnerskim vezama mladih: uloga obrazovno-vaspitnih ustanova.

iskustvu). S druge strane, nedostatak reakcije može da ostavi utisak da vam nije važno to što se učenica/učenik poverava, da vam je nebitno to o čemu govori. Budite svesni svoje neverbalne komunikacije (izraza lica, očiju, gestova, pokreta, glasa).

- **Ne razgovarajte s drugima o sadržaju razgovora.** Ako niste u obavezi da prijavite sumnju u nasilje i/ili saznanje o njemu, nemojte razgovarati sa kolegama, drugim učenicima, roditeljima i sl. o sadržaju onoga što vam je povereno. Konsultativne razgovore obavljajte samo sa stručnjacima u školi (sa stručnom službom). I tada je dobro da imate informisanu saglasnost učenice/učenika. U konsultativnim razgovorima sa stručnjacima ne morate da odajete lične podatke učenice/učenika koja/koji se poverila/poverio.
- **Pružite odgovarajuće informisanje:** Nastavnici treba da pruže odgovarajuće, jednostavne i tačne informacije o tome šta mogu i šta ne mogu da učine. Pored toga, trebada jasno da informišu o njihovoj obavezi da reaguju, kao i o eventualnom ograničenju poverljivosti razgovora. Škola mora da poštuje propisane procedure, a svaki nastavnik treba da zna kome se u školi obraća u slučaju saznanja o nasilju. **Nemojte obećavati da ćete uraditi ono što ne možete da ispunite.** Korisno je da škola ima ažuran popis adresa, telefonskih brojeva, email adresa, internet strana svih važnih institucija, organizacija i osoba kojima se može обратити за konsultacije, podršku i pomoć (u prilogima ovog priručnika navedeni su najvažniji kontakti).
- **Kontaktirajte odgovarajuće stručne službe.** Kada je reč o nasilju koje se mora prijaviti nadležnim organima u školi ili nadležnim institucijama izvan škole, obavestite o tome osobu (učenicu/učeniku) koja se poverila o nasilju i obezbedite joj podršku „osobe od poverenja“.

Kako reagovati kada se nasilje u intimnom partnerskom odnosu DESI u školi

U situacijama kada se u školi **dogodi** (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje prema učenici/učeniku od strane njenog/njegovog intimnog partnera, aktivnosti koje preduzimaju nastavnice i nastavnici, kao i drugo stručno i školsko osoblje i uprava, treba da slede **propisanu proceduru**.⁹

Sve preduzete mere podrazumevaju sledeće:¹⁰

- **ostvarivanje bezbednosti osobe koja je doživela nasilje:** fizička i emocionalna bezbednost je u prvom planu svih postupaka i podrazumeva (1) razdvajanje žrtve/preživele od učinjoca – trenutno i dok traju svi predviđeni postupci u školi ili postupci u drugim institucijama, kao i (2) sprečavanje kontakta (bez obzira na to što sadržaj kontakta ne mora da bude negativan; na primer, učinilac nasilja može da šalje poruke ljubavne sadržine ili da upućuje molbe da mu se oprosti) i uticaja (u vidu pritiska da odustane od prijave ili postupaka, pretnji, zastrašivanja, ucena, iznošenja pred javnost intimnih sadržaja o njoj i sl.);
- **neuslovljavanu pomoć i podršku žrtvi:** škola ne sme ni na koji način da uslovjava pomoć, podršku i osnaživanje žrtve/preživele njenim učešćem ili neučešćem u postupcima koji će biti pokrenuti u školi ili u drugim institucijama;
- **uvažavanje potreba i prava žrtve:** uz bezbednost, to mogu biti pravo na informisanje, psihološku podršku i osnaživanje, upućivanje na pravnu pomoć, zdravstvenu zaštitu (u slučaju da je potrebna), i sl. Škola ne može da odgovori na sve potrebe, ali je dužna da obezbedi odgovarajuće, potpuno i tačno informisanje, te da uputi na dostupne usluge u zajednici;
- **razmotranje načina na koji bi se moglo unaprediti reagovanje i preventivno delovanje škole:** u saradnji sa osobom koja je preživela nasilje treba proveriti da li su preduzete aktivnosti bile odgovarajuće, delotvorne i efikasne. Potrebno je i razmotriti koje bi aktivnosti mogle da

⁹ Više o ovome u Prilogu br. 2 u ovom priručniku.

¹⁰ Ignjatović, T. 2018. Rodno zasnovano nasilje u partnerskim vezama mladih: uloga obrazovno-vaspitnih ustanova.

preduzmu (razgovori, informisanje, radionice ili druge forme rada sa učenicima/vršnjacima, roditeljima, nastavnicima, upravom škole) da bi se unapredilo reagovanje i preventivno delovanje škole.

Specifični vidovi zaštite od digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja

U situacijama saznanja o postojanju digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, bez obzira na to da li se ono dešava u intimnim vezama mlađih ili u drugim relacijama, trebalo bi učiniti sledeće:¹¹

- **izbeći** sugerisanje da se žrtva „isključi“ sa interneta i društvenih mreža, jer se time nasilje ne zaustavlja, a žrtva se može dodatno izolovati;
- **zanemariti i ignorisati** poruku koja nije važna, ne ugrožava i ne utiče na reputaciju (većina nasilnika očekuje reakciju i spremna je da nastavi i pojača uznemiravanje i nasilje kada vidi da je postigla efekat);

Umesto toga treba:

- koristiti mogućnost **blokiranja** onih koji upućuju nasilničke poruke;
- **otpratiti, ukloniti** oznaku (tag) iz objavljenog posta (Fejsbuk) ili fotografije (Fejsbuk i Instagram), ukloniti vezu s „prijateljem“ s kojim nema sigurnog i ugodnog deljenja;
- **prijaviti sadržaj** (na Fejsbuku i Instagramu) koji krši standarde/smernice zajednice (dati jasan opis gde se sadržaj nalazi);
- **prikupljati dokaze** putem slikanja ekrana (engl. screenshot) i čuvanja poruka (evidencija o zlostavljanju je važna za preuzimanje zakonskih mera);
- obratiti se za informacije i podršku **specijalizovanim** organizacijama koje se bave zaštitom prava na internetu, organizacijama za zaštitu prava dece ili za zaštitu prava žena;
- **prijaviti nasilje** nadležnim institucijama – službama za borbu protiv visokotehnološkog kriminala u policiji ili odeljenju tužilaštva za visokotehnološki kriminal; podsećati decu i mlade da **čuvaju (kriju)** svoje lozinke, te da je važno da traže pomoć – ako nasilje ne može da se spreči, **važno je da se što pre zaustavi**.

¹¹ HerNetHerRights – Mapping the state of online violence against women & girls in Europe. 2017. Ileš, M. 2018. Digitalno nasilje protiv žena i devojčica, u: Ignjatović, T., M. Ileš (ur.). Odgovor obrazovno-vaspitnih institucija na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici. Autonomni ženski centar. Dostupno na sledećoj adresi: https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Odgovor_obrazovno_vaspitnih_institucija.pdf STOP Cyber Violence – Toolkit for Trainers. 2017. Stowarzyszenie Instytut Nowych Technologii (Poland), Crystal Clear Soft (Greece), CSP - Innovazione nelle ict S.C.A.R.L. (Italy), Asociatia Direct (Romania).

3.4. Podsticanje učenika da reaguju, prijave nasilje i zatraže pomoć – informisanje o službama u zajednici za savetovanje, pomoć i podršku

Ohrabriti učenice i učenike da potraže pomoć

Postoji nekoliko načina na koji se učenice/učenici mogu ohrabriti. Među njima su najvažniji sledeći:¹²

- **Budite jasni:** Recite svojim učenicima da je zlostavljanje neprihvatljivo i da to pitanje smatrate veoma ozbiljnim.
- **Razgovarajte:** Pitajte učenice i učenike šta misle o nasilju u intimnim partnerskim odnosima, podstaknite ih da kritički razmišljaju o negativnim uticajima takvog emotivnog odnosa.
- **Slušajte:** Obratite pažnju, slušajte šta vam učenice i učenici govore, dajte im do znanja da vas to zanima, da ste tu zbog njih.
- **Ohrabrite, podržite, pomozite:** Budite oprezni da ne umanjite značaj njihovog problema zbog godina, neiskustva ili dužine njihovih emotivnih veza. Pruzite im podršku i naglasite da ste na strani učenice/učenika koja/koji je preživila/preživeo nasilje. U slučaju nasilja ne bi trebalo sugerisati mirenje dve strane. Imajte na umu da vaša učenica / vaš učenik samostalno mora da doneše odluku o tome da napusti/prekine nezdravu emotivnu vezu. Ne osuđujte! Podržite i pomozite!
- **Budite spremni:** Informišite se o svim temama, o načinima pružanja podrške, o postupcima i procedurama. Pruzite informacije bez predrasuda i osude. Budite svesni rizika da se nasilje pojačava u trenutku napuštanja/prekidanja nezdrave i nasilne partnerske veze. Budite svesni obaveze prijavljivanja nasilja koje se desilo učanicama i učenicima.

Obaveze škole u ohrabrvanju učenica i učenika da potraže pomoć

Ističemo (ponavljamo) obaveze škole u stvaranju sigurnog i podržavajućeg okruženja za razvoj i bezbedan boravak učenica i učenika, što uključuje i dobro, potpuno i jasno informisanje o postupcima i procedurama prijavljivanja nasilja i traženja/dobijanja pomoći da se taj problem reši.

- **Informacije o postupcima:** Učenicama/učenicima treba na jednostavan i jasan način objasniti školske (unutrašnje) postupke i procedure u slučaju sumnje u nasilje ili saznanja o bilo kojoj njegovoj vrsti, uključujući (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje u intimnom odnosu mladih. Za sve učenike važno je da znaju šta je prvi korak, od čega počinju.
- **Poverenje i poverljivost:** Škola je dužna da stvari atmosferu (1) poverenja – da učenici/učenice znaju kome mogu da se povere, i (2) poverljivosti podataka – da učenici/učenice znaju da će informacije koje saopštavaju predstavnicima škole biti pažljivo tretirane, (3) kao i opštu atmosferu „nulte tolerancije“ na svaki vid nasilja prema deci/učenicima i učenicama. Ova se atmosfera (kultura) gradi aktivnostima i postupcima svih školskih aktera.
- **Podrška:** Škola je dužna da pruži podršku učenici/učeniku kad god posumnja u postojanje nasilja, da ih podrži da prijave nasilje, kao i da pruža podršku tokom realizacije svih postupaka koje će preduzeti škola i nadležne institucije izvan nje.
- **Bezbednost:** Predstavnici škole moraju da vode računa o bezbednosti učenice/učenika nakon što se nasilje obelodani, a posebno kada se informacija prenosi nadležnim u školi i institucijama izvan škole.

¹² Prilagođeno prema: *Healthy relationship high school educators toolkit*. 2016. The National Domestic Violence Hotline and Break the Cycle (str.8).
Dostupno na: <http://www.loveisrespect.org/wp-content/uploads/2016/08/highschool-educators-toolkit.pdf>

- **Sprečavanje štete:** Ako se pokreću postupci u školi (npr. disciplinski postupak) ili u drugim institucijama (policiji, tužilaštvu, centru za socijalni rad), učenice ili učenici ne smeju biti i zlagani (ponovnoj) **traumatizaciji** (razgovorom o događaju veći broj puta u neodgovarajućim okolnostima ili pred osobama koje nemaju specijalizovana znanja i/ili licence za rad sa decom/mladima ili suočavanjem sa učiniocem nasilja) i (ponovnoj) viktimizaciji (neodgovarajućem, nestručnom, degradirajućem ili nasilnom ophođenju odraslih koji učestvuju u postupcima).
- **Saradničke relacije:** Važno je da škola razvija dobre saradničke relacije sa nadležnim institucijama koje čine „spoljašnju zaštitnu mrežu” i da poznaje resurse aktera u zajednici.

Važno: Mladi treba da uče putem akcije i promene! Odrasli imaju šta da nauče od mladih! Aktivni susret mladih i odraslih u vezi sa temama koje su mladima relevantne, uz uvažavanje i poštovanje različitih pozicija i perspektiva, od presudnog je značaja za izgradnju odnosa poverenja.

- **Podrška razvoju stručnosti:** Škola treba da osigura da zaposleni, a posebno predstavnici/predstavnice stručnih službi i timova za zaštitu učenika od zlostavljanja, zanemarivanja i nasilja imaju odgovarajuću osetljivost i znanje o različitim oblicima nasilja kojem su izloženi mlati, uključujući specifična znanja o (digitalnom) seksualnom i rodnom nasilju u intimnim odnosima mladih.

Šta bi nastavnici trebalo da znaju u vezi sa prevencijom digitalnog nasilja?

Uputstva za nastavnike (a slično se odnosi i na roditelje)¹³ uglavnom ističu da nije neophodno poznavanje svih dostignuća u oblasti digitalnih tehnologija, ali da je **veoma važno** pokazivanje interesovanja za ono što učenici rade na internetu i socijalnim mrežama (iskustva sa pandemijom i oboljenjem COVID 19 usmerila su mnoge odrasle, uključujući nastavnice i nastavnike, da komunikaciju preusmere u digitalni prostor, što može pomoći da se ovaj vid razmene više koristi, a njegove prednosti i rizici bolje razumeju).

Važno je **razgovarati** sa učenicima o prednostima korišćenja digitalnih tehnologija, ali i o rizicima. Razgovor o svim ovim temama šalje poruku da su učenici važni, da ih nastavnici uvažavaju i poštuju, da su spremni da sa njima razmenjuju informacije i znanja i da sarađuju na unapređenju njihovog i vlastitnog znanja. Zbog toga:

- **potražite pomoć** od učenika u vezi sa novim tehnologijama – to je siguran način da ostvarite i učvrstite odnose zasnovane na poštovanju i poverenju;
- **razgovarajte** sa učenicima o **potencijalnim rizicima** na internetu i društvenim mrežama – saslušajte šta znaju i imaju da kažu o tome, podstaknite ih da istraže načine zaštite, da sačine i prezentuju svojim vršnjacima, nastavnicima, roditeljima, uputstva o zaštiti od digitalnog nasilja; podstaknite ih da definišu pravila bezbednog korišćenja interneta i društvenih mreža (učestvovanje u uspostavljanju pravila povećava verovatničku da će ona biti poštovana); verovatno i sami znate da zabrane, naređenja, zastrašivanja, pretnje ili kažnjavanje ne daju zadovoljavajuća rešenja;
- **razgovarajte** sa učenicima o **uticaju vršnjaka** na njihovo ponašanje, o načinima i strategijama nošenja sa socijalnim pritiscima da se prihvate rodni stereotipi i predrasude, seksistički jezik i vicevi, ne samo u stvarnom životu, već i u onlajn realnosti; podržite ih da ne šeruju i ne lajkaju takve komentare, da ih prepoznaaju kao nasilje protiv devojaka/žena, kao način da se one unize,

¹³ Vranješević, J. i sar. 2020. *Ka sigurnom i podsticajnom školskom okruženju – Vodič za škole*. Kuzmanović, D. i sar. 2016. *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i UNICEF. (str. 38–39)
Dostupno na adresi:<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/priručnik-interaktivni.pdf>

omalovaže, degradiraju; razgovarajte o važnosti solidarnosti, podrške i osnaživanja osobe koja je preživela nasilje, kao i o važnosti izražavanja jasnog stava i ponašanja koje ne opravdava učinjeno nasilje;

- **kontrolišite** svoj strah ili ljutnju jer ove emocije ometaju konstruktivno mišljenje i rešavanje problema; ponašajte se **dosledno** – mlade/učenike učimo odgovornosti odgovornim ponašanjem; zapamtitte – **kvalitet odnosa** koji se uspostavlja sa učenicima od presudne je važnosti za poverenje i odluku učenice ili učenika koji imaju iskustvo nasilja da se povere i zatraže pomoć.

Korisni saveti u vezi sa porukama koje ohrabruju učenike

Nastavnici (a isto se odnosi i na roditelje) treba da upućuju učenicima (deci) poruke podrške, zainteresovanosti, poverenja i uvažavanja. Neke od njih jesu:¹⁴

- **Podrška:** Volela/voleo bih da znaš da uvek možeš da računaš na mene. Drago mi je što si mi se obratila/obratio za pomoć, zajedno ćemo tražiti rešenje.
 - **Zainteresovanost:** Ono što sam juče čula u vezi sa uvredljivim porukama koje razmenjujete na Fejsbuku veoma me je zabrinulo. Da li želite da razgovaramo o tome? Da li si uspela/uspeo da doneseš odluku? Da li si bezbedna/bezbedan? Kako se osećaš?
 - **Poverenje:** Hvala ti što si to iskustvo podelila/podelio sa mnom. Uvek možeš da mi kažeš ako te nešto muči. Ovo o čemu smo razgovarali ostaje među nama.
 - **Uvažavanje:** Volela/voleo bih da razgovaramo o novim aplikacijama, mnogo mi znači da učim od vas. Ponosna sam na tvoje/vaše veštine i što umeš/umete da pronađeš/pronađete toliko korisnih informacija na internetu.
 - **Dopišite svoje rečenice:**

- • • • • • • •

¹⁴ Kuzmanović, D. i sar. 2016. *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje* (str. 40).

3.5. Uloge i obaveze nastavnika, škola i drugih službi u odgovoru na (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje

Dve komplementarne oblasti delovanja nastavnika i škola

Nastavnice i nastavnici, kao i stručne službe, administrativno i upravno osoblje škole, obrazovna ustanova u celini, imaju dva komplementarna zadatka:

1. **sprečavanje** da se nasilje prema učenicama i učenicima desi;
2. pružanje odgovarajuće **zaštite i podrške** učenicama i učenicima koji su imali iskustvo nasilja.¹⁵

Ključno je sprečiti nasilje prema učenicima

Prevencija svakog nasilja, uključujući i (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja prema deci/mladima, mora biti osnovni zadatak obrazovnih ustanova, kao i društva u celini, a to je i formalna (zakonska) obaveza nastavnika i škole.

To podrazumeva **informisanje i učenje dece** o ovim temama u obrazovnom sistemu – na svim nivoima, u nastavnim programima i planovima obaveznih i izbornih predmeta, slobodnih aktivnosti i aktivnosti saradnje sa zajednicom. Prevencija podrazumeva i **osnaživanje** učenica i učenika da prepoznaaju rizike, zatraže pomoć i prijave svako uznemiravanje i nasilje.

Važno: Preventivne aktivnosti koje sprovodi obrazovna ustanova treba da budu **sistemske** prirode i **kontinuirane** i da u njih budu uključeni svi akteri u školi, a pre svega učenici, kao i roditelji i predstavnici relevantnih institucija i organizacija, odnosno zajednice u celini.

Brojni su načini na koje se mogu organizovati aktivnosti u školi u vezi sa prevencijom (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja prema učenicima, uključujući i njihove emotivne partnerske odnose. Ovom prilikom ističemo neke od ključnih tačaka:

- „**Snimanje stanja**“: Na početku bilo bi važno znati kakvo je stanje – šta o ovoj temi misle i šta znaju mladi, koliko su različite vrste nasilja rasprostranjene, da li su deo njihovog iskustva – kao žrtve/preživele, kao učinioца ili kao posmatrča/svedoka takvih radnji – šta su njihove potrebe za informacijama i znanjima o ovoj temi. Prikupljanje ovih podataka, odnosno „snimanje stanja“, obično se sprovodi u formi anonimnog anketiranja što većeg broja učenica/učenika iz svih razreda, ili na drugi način koji omogućava učenicima da slobodno izraze svoje mišljenje, stavove, pitanja ili da iznesu

¹⁵ Ignjatović, T. 2018. Rodno zasnovano nasilje u partnerskim vezama mladih: uloga obrazovno-vaspitnih ustanova. Ignjatović, T. 2018. Seksualno nasilje i uznemiravanje: uloga obrazovno-vaspitnih ustanova u prevenciji i zaštiti učenica i učenika, u: Ignjatović, T., M. Ileš (ur.): Odgovor obrazovno-vaspitnih institucija na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici. Autonomni ženski centar. Dostupno na sledećoj adresi:

https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Odgovor_obrazovno_vaspitnih_institucija.pdf

Dalla Pozza, et al. 2016. Cyberbullying Among Young People – Study for the Libe Committee. Policy Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs, European Union. Dostupno na:

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

STOP Cyber Violence – Toolkit for Trainers. 2017.

Popadić, D., D. Kuzmanović 2013. Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji (str. 133). Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Dostupno na sledećoj adresi: http://sbn.rs/clientpub/uploads/Digitalno_nasilje-Izvestaj_2013.pdf

iskustva. Mogu se iskoristiti i rezultati drugih istraživanja (poput našeg) kao osnova za pripremu preventivnih aktivnosti, ili kao pomoć u pripremi spiska relevantnih pitanja.

► **Važno:** Od izuzetne je važnosti da u ovome **aktivno učestvuju** i učenice i učenici (u svim fazama), u saradnji sa većim brojem nastavnika (različitih specijalnosti – sociologa, psihologa, matematičara, informatičara, nastavnika umetničkih predmeta...) i da to predstavlja primer međupredmetne saradnje koja doprinosi ostvarenju većeg broja ciljeva i ishoda obrazovanja, kao i kompetencija koje su neophodne za rešavanje različitih razvojnih i životnih zadataka i problema.

- **Zajedničko planiranje:** Prikupljene podatke treba predstaviti učenicima, ali i svim drugim akterima u školi – nastavnicima, roditeljima, školskoj upravi, da bi se podstakla diskusija o potrebama i mogućim aktivnostima, kao i da bi se predložili i osmislili programi preventivnih aktivnosti koji odgovaraju stanju i potrebama učenica i učenika škole.
- **Plan aktivnosti** – sadrži popis aktivnosti i mera koje škola namerava da sproveđe kako bi sprečila bilo koju vrstu nasilja, i istovremeno obezbedila da se stvori sigurno i podsticajno okruženje za razvoj mlađih, da se neguje poštovanje i poverenje između učenika, učenica i zaposlenih u školi, da se podstiče ravnopravnost i tolerancija različitosti, da se preispituju stereotipi i predrasude, stiču znanja i veštine za uspostavljanje zdravih emotivnih/intimnih partnerskih odnosa, da se prepoznaju rizici od nasilja, da se poznaju pravila i procedure, da se izgradi spremnost da se reaguje na svako nasilje, kao i spremnost da se podrže osobe koje su bile izložene nasilju ili su ga preživele.
- **Sprovodenje aktivnosti i praćenje efekata:** lako je plan preventivnih aktivnosti nužan, važnije je da se aktivnosti iz školskih planova i sprovedu. Pored toga, važno je da se unapred isplanira i način kako da se prikupe podaci o tome kakve su efekte imale sprovedene aktivnosti i kako su na njih reagovali učesnici. Obrađeni, ti podaci mogu da pomognu u planiranju budućih aktivnosti, tako što će biti izabrane one koje su najbolje ocenjene, tj. one koje su podstakle najviše pozitivnih promena, koje su imale najveći domet i sl.
- **Informisanje:** Škola je obavezna da organizuje informisanje svih zaposlenih, učenika, učenica i roditelja o zabrani svih vidova nasilja, o zakonskim rešenjima, i o obavezujućim postupcima i procedurama za prijavljivanje sumnje ili saznanja o delima nasilja. Informacije treba da su **jasne, dostupne i u pisanoj formi**, što znači da treba da se nađu na posterima, panoima, školskim novinama, školskim veb-stranama i sličnim prostorima. Dobro je ako su ove informacije postavljene i na mesta u kojima učenice i učenici mogu da ih pročitaju u poverljivoj formi (npr. na unutrašnjoj strani vrata toaleta). Važno je i da se o ovim informacijama razgovara na (odeljenjskim) časovima, radionicama, stručnim sastancima, pedagoškim aktivima, panel diskusijama, u učeničkom parlamentu i slično.
- **Sticanje znanja:** Škola je obavezna da organizuje ili obezbedi da nastavnice i nastavnici, odeljenjske starešine i stručni saradnici steknu odgovarajuća znanja i veštine kako bi mogli da ispune zadatke koji se stavljaju pred njih. To uključuje pohađanje obuka (seminara, radionica) ili izučavanje edukativnih materijala.
- **Uloga vršnjaka:** Srednjoškolci i srednjoškolke se o iskustvu nasilja, uključujući i (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje u svojim intimnim partnerskim vezama, najčešće poveravaju svojim vršnjacima. Zbog toga je informisanje i znanje učenica i učenika o (digitalnom) seksualnom i rodno zasnovanom nasilju, ali i o drugim oblicima nasilja i svim ovde pominjanim temama, od ključne važnosti kako za prevenciju tako i za podršku osobama koje su preživele takvo iskustvo.

Ako se nasilje ipak desi – pružiti odgovarajuću zaštitu i podršku

Reagovanje nastavnika i obrazovne ustanove u situaciji kada postoji sumnja u nasilje ili saznanje da se ono dešava, **obavezno je i regulisano** odgovarajućim zakonima i podzakonskim dokumentima.¹⁶ Ovom prilikom navodimo **zajedničke** karakteristike tih postupaka za sva dela nasilja u školskom kontekstu.¹⁷

- Najpre, važno je da se svi akteri rukovode **opštim principima zaštite** osobe koja je preživela nasilje.
- Nužno je pridržavati se **osnovnih pravila u razgovoru** sa osobom koja je preživela nasilje.
Ako se nasilje desi u školi, prva reakcija uključuje **zaustavljanje nasilja** i osiguravanje **bezbednosti žrtve**.

Sva **pravila** (propisi) za reagovanje sadrže sledeće radnje/korake, koje nastavnici, stručni saradnici, administrativno i upravno osoblje treba da sprovedu:

- **obavljanje razgovora** sa učenicom ili učenikom koja/koji je bila/bio (sumnja se da jeste ili postoji saznanje o tome) izložena/izložen nasilju – uvek **prvo** sa žrtvom nasilja i nikada u prisustvu učinjoca nasilja – **odmah** po saznanju o nasilju;
- **obavljanje razgovora** sa osobom (učenikom ili učenicom) koja je učinila pnasilje (sumnja se da jeste ili postoji saznanje o tome) – **nikada** u prisustvu osobe koje je pretrpela nasilje – **odmah** po saznanju o nasilju;
- **obavljanje razgovora** sa učenicama i učenicima koji imaju (ili bi mogli imati) saznanje o tome da se nasilje dogodilo („svetoci i posmatrač“ nasilja) – **odmah** po saznanju o nasilju;
- **pozivanje roditelja** dece koja su uključena u događaj (ili imaju saznanje o tome) na individualne razgovore, u skladu sa odgovarajućim pravilima i procedurama – u **najkraćem** roku (u zakonskom roku);
- **konsultacije** u okviru škole, odnosno organizovanje sastanka sa stručnom službom škole, timom za zaštitu učenika od nasilja (ili drugim nadležnim organom škole, u skladu sa pravilnikom), radi **procene** situacije i **odlučivanja** o preuzimanju odgovarajućih (zakonskih) mera i postupaka – u **najkraćem** (zakonskom) roku;
- **pokretanje** odgovarajućeg postupka u školi, u skladu sa zakonom i pravilnicima koji regulišu ovu oblast – u **zakonskom** roku;
- **prijavljivanje** događaja nadležnim institucijama (policija, tužilaštvo, centar za socijalni rad), u skladu sa zakonom i pravilnicima koji regulišu ovu oblast – u **zakonskom** roku;
- **izrada individualnog plana podrške** za osobu (učenicu ili učenika) koja je preživela nasilje, a koji uključuje jasne i konkretnе aktivnosti za oporavak i osnaživanje žrtve/preživele, konkretnе izvršioce aktivnosti, rokove, način praćenja i procene efekata i rok za pregled i reviziju plana; u planiranju mera i usluga **aktivno učestvuje** (u svim fazama) osoba koja je preživela nasilje – u **najkraćem** mogućem roku;
- **izrada individualnog plana postupanja** prema osobi (učeniku ili učenici) koja je učinila nasilje, a koji uključuje jasne i konkretnе mere, izvršioce mera, rokove, način praćenja i procene efekata i rok za pregled i reviziju plana; organizovanje specijalizovanog rada sa učinjocem nasilja u školi ili upućivanje u ustanove koje sprovode psihosocijalni tretman za učinjoce nasilja nikako ne znači odustajanje od mera koje predstavljaju sankcije za učinjeno delo – u **najkraćem** mogućem roku;

¹⁶ Bez obzira što je ovaj Priručnik rađen za nastavnike u četiri države (Mađarska, Španija, Hrvatska i Srbija), zaključak autorki (nakon pregleda propisa u svakoj državi) jeste da postoje zajedničke karakteristike postupka zaštite žrtava. Detaljniji prikaz propisa u Srbiji pogledati u **Poglavlju br. 2** u ovom Priručniku.

¹⁷ Ignatović, T. 2018. Rodno zasnovano nasilje u partnerskim vezama mladih: uloga obrazovno-vaspitnih ustanova. Ileš, M. 2018. Digitalno nasilje protiv žena i devojčica.

Kuzmanović, D. i sar. 2016. Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje (str. 44–50).

Ramljak, T. (ur.). 2018. Upoznajmo i prepoznajmo e-nasilje (str. 35).

- **sprovođenje mera i praćenje efekata, revizija** planiranih mera i aktivnosti, u slučaju da planirane mere ne daju očekivane efekte ili se dese promene u okolnostima – **kontinuirano** (prema rokovima u individualnom planu);
- **informisanje** nastavnika i stručnih aktiva u školi o preduzetim merama i efektima, **analiza** uzroka i posledica, analiza adekvatnosti odgovora škole, predlaganje plana za slabljenje faktora rizika i jačanje zaštitnih faktora,iniciranje obaveznih **preventivnih** aktivnosti, kako bi se sprečilo dešavanje i/ili ponavljanje nasilja, unapredila informisanost, znanje i veštine svih aktera u školi o svim važnim temama i pitanjima – **kontinuirano**;
- **razvijanje redovne saradnje** između ključnih aktera u školi i svih relevantnih predstavnika zajednice – **kontinuirano**;
- **vođenje odgovarajuće evidencije** o događaju i svim planiranim i preduzetim postupcima – **kontinuirano**.

Još jednom – o čemu bi trebalo voditi računa?

Škola ne bi smela da napravi sledeće „tipične greške“ u navedenim postupcima¹⁸:

- **da umanjuje, izbegava, zataškava, prikriva, iskriviljuje, negira, okriviljuje** osobu koja je žrtva nasilja, da na bilo koji drugi način direktno ili indirektno doprinosi izbegavanju odgovornosti učinioca nasilja, niti da sugeriše žrtvi/preživeloj da odustane, oprosti, da se pomiri sa učiniocem nasilja;
- **da organizuje posredovanje** (medijaciju) ili mirenje između žrtve i učinjoca rodno zasnovanog nasilja, jer je u osnovi (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja zloupotreba moći i kontrola intimnog partnera nad partnerkom, koja postavlja osnovu za buduće ponašanje u partnerskim odnosima i devojke i mladića;
- **da ne poštuje** sva pravila poverljivosti i zaštite ličnih i naročito osetljivih ličnih podataka; **da izostavi/uskrati** informacije o toku postupaka koji su pokrenuti u školi, kao i da ne pomogne osobi koja je preživela nasilje (njenim roditeljima/starateljima) da dobije odgovarajuće informacije;
- **da ima bolećiv odnos prema učinjociu nasilja**, što znači da ne sme da negira, umanjuje, opravdava (rečima da je to „šala“, „dečja igra“, „privatna stvar“), da prikriva, sažaljava, oprašta neprihvatljive stavove i ponašanje učenika koji čini (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje, jer mu na taj način ne pomaže; naprotiv, ukoliko on/ona uspe da izbegne odgovornost, naučiće da je takvo ponašanje prihvatljivo, da „ima pravo“ i da je „u pravu“, da može da ne poštuje partnerku, da ne poštuje pravila i zabrane, da manipuliše drugim osobama, a to znači da će naučiti da bude neodgovoran u odnosu na svoje ponašanje i da će verovatno ponoviti nasilje u sledećim partnerskim vezama.

Korisne ideje za preventivne aktivnosti u školi

Praktično je **neograničen broj ideja** za preventivne aktivnosti u školama, a ovde sumirano neke od njih (lista nije konačna¹⁹):

- uređivanje posebnih stranica na sajtu škole sa sadržajima o bezbednosti na internetu i digitalnom nasilju, uključujući seksualno i rodno zasnovano nasilje;
- pronalaženje odgovarajućih sadržaja (videti: Magazin za mlade, sajt projekta i druge preporučene izvore), analiza i razgovor o sadržajima, izrada različitih prezentacija (školskih panoa, postera, novina, grafikona...);

¹⁸ Ignjatović, T. 2018. Rodno zasnovano nasilje u partnerskim vezama mladih: uloga obrazovno-vaspitnih ustanova (str. 15).

¹⁹ Kuzmanović, D. i sar. 2016. Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje (str. 42–43).

- pronalaženje i/ili priprema interaktivnih sadržaja za sticanje znanja (kvizova, testova, rešavanja problemskih situacija...) (videti: Magazin za mlade, sajt projekta i druge preporučene izvore);
 - gledanje spotova, video priloga, filmova o navedenim temama i organizovanje diskusija; pripremanje scenarija i izvođenje predstava, uz diskusiju sa publikom o različitim aspektima situacije, posledicama i mogućim rešenjima;
 - organizovanje različitih vidova vršnjačkih obuka (videti: Magazin za mlade i sajt projekta), organizovanje obuke za mlađe učenike (npr. u osnovnim školama);
 - angažovanje učenika koji su pohađali kurseve da pruže direktnu podršku vršnjacima (braći, sestrama) da urede svoja privatna podešavanja;
 - organizovanje kvizova znanja o navedenim temama u koje mogu da se uključe, pored učenica i učenika, i nastavnici i roditelji (mešoviti timovi mlađih i odraslih);
 - organizovanje razgovora ili tribina kojima je povod knjiga ili film odgovarajućeg sadržaja, na kojima takođe mogu učestvovati učenici, nastavnici, saradnici, roditelji;
 - širenje vidljivosti internet platformi koje pomažu nastavnicima (gde dele informacije, iskustva, zabrinutosti), foruma gde mogu da komuniciraju sa kolegama, gde su dostupni stručnjaci koji mogu da odgovore na pitanja, i upućivanje nastavnika u njihovo korišćenje.²⁰

(nastavite spisak):

- • • • • • • •

20 Pogledati **4. poglavlje** priručnika.

3.6. Lako dostupni, prilagođeni potrebama mladih i poverljivi mehanizmi za prijavljivanje nasilja

Školski mehanizam za izveštavanje/prijavljivanje nasilja

Svaka škola treba da preispita, na osnovu informacija, saznanja, istraživanja i vlastitog iskustva, kakav je školski mehanizam za izveštavanje/prijavljivanje sumnje, saznanja i/ili iskustva nasilja. To bi bila osnova za iniciranje pozitivnih promena. Poželjno je da navedeni mehanizam ima sledeće kvalitete:

- **laku dostupnost** – mehanizam postoji u realnosti, a ne samo „na papiru“ (u pravilniku ili drugom dokumentu škole); svi znaju šta je mehanizam; svi znaju ko su uključene osobe; izveštavanje/prijavljivanje nasilja dovelo je do pozitivne promene (nasilje je zaustavljeno, sprečeno je njegovo ponavljanje, osoba koje je izvestila/prijavila nasilje podržana je i osnažena), što ohrabruje sve učenice i učenike da i ubuduće potraže pomoć;
- **osetljivost na potrebe mladih** – svi uključeni treba da imaju dovoljno znanja o karakteristikama razvojnog doba i da poštuju potrebe, stavove i mišljenja učenica i učenika, kao i da odgovaraju na te potrebe (proaktivni pristup); pored toga, neophodno je da se prate sadržaji koji su učenicima i učenicima značajni, što se odnosi i na digitalnu tehnologiju, komunikacije i društvene mreže, a da se istovremeno ima u vidu šta su (1) bazične potrebe (sigurnost, poverenje, ljubav, podrška, samopotvrđivanje...), šta su (2) razvojno specifične potrebe i promene (ubrzani fizički rast, apstrakno/formalno mišljenje, razvoj moralnog mišljenja, usmerenost na moguće i buduće, nezavisnost, buntovnost, sukobi sa odraslima i vršnjacima, vršnjačka prijateljstva, emotivne relacije i seksualnost...), kao i (3) karakteristike uslovljene kontekstom i različitim svojstvima (pol, seksualna orijentacija, invaliditet, specifična kultura, socijalni, ekonomski/klasni i mnogi drugi faktori);
- **poverljivost** – da postoji jasna informacija o tome da li je svaki razgovor u potpunosti poverljiv, što znači da njegov saržaj neće biti razmenjivan **bez saglasnosti** učenice ili učenika koja/koji se poverila/poverio; učenice i učenici imaju informaciju o **ograničenju poverljivosti** i mogu da donešu **informisanu odluku** o tome šta će uraditi; svi u školi, a naročito školski mehanizam, imaju znanje o tome šta znači poverljivost informacija i spremni su da se obavežu na poštovanje pravila; sve informacije o nasilju kojem su učenice/učenici škole izložene/izloženi i njihovi lični podaci tretiraju se paživo u komunikaciji unutar škole i sa institucijama izvan škole, u svim postupcima, uključujući i vođenje evidencije i dokumentacije.

4. DOBRE PRAKSE U PREVENCICI DIGITALNOG SEKSUALNOG I RODNO ZASNOVANOG NASILJA U ŠKOLSKOM OKRUŽENJU

Efikasna prevencija nasilja u intimnim partnerskim odnosima među adolescentima ključna je za smanjenje stope rodno zasnovanog nasilja. Stoga, moramo raditi na tome da ostvarimo promene na nivou pojedinca, odnosa, zajednice i društva. S obzirom na činjenicu da gotovo sva deca i adolescenti pohađaju školu, obrazovni sistem je idealno okruženje za sprovođenje programa prevencije rodno zasnovanog nasilja. To podrazumeva i digitalno nasilje u intimnim partnerskim vezama.

Potrebno je da programi budu fokusirani na promenu kulturnih i društvenih rodnih normi te da edukuju sledeću generaciju korisnika informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT) o medijskoj i informacionoj pismenosti i svesti o bezbednosti. Istovremeno, preventivne inicijative čiji je cilj promocija zdravih odnosa mogле би да играју основну улогу у смањењу и уминисању stereotipnih stavova који промовишу и jačају родну неједнакост, али и у подизању свести adolescenata о пitanjima која се односе на њихову личну безбедност у vezama i / ili u drugim kontekstima. Promovisanje очекivanja за здрave, ненасилне везе и изградњу вештина у овим областима, као што су empatija, поштovanje и добре вештине комуникације и решавања сукоба, могу смањити ризик од насиљних dela i виктимизацију у emotivnim partnerskim odnosima mladih, ali i kasnije tokom života.

Da bi prevencija bila efikasna, potrebno je da bude propraćena odgovarajućim zakonskim rešenjima i javnim politikama. Uključivanje (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u strategiju usmerenu ka mladima, obezbeđivanje sredstava, praćenje i procena efekata programa, ustanovljavanje i širenje dobre prakse mogu uroditи dugoročnim pozitivnim rezultatima.

Sistematski pristup prevenciji rodno zasnovanog nasilja u školskom okruženju treba da kombinuje radionice i druge obrazovne aktivnosti sa širim strategijama prevencije na školskom nivou.

„Pored edukativnih preventivnih programa, neophodno je stvoriti i obezbediti polno / rodno i starosno osjetljive mehanizme zaštite i podrške mladima koji su iskusili bilo koji oblik rodno zasnovanog nasilja, uključujući i digitalnu sferu. Adekvatne zakonske sankcije за učinioce takvih dela takođe su neophodne kako iz perspektive žrtve, tako i iz perspektive sprečavanja daljih krivičnih dela.“¹

Svrha ovog poglavlja nije da ponudi nastavnicima pregled svega što škole mogu da učine u vezi sa sprečavanjem nasilja, već da **prikaže neke praktične intervencije kojima bi škole mogle da**

¹ Svest, iskustva i strategije srednjoškolki i srednjoškolaca za imenovanje problema digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Zajednički izveštaj za Mađarsku, Srbiju i Hrvatsku. 2020, dostupno na sledećoj adresi: <https://www.womenngo.org.rs/publikacije/razvoj-dobrih-praksi/1601-digitalno-nasilje-i-mladi-izvestaj-za-spaniju-madarSKU-hrvatsku-i-srbiju-2020>.

otpčnu da se na školskom nivou bave ovim pitanjem ili da ojačaju postojeće intervencije. Pored toga, nudimo i niz preporučenih radnji koje treba preduzeti i izvan nivoa škole, a koje obično uključuju i druge zainteresovane strane, poput roditelja, organizacija civilnog društva (udruženja građana), institucija, lokalnih samouprava, itd.

4.1 Principi delotvornih programa prevencije (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u školskom okruženju

Razvijanje kulture nenasilja i bezbednog okuženja

Bezbednost u školi i kultura nenasilja ključna su komponenta u prevenciji i intervenciji u slučajevima digitalnog, seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u emotivnim partnerskim odnosima mladih. Da bi se stvorilo sigurno školsko okruženje, neophodno je usredsrediti se na **vrednosti i principe** koji se poštuju u školi i na **načine na koje se oni primenjuju u praksi**.² Škole treba da aktivno promovišu rodnu ravnopravnost, međusobno uvažavanje i nenasilnu kulturu među učenicima, nastavnicima i ostalim osobljem. Ovo zahteva sveukupne napore u školskom okruženju.

„Rad na uspostavljanju pozitivne školske klime i kulture koja podržava rodnu ravnopravnost i ima nultu toleranciju na rodno zasnovano nasilje i gradi poverenje učenika u nastavnike i školsko osoblje jedna je od preporuka zasnovanih na rezultatima istraživanja o srednjoškolskim nastavnicima u mnogim zemljama.“³

Poboljšanjem **školskih politika i procedura**, posebno praksi koje promovišu rodnu ravnopravnost, stvaraju se uslovi za bezbedno okruženje. Njihova implementacija bi doprinela razvijanju demokratskih procesa, poštovanju različitosti, stvaranju sigurne škole bez diskriminacije i olakšala prijavljivanje incidenta, pružanjem podrške učenicima koji doživljaju nasilje u vezi. Školske politike treba da se bave bezbednošću i dobrobiti učenika koji su preživeli nasilje u emotivnoj vezi, procedurama za obraćanje učenika za pomoć i prijavljivanje nasilja kojem svedoče ili za koje znaju, neprimerenom upotreboom tehnologije za kontrolu, zastrašivanje ili uznemiravanje drugih osoba (videti 3. poglavlje ovog priručnika). Važno je obaveštavati javnost o toj politici i javno je sprovoditi kako bi se osiguralo da je cela školska zajednica bude svesna.

U nekim zemljama se politike koje se bave nasiljem u školama i obrazovnom sektoru razvijaju na nacionalnom nivou ili u kontekstu nacionalnih akcionalnih planova za borbu protiv vršnjačkog nasilja ili nasilja nad decom. One mogu sadržati smernice za razvoj programa i opširnije opisati kako se nositi s nasiljem, uključujući digitalno seksualno i rodno zasnovano nasilje u školama.

² Positive School Culture and Climate. Dostupno na: <https://pdst.ie/positive-school-culture-and-climate>

³ Svest srednjoškolskih nastavnika o digitalnom i rodno zasnovanom nasilju u partnerkim vezama mladih – Transnacionalni izveštaj. 2020.

KiVa je program protiv zlostavljanja zasnovan na istraživanju i dokazima koji je razvijen na Univerzitetu u Turku, Finska. Program KiVa obuhvata čitavu školu i sadrži tri glavna elementa: prevenciju, intervenciju i praćenje. KiVa ima za cilj poboljšanje socijalnih i emocionalnih veština, uticaj na norme pojedinih grupa dece i mladih, ponašanje posmatrača i stvaranje klime nenasilja u učionicama i školi kao celini, uključivanjem nastavnih planova i programa, onlajn igrica, rada sa nasilnicima i žrtvama nasilja, materijala za nastavnike i vodiča za roditelje.

www.kivaprogram.net

Uključivanje teme digitalnog nasilja u partnerskim odnosima u postojeće nastavne programe

Centralni deo prevencije (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja koje se odvija u školama uključuje **direktan rad sa učenicima** radi sagledavanja nekih od osnovnih uzroka nasilničkog ponašanja i radi jačanja učenika da budu manje ranjivi na nasilje. Obrazovanje koje promoviše rodnu ravnopravnost, borbu protiv diskriminacije i sprečavanje nasilja treba smatrati **kontinuiranim procesom** koji se ne može ograničiti na jednokratnu obrazovnu aktivnost tokom jednog školskog časa / ili jednog školskog predmeta.

Ako škola ima kapacitet da **preispita postojeći nastavni program** i rutinske aktivnosti, ona može i da identifikuje domen **u koji bi se uključile moguće aktivnosti**, umesto da osmišljava poseban program. Neki primeri mogu biti njihovo uključivanje u obrazovanje o zdravlju i seksualnosti, o životnim veštinama, o IKT, u građansko obrazovanje, gde se nastavnici možda već bave pitanjima poput razvijanja zdravih odnosa, veštine komunikacije, otpora pritisku vršnjaka, upravljanja emocijama, bezbednosti na Internetu, promocija rodne ravnopravnosti i ljudskih prava. Angažovanje ključnih grupa, kao što su nastavnici, učenici i ostalo školsko osoblje koje je već uključeno u izvođenje nastave, pomoći će da se obezbedi odabir najprikladnijih i najprihvatljivijih sadržaja za izvođenje nastave o prevenciji seksualnog i rodno zasnovanog nasilja.

Prepoznavanje i odgovarajuće reagovanje na seksualno i rodno zasnovano nasilje, posebno na nasilje u emotivnim partnerskim vezama, takođe je ključni deo **sveobuhvatnog programa obrazovanja o seksualnosti**. Kada je to moguće, može biti korisno predavati ove nastavne jedinice u kontekstu sveobuhvatnog obrazovanja o seksualnosti, tako da učenicima budu jasni pojmovi sigurnosti i zdravog ponašanja u vezi. Obrazovanje o temi seksualnosti treba da podstakne poštovanje drugih, bez obzira na pol ili seksualnost, a takođe može da pomogne da se otkrije potencijal škola kao mesta za osnaživanje devojaka i mladića i za prevenciju rodno zasnovanog nasilja. Međunarodne tehničke smernice o seksualnom obrazovanju⁴ osmišljene su kako bi pomogle obrazovnim ustanovama i drugim relevantnim činiocima da razviju i uvedu sveobuhvatne programe i materijale o seksualnom obrazovanju za primenu u školama i van njih.

Jedan od načina za osnaživanje mladih da ostanu bezbedni na mreži jeste nastava, putem koje bi se **jačale njihove veštine pismenosti u digitalnim medijima**. Podizanje svesti i bavljenje osnovnim strukturama rodne nejednakosti i kulture seksizma, koji olakšavaju neprestano ponavljanje seksualnog i rodno zasnovanog nasilja putem interneta mogu igrati ulogu u stvaranju sigurnijeg okruženja na mreži.

⁴ International technical guidance on sexuality education. An evidence-informed approach. 2018. UNFPA.
Dostupno na: www.unfpa.org/publications/international-technical-guidance-sexuality-education

Kao deo građanskog obrazovanja, škole treba da podignu svest o rodnim pitanjima i da pruže obrazovanje o **sigurnoj upotrebi tehnologije i digitalnoj odgovornosti građana**. Pored privatnosti i digitalne građanske odgovornosti, učenici bi trebalo da uče i o kreiranju rodno osetljivog sadržaja i vršenju pozitivnog uticaja na Internetu.

► **Obrazovni programi usmereni ka sprečavanju nasilja nad ženama** variraju od zemlje do zemlje.

Španija je propisala obavezu za nastavnike da imaju stalnu obuku u vezi sa pitanjima jednakosti, ali škole same mogu da izaberi da li će je prihvati ili ne.

U Mađarskoj, Nacionalni osnovni kurikulum navodi da je neophodno da učenici steknu znanje o seksualnosti i intimnim odnosima, ali dokument uglavnom ističe biološke aspekte tradicionalnih rodnih uloga u porodici i ne odnosi se na seksizam, patrijarhat ili važnost jednakosti između polova. Ovaj dokument ne pominje važnost rodne ravnopravnosti i ne daje nikakva uputstva nastavnicima o dekonstrukciji restriktivnih rodnih uloga i stereotipa.

U Hrvatskoj su sve škole dužne da sprovode preventivne programe i da prijavljuju svoje aktivnosti Ministarstvu za nauku i obrazovanje. Prevencija rodno zasnovanog nasilja u školskom okruženju zasniva se na sporadičnoj primeni programa u (nekim) školama. Novouvedeni nacionalni kurikulum zdravstvenog obrazovanja ne spominje rodno zasnovano nasilje niti bilo koje drugo pitanje koje je povezano sa rodom.

U Srbiji ne postoji sistematsko obrazovanje o temama vezanim za rodnu ravnopravnost i rodno zasnovano nasilje, uključujući digitalno nasilje, sa izuzetkom novog programa izbornog predmeta Građansko vaspitanje, mada je sve više istraživanja i priručnika, čiji je izdavač Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Moglo bi se reći da je zajedničko za sve zemlje to da većinu obrazovnih preventivnih zadataka i programa, uključujući njihovo osmišljavanje, kako za mlade tako i za nastavnike, sprovode organizacije civilnog društva.

► **Safe Dates, SAD**

Safe Dates (Bezbedno zabavljanje) jeste školski program prevencije koji sadrži nekoliko različitih školskih aktivnosti: desetonedeljni nastavni plan i program koji proučavaponašanje i stavove povezane sa zloupotrebom zabavljanja (50 minuta nedeljno), predstavu o zlostavljanju i nasilju prilikom sastajanja, konkurs za poster i materijale za roditelje kao što su bilteni. Pored toga, pružaju se i mogućnosti organizovanja aktivnosti u zajednici, kao što su usluge podrške i obuka za pružaoce usluga. U SAD-u je nastavni plan i program uspešan u smanjenju seksualnog, izičkog i emocionalnog zlostavljanja zahvaljujući promenama normi koje se odnose na nasilje u partnerskim vezama, rodne uloge i znanja o službama za podršku.

(<https://youth.gov/content/safe-dates#:~:text=Safe%20Dates%20is%20a%20school,involved%20in%20a%20dating%20relationship.>)

Integriranje rodne perspektive u obrazovanje i prevenciju

Sistematski pristup prevenciji (digitalnog) rodno zasnovanog nasilja treba da uzme u obzir ulogu patrijarhalnih i hegemonijskih društvenih normi, te rodne neravnoteže moći, ali i da istovremeno podrazumeva podnošenje zahteva za intervencijama kojim bi se promovisale promene u onim stavovima i ponašanju koji doprinose ponavljanju seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Rodno osetljivo obrazovanje poboljšava kvalitet nastave i omogućava istinsko razumevanje potreba, ponašanja i stavova celokupne populacije, stimuliše sposobnost kritičkog mišljenja učenika, pružajući im nove alate za prepoznavanje društvenih stereotipa, normi i rodno uslovljениh uloga.

Načini na koji se nejednakost i seksizam u fizičkoj stvarnosti odražavaju i pojačavaju u mrežnim prostorima takođe su važni faktori koji omogućavaju nasilje na mreži. Digitalno seksualno i rodno zasnovano nasilje može, takođe, (1) ograničiti sposobnost devojaka / žena da iskoriste mogućnosti koje pružaju IKT i (2) delovati kao prepreka pristupu, koja može da pogorša rodni digitalni jaz i da reafirmiše i reprodukuje rodne stereotipe. Preduzimanje efikasne akcije za uključivanje rodne perspektive i susbijanje digitalnog rodno zasnovanog nasilja pozitivan je pokretač promena i razvoja, ali takođe pomaže u izgradnji sigurnog i bezbednog okruženja za žene i devojke u svim sferama života.

Svojim projektom **Nulta tolerancija na rodno zasnovano nasilje**, Autonomni ženski centar analizirao je mogućnosti za integriranje tema rodne ravnopravnosti i rodno zasnovanog nasilja u nastavne planove i programe srednjih škola u Srbiji.

Jedna od inicijativa bila je **analiza nastavnih planova i programa srednjih škola** (gimnazije i stručne škole), da bi se ustanovilo da li se i u kojoj mjeri oni bave temama rodne ravnopravnosti, rodno zasnovane diskriminacije i nasilja, kao i da bi se identifikovale ulazne tačke za ove teme. Rezultat rada je detaljan pregled srednjoškolskih programa u koje bi se mogle integrisati rodne teme i teme koje se odnose na rodno zasnovano nasilje, kao i konkretni predlozi kako se to može učiniti. Dodatna vrednost aktivnosti je ta što su analizu sprovele studentkinje alternativnog programa Ženske studije u Beogradu, tako da su imale priliku da poboljšaju svoje znanje o ovoj temi, kao i analitičke i istraživačke veštine.

(https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Zasto_i_kako_o_temi_rodno_zasnovanog_nasilja_u_skolskom_programu_u_srednjim_skolama.pdf)

Druga inicijativa bila je **davanje konkretnih primera** kako bi teme o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju mogle biti integrisane u časove različitih predmeta u okviru postojećeg školskog programa (npr. književnost, strani jezik, sociologija, ali i matematika, informatika itd.). Pored toga, ova inicijativa podrazumevala je i nuđenje smernica nastavnicima u pogledu načina uključivanja ove teme u svoj redovni rad. Uz učešće motivisanih nastavnika i stručnih saradnika (psihologa i pedagoga), u izabranim srednjim školama izrađena je zbirka priprema časova koja ilustruje širok spektar mogućnosti za informisanje učenika i podstiče ih da razgovaraju o pomenutim temama, kako u okviru redovnih nastavnih programa tako i putem vannastavnih aktivnosti.

(<https://www.womenngo.org.rs/publikacije/razvoj-dobrih-praksi/1399-nulta-tolerancija-na-rodno-zasnovano-nasilje-2018>)

⁵ Inovativno obrazloženje za ovaj projekat oslanja se na trogodišnje iskustvo i rezultate projekta Gender Respect Project, kojim je upravljao DECSY.

⁶ Više informacija dostupno je na sledećoj adresi: www.decsy.org.uk/project/gender-equality-charter-mark/
Dostupno na: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/nastavnici>

▶ U Hrvatskoj je **Forum za slobodu u obrazovanju** započeo projekat⁵ čiji je cilj stvaranje promena u celokupnom školskom sistemu u osnovnim i srednjim školama, što će, stvaranjem Povelje o ravnopravnosti polova, standarda i alata za akreditaciju, uticati na očekivanja mlađih o rodnim ulogama i na kritičko posmatranje rodne stereotipizacije. Pitanja pokrivaju oblasti upravljanja školama, nastavnih programa, životne sredine, stavova i zajednice. Ovaj alat će omogućiti školi da meri napredak u suočavanju sa efektima koje rodni stereotipi i dalje imaju na učenike u odnosu na izbor predmeta (i budućeg zanimanja) predstavljajući osnovni uzrok seksualnog uzinemiravanja i rodno zasnovanog nasilja u školama i širem društvu. Pored toga, na ovaj način podstaći će se promocija uvođenja rodne perspektive u sve sfere.

Obuka za nastavnike

Uloga nastavnika je ključna u implementaciji programa prevencije nasilja. Ponašanje i prakse nastavnika (koje se često manifestuju nesvesno) učenicima prenose mocne poruke i mogu da doprinose održavanju rodnih stereotipa i rodnoj samopercepciji. **Dobro obučeni, podržani (znanjima i resursima) i motivisani nastavnici** igraju ključnu ulogu u pružanju visokokvalitetnih programa prevencije, uključujući seksualno i rodno zasnovano nasilje u intimnim partnerskim vezama. Naši podaci⁶ pokazuju da većina nastavnika ima potrebu za stručnim usavršavanjem i korisnim obrazovnim materijalima.

Trening za nastavnike od izuzetne je pomoći u pogledu boljeg razumevanja prirode rodno zasnovanog nasilja i njegovih efekata, ali i u pogledu pronalaženja ne samo najadekvatnijeg načina za reagovanje ako se nasilje primeti, nego i načina rada sa drugima u školi kako bi pomogli u njegovom sprečavanju. Da bi efikasno primenili nastavni plan i program, nastavnici moraju imati samopouzdanje, posvećenost i resurse, moraju osećati da su podržani zakonskim okvirom, upravom škole i relevantnim institucijama, kao i da imaju pristup obuci i resursima. Direktor / direktorka škole treba da pruži ohrabrenje, smernice i podršku nastavnicima koji su uključeni u izvođenje treninga.

▶ U Hrvatskoj **CESI – Centar za obrazovanje, savetovanje i istraživanje** pruža obuku za nastavnike i vršnjačke edukatore. Teorijska i iskustvena obuka nastavnika može motivisati nastavnike i opremiti ih potrebnim veštinama i praktičnim znanjem kako bi primenili programe i intervencije primarne prevencije, podigli njihovu svest o rodnim stereotipima u obrazovnom procesu i doprineli razvoju veština povezanih sa identifikovanjem, postupanjem i prijavljivanjem slučajeva seksualnog i rodno zasnovanog nasilja odgovarajućim službama.

Glavni cilj obrazovnog programa jeste promocija zdravih i ravnopravnih odnosa i razvoj nulte tolerancije prema rodno zasnovanom nasilju u intimnim partnerskim odnosima unapređivanjem znanja, promenom stavova i podizanjem svesti mlađih o sledećim sledećim aspektima: o karakteristikama zdravih i nezdravih odnosa; o uticaju koje nameću rojni stereotipi i društvene norme o rodnim ulogama na njihove odnose; o načinu na koji je nejednakost moći povezana sa psihičkim, fizičkim i / ili seksualnim nasiljem prema ženama / devojkama, o načinu na koji adolescenti mogu da doprinesu sprečavanju svih oblika rodno zasnovanog nasilja, uključujući digitalno nasilje u emotivnim / intimnim partnerskim odnosima.

(www.cesi.hr)

4.2 Delotvorne prakse u prevenciji nasilja u emotivnim partnerskim vezama mladih

Član 14. Konvencije Saveza Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (2011) jasno navodi da je neophodno preduzeti odgovarajuće korake radi uvođenja „nastavnog materijala o pitanjima kao što su: jednakosti žena i muškaraca, nestereotipnih rodnih uloga, uzajamnog poštovanja, nenasilnog razrešenja sukoba u međuljudskim odnosima, rodno zasnovanog nasilja nad ženama i prava na lični integritet – u zvanično nastavno gradivo prilagođeno sposobnostima učenika na svim nivoima obrazovanja“. Pored toga, važno je da ne samo nastavnici nego i svi zainteresovani pojedinci „preduzmu sve neophodne korake i promovišu načela iz stava 1. ovog člana u neformalnim obrazovnim ustanovama, kao i u sportu, kulturnim i rekreativnim ustanovama i sredstvima javnog informisanja“.⁷

Učenje putem iskustva i korišćenja kreativnih metoda i oblika učenja

Obrazovne preventivne programe treba uspostaviti putem formalnog osnovnog i srednjeg obrazovanja. Ovi programi treba da budu prilagođeni komunikacijskim potrebama mladih i da **imaju interaktivni pristup, rodno i starosno osetljiv.**

Primenom prevencije seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u vezama adolescenata u **radionicama u školama** prenosi se poruka da nasilje nije prihvatljivo. Direktan rad sa mladima **u vannastavnom kontekstu pomoću kreativnih metoda** i oblika umetnosti može biti korisno sredstvo u promeni pojedinačnih stavova i ponašanja, može pomoći mladim osobama da uče o zdravijem međusobnom odnosu, može ih podstići da govore protiv nasilja i pružaju podršku žrtvama. Kontinuirani i dugoročni rad u školskom okruženju pomaže u menjanju društvenih normi, kako bi one postale manje tolerantne prema nasilnim radnjama, čime bi se podstaklo veće zalaganja za uspostavljanje zdravih normi.

Preporučuje se da radionice učenicima nude pristup putem iskustvenih aktivnosti, dajući im priliku da istraže uticaj koji imaju rodno stereotipni stavovi i rodne uloge na njihove odnose, karakteristike i posledice rodno zasnovanog nasilja, kao i na to kako je nejednakost moći povezana sa nasiljem prema ženama i devojkama. Pored toga, mlađi stiču veštine koje će im omogućiti da prepoznaju nezdrave ili nasilne karakteristike odnosa i da se osnaže za stvaranje zdrave veze. Otvaranje diskusije sa učenicima o pitanju nasilja podiže njihovu svest o netoleranciji prema nasilju, kao i mogućnost da se nekome povere u slučaju da jesu ili postanu žrtve nasilja u emotivnom / intimnom partnerskom odnosu u budućnosti.

U školskom okruženju **pravilno obučeni nastavnici** mogu igrati ključnu ulogu ne samo u pružanju obrazovnih aktivnosti mlađima već i u osmišljavanju različitih vannastavnih aktivnosti, podizanju svesti i

⁷ Konvencija Saveza Evrope o sprečovanju i borbi protiv nosilja nad ženama i nosilja u porodici (ratifikovana 2013. godine), dostupno no: <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/2246-13Lat.pdf>

olakšavanju procesa stvaranja umetničkih proizvoda. Nastavnici moraju biti obučeni i podržani da koriste participativne metode i kreativne tehnike za podizanje svesti, podsticanje kreativnosti, inovativnosti i angažovanja učenika.

Nastavnici kao facilitatori treba da se usredstrede na **razvijanje partnerstva sa učesnicima** koji su prisustvovali radionicama i drugim aktivnostima, negujući njihov entuzijazam i motivaciju i pomažući im da razviju dodatne veštine i samopouzdanje, koji će im biti potrebeni za osmišljavanje i sprovođenje drugih aktivnosti i podizanje svesti. Nakon radionica učesnici, uz podršku i mentorstvo svojih nastavnika, mogu da kreiraju proizvode po sopstvenom izboru i koriste ih u aktivnostima za podizanje svesti i kampanjama čiji je cilj senzibilizacija svojih vršnjaka. Vrste umetničkih dela koje učenici mogu proizvesti uključuju sledeće: kratke animacije ili filmove, stripove, fotografске izložbe, sloganе, postere, crteže, pisanje tekstova ili komponovanje pesama, pisanje kratkih priča ili članaka za veb stranicu, kampanje na društvenim mrežama, produkciju dramskih igara, izradu informativnih letaka i brošura, organizovanje koncerata, davanje intervjua za medije.

Omogućavanje mladim osobama da preuzmu inicijativu u vezi sa navedenim pitanjem može biti moćan element osnaživanja mladih. Na ovaj način ne samo da im se daje prostor i podrška nego se i doprinosi održivom uticaju obrazovnih aktivnosti. Istražujući ova pitanja, mlade osobe počinju da shvataju da imaju moć – i kao pojedinci i kao kolektiv, da spreče da nasilje i zlostavljanje utiču na njihov život.

Zajedničko delovanje produbljuje učenje i čini ga trajnijim. Diskusija o poruci i umetničkoj formi u grupi i nastojanje da se napravi nešto kreativno i dovoljno dobro može navesti učesnike na radionicama da se dalje bave pitanjima koja su potaknuta tokom radionica. Ne samo da su mlađi visoko motivisani pozivom za osmišljavanje projekata i aktivnosti, već se i angažuju sa velikim entuzijazmom u maštvitim pristupima temama nenasilja i rodne ravnopravnosti.

Veliki izazov može biti **angažovanje mladića** u aktivnostima prevencije rodno zasnovanog nasilja. Lekcije naučene iz različitih projekata sprovedenih u školskim uslovima koji nude šansu za kreativnost mogu uspešno uključiti dečake i mladiće u borbu protiv rodno zasnovanog nasilja.

Saradnja nastavnika i učenika i uključivanje u obrazovne i kreativne aktivnosti poboljšavaju odnos učenika i nastavnika, povećavaju nivo samopouzdanja i pružaju uvid u načine razmišljanja mladih, omogućavajući mnogo bolje međusobno razumevanje. Naše iskustvo pokazuje da učenici izražavaju visok nivo zadovoljstva ovom vrstom aktivnosti, nestrpljivi su da učestvuju u daljim aktivnostima koje se bave prevencijom rodno zasnovanog nasilja kod adolescenata, a neki od njih razmišljaju o volontiranju i radu sa svojim vršnjacima na istom polju, posvećujući se pitanjima nasilja u tinejdžerskim vezama.

► Projekat **Play it for Change** (Sviraj za promene)

U projekat su bili uključeni nastavnici i obrazovni stručnjaci specijalizovani za različite predmete. Putem Programa izgradnje kapaciteta, pružena su im znanja i praktični alati za bolje bavljenje rodnim stereotipima i sprečavanje rodno zasnovanog nasilja u partnerskim vezama mladih. Muzika i audio-vizuelni mediji korišćeni su kao sredstvo za senzibilizaciju o rodnim pitanjima tokom treninga. Stručnjaci su podsticani da dovedu u pitanje seksizam u muzičkim sadržajima kako bi naučili da promovišu promišljanje i kritičko razmišljanje o ovom pitanju među učenicima. Kao rezultat, stekli su kompetencije za promociju rodne ravnopravnosti i zdravih odnosa među mladima primenom inovativnih i kreativnih metoda.

Ove kompetencije su pokazane kada su osmislili i sprovedli obrazovne aktivnosti i aktivnosti za podizanje svesti i za osnaživanje učenika. Nastavnici su, takođe, odigrali presudnu ulogu pružajući podršku svojim učenicima tokom stvaranja pesama i muzičkih spotova za promociju rodne ravnopravnosti.

Učenice i učenici su dodatno osnaženi pošto su preuzeли vodeću ulogu u kreiranju pesama i spotova, uz podršku i nadzor nastavnika. Dok su stvarali pesme i muziku koja se zalagala za rodnu ravnopravnost i zdrave odnose, postali su aktivni nosioci promena u sprečavanju rodno zasnovanog nasilja među svojim vršnjacima. Njihov rad je predstavljen i promovisan na nacionalnom nivou i nivou EU.

Konačno, učenici su kroz ovaj proces razvijali svoju kreativnost i projekat je doprineo jačanju grupne kohezije. Učestovanje u istim aktivnostima i zajednički cilj rezultirali su jačom vezom među školskim drugaricama i drugovima i podstakli atmosferu podrške i saradnje između učenika i nastavnika.

(www.playitforchange.org)

Želiš li šolju čaja?! – Pozorišna predstava o pristanku na seksualni odnos praćena interaktivnom diskusijom sa publikom

Pozorišnu predstavu razvila je organizacija NANE (Mađarska), uključujući glumce i stručnjake za nasilje u porodici. Služeći se metaforom posluženja čaja u značenju seksualnog pristanka⁸, predstava sadrži različite scenarije u kojima jedna osoba želi seks, a druga ne, a onda isto to, ali u situaciji kada jedna osoba želi čaj, a druga ne. Ovo je veoma zgodna alatka da se pokaže koliko je jednostavan koncept pristanka: ako neko ne želi čaj, nemojte im sipati čaj u usta – ukoliko neko ne želi seks, nemojte ih prisiljavati da imaju seks. Takođe, prikazani su i slučajevi seksualnog uznemiravanja i „sive zone“ seksualnog zlostavljanja.

Nakon gledanja predstave, gledaoci imaju priliku da međusobno i sa stručnjacima razgovaraju o različitim scenarijima, svojim osećanjima i razmišljanjima o njima.

Predstava je razvijena kao odgovor na rastući broj slučajeva seksualnog zlostavljanja među učenicima i igrana je mnogo puta za mladu publiku. Predstava je takođe pogodna za pozorišnu scenu (ne u školskom kontekstu).

Pesma „Mogu da neću“

Vršnjačke radionice koje sprovodi Autonomni ženski centar (Srbija), posvećene sprečavanju rodno zasnovanog nasilja u partnerskim odnosima, podrazumevale su podsticanje angažovanja mladih u srednjim školama u vezi sa ovom temom. Kako je jedna od škola koja je učestvovala bila muzička, odluka učenika bila je da poruku protiv nasilja pošalju putem onog medija koji im je najbliži – muzikom i pesmom. Uz podršku njihovih nastavnika, komponovana je i snimljena pesma „Mogu da neću“. Pesma je izazvala veliko interesovanje i promovisana je preko raznih medija.

(<https://www.youtube.com/watch?v=YkNrBHTHpr0>)

U nekoliko drugih škola angažman mladih postignut je akcijom slikanja grafita. Uz odobrenje srednjih škola, na zidu ili ogradi školske zgrade naslikane su poruke protiv rodno zasnovanog nasilja. Ovi događaji na otvorenom podigli su interesovanje učenika i bili su prilika za učesnike radionica da podele znanje o rodno zasnovanom nasilju sa svojim vršnjacima.

Više informacija o prevenciji nasilja dostupno je na sledećoj adresi: www.mogudanecu.rs

⁸ Video: „Pristanak – prosto kao (za) čaj! koji je poslužio za pripremu predstave dostupna je na: <https://www.womenngo.org.rs/vesti/1342-pristanak-prosto-kao-za-caj>

Uključivanje dečaka i mladića u prevenciju rodno zasnovanog nasilja

Kako mnoge oblike nasilja čine prvenstveno muškarci i dečaci, važno je **naglasiti njihovu ulogu u prevenciji** takvog nasilja. Mora im se pokazati da je **normalizacija nasilja štetna i opasna** i da ima negativne uticaje na sve. Podučavanjem dečaka i mladića da izražavaju muškost na pozitivan način možemo se boriti protiv nasilja nad ženama i devojkama. Kritički razgovori o rodnim normama mogu da ukažu mlađim muškarcima kako je moguće oblikovati muškost polazeći od poštovanja, brige, ravnopravnosti, etičnosti i odbacivanja nasilja. Programi prevencije moraju naglasiti da njihov doprinos može poprimiti brojne oblike, posebno kao **uzora, nosilaca promena i zagovarača jednakosti žena i muškaraca i uzajamnog poštovanja**.

Međutim, glavni izazov može biti ubeđivanje muškaraca i dečaka u potrebu da se uključe u aktivnosti o rodno zasnovanom nasilju. U obrazovnim programima, mladićima treba pružiti informacije i strategije o tome kako da dekonstruišu svoje rodne stereotipe i stavove povezane sa rodno zasnovanim nasiljem, da se odupru patrijarhalnim normama i pritisku vršnjaka i kako da reaguju u situacijama digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Mladićima mora biti pružena mogućnost da iskažu svoju muškost na nenasilan način, uključujući rad sa njima kako bi identifikovali i dekonstruisali društvene i kulturne strukture koje ih sprečavaju da budu nenasilni. Kao što je evaluacija Svetske zdravstvene organizacije pokazala, **rodno transformišući pristupi** koji imaju za cilj transformaciju rodnih uloga i promovisanje rodno ravnopravnijih odnosa između muškaraca i žena imaju veću stopu efikasnosti.⁹

▶ U Hrvatskoj se **Status M** fokusira na preispitivanje i dekonstrukciju štetnih rodnih normi, stereotipa i sveprisutnih odrednica muškosti. Kroz omladinski rad, neformalno obrazovanje i aktivizam, Status M podstiče i osnažuje mlade osobe, pre svega dečake i mladiće, da aktivno doprinose stvaranju nenasilnog, inkluzivnog i rodno ravnopravnog sveta.

Rodne nejednakosti i rodno zasnovano nasilje prisutni su i štete miliardama devojaka i žena širom sveta. Međutim, oni imaju štetne posledice i na dečake i muškarce. **Status M** se, koristeći složenu metodologiju sa snažnim rodno-transformativnim pristupom (**Program Y**), bavi ovim pitanjima direktnim radom sa osetljivim grupama mlađih osoba, kao što su mlađi prestupnici, pripadnici romskih zajednica, učenici koji se suočavaju sa ekonomskim poteškoćama ili oni koji ispoljavaju antisocijalno ponašanje. Rad sa mlađima iskustven je i interaktivan, i bavi se širokim spektrom tema, kao što su pol, nasilje, emocije, odnosi, seksualnost, rešavanje sukoba, reproduktivno i mentalno zdravlje, zavisnost i roditeljstvo.

Pored radionica Programa Y, mlađi se podržavaju i u takozvanim klubovima *Budi čovek*, koji u školama rade po principima samoorganizacije i vršnjačkog obrazovanja. Mlađi koriste ovu platformu za podizanje svesti o rodno ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju u svojim lokalnim zajednicama i među svojim vršnjacima.

Status M takođe osnažuje omladinske radnike / radnice, nastavnike / nastavnice i druge stručnjake / stručnjakinje da samostalno sprovode Program Y širom zemlje.

(<https://www.status-m.hr/program-y-verificiran-je-i-u-hrvatskoj/>)

Slične aktivnosti u Srbiji sprovodi **Centar E8** a njihove programe, publikacije i kontakte možete naći na adresi: <http://e8.org.rs/>

⁹ Barker, G., Ricardo, C., Nascimento, M. 2007. *Engaging men and boys in changing gender-based inequity in health: Evidence from programme interventions*. World Health Organization.
Dostupno na sledećoj adresi: https://www.who.int/gender/documents/Engaging_men_boys.pdf

Uključivanje mladih: vršnjačko obrazovanje i vršnjačke grupe podrške

Pristup vršnjačke edukacije je efikasan jer se oslanja na pozitivan uticaj vršnjaka. Vršnjački edukatori mogu steći više poverenja i kredibiliteta, a manje je verovatno da će ih smatrati autoritetom koji podučava o tome kako bi mlađi trebalo da se ponašaju. Stoga vršnjački edukatori mogu da stvore okruženje u kojem se mlađi učesnici osećaju prijatno da istražuju osetljiva pitanja poput rodne nejednakosti ili (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Mlađi koji imaju iskustva sa zlostavljanjem verovatnije će to reći prijateljima / vršnjacima nego bilo kome drugom. Stoga, grupe za vršnjačku edukaciju ne samo da mogu biti veliki izvor podrške, nego one istovremeno vrše i pozitivan, snažan uticaj.

Obučavajući se za **vršnjačke edukatore**, mlađi ljudi se osnažuju jer u sebi mogu da prepoznaaju potencijal da postanu uzori, što mlađima uliva veću sigurnost da se njihove potrebe, stavovi i mišljenja slušaju i da su važni. Na ovaj način, oni bi mogli iskusiti sjajan osećaj postignuća i razviti vredne životne veštine, uključujući prezentaciju, facilitaciju, komunikaciju i empatiju.

Da bi se osiguralo da se potencijalni vršnjački edukatori osećaju ugodno i dovoljno samopouzdano za sprovođenje vršnjačkih edukacija, bilo bi poželjno da nastavnici posvete onoliko vremena koliko je potrebno obuci onih učenica i učenika koji su izrazili želju za tom aktivnošću. Učestvujući u obuci za vršnjačke edukatore, učenici će steći veštine i znanja o teorijskoj pozadini i načinu rešavanja osetljivih tema. Pružanjem povratnih informacija i priznanja, edukatorima se pomaže jer na taj način oni mogu da poboljšaju svoje veštine, podignu motivaciju i da nastave sa radom i učešćem.

Vršnjački edukatori možda ne znaju da li mlađe osobe sa kojima rade imaju lično iskustvo rodno zasnovanog nasilja, ali svako obelodanjivanje takvog iskustva tokom radionice treba shvatiti vrlo ozbiljno. Međutim, **nije uloga vršnjačkih edukatora da budu savetnici niti da daju sugestije ili pokušavaju da „spasu“ žrtve / preživele od zlostavljanja**. Umesto toga, mogu da ih saslušaju, a zatim ohrabre da razgovaraju sa osobama koje mogu pružiti pomoć i smernice. Opšta zamisao je da ove aktivnosti podrže preduzumljivost učenica i učenika i njihov glas u borbi protiv nejednakosti, (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, diskriminacije i da promovišu rodnu ravnopravnost među vršnjacima.

U jednoj školi u Hrvatskoj, nastavnici su obučavali učenike za vršnjačke edukatore. Održali su prezentacije i radionice sa vršnjacima u svojoj školi, ali i u drugim srednjim školama koje se nalaze u blizini. Redovno su organizovali grupnu i individualnu podršku u školskim prostorijama za one svoje vršnjake koji nailaze na neke poteškoće u ljubavnim odnosima. Uloga nastavnika bila je da im pruži povratne informacije, podršku i priznanje za njihov rad i da im pomogne u organizaciji sesija. U drugoj školi, učenici su obučeni kako da postanu vršnjački edukatori, a pored obrazovnih aktivnosti, aktivno su učestvovali u kampanji protiv nasilja u partnerskim odnosima na društvenim mrežama. Pripremili su i snimili video o rodno zasnovanom nasilju i organizovali kampanju na glavnom gradskom trgu i ispred škola, želeći da ohrabre svoje vršnjake i sugrađane da preispitaju uobičajene stereotipe, predrasude i diskriminatorne stavove, te da promovišu jednakosti i ljudska prava.

Együtt egyenlöön (Zajedno smo jednak) jeste novi projekat organizacije NANE-a (Mađarska), koja već dugi niz godina izvodi školske radionice o nasilju u intimnim partnerskim odnosima radionice **Otkucaji srca** (engl. Heartbeat) i ima akreditovani program obuke, razvijen za nastavnike koji žele da svojim učenicima omoguće radionice posvećene ovoj temi. Nova aktivnost uključuje mlađe (između 18 i 30 godina) u rad na prevenciji.

▶ U okviru aktivnosti prevencije rodno zasnovanog nasilja, Autonomni ženski centar (Srbija) održao je vršnjačke radionice sa učenicima 30 srednjih škola. Istovremeno su održani treninzi i prateći sastanci sa nastavnicima i ostalim školskim osobljem. Nakon toga, nekoliko škola je samostalno preduzelo korake ka sistematizaciji vršnjačkog preventivnog rada, proširivši informisanje na sve učenike i omogućavajući učenicima i nastavnicima da budu proaktivni u primeni stečenog znanja. Ovi koraci su podrazumevali organizovanje grupa učenika koji su učestvovali u radionicama i predstavljanje tema vezanih za rodno zasnovano nasilje – svim učenicima u školi, ali i izvan škole, mlađim učenicima i u lokalnoj zajednici.

Aktivnosti koje imaju za cilj osnaživanje devojaka i pružanje podrške da se suprotstave nasilju

Grupe i radionice za devojke mogu biti odličan način da one **dobiju podršku u vezi sa izazovima koji se odnose na samopoštovanje, doživljaj sopstvenog tela, asertivnost i saznanje da nisu same, kao i da nauče potrebne veštine**. Ponekad se mogu osećati prijatnije u isključivo ženskom okruženju.

Iako digitalni svet može pružiti devojkama pozitivne mogućnosti, on takođe predstavlja nove opasnosti – naročito tokom adolescencije, kada se devojke razvijaju u seksualna bića, a da nisu nužno razvile veštine ili znanja kako bi se zaštitile od seksizma, govora mržnje ili nasilja na mreži.

Žene često pate od straha, anksioznosti i depresije kao posledice zlostavljanja na mreži i / ili rodno zasnovanog nasilja, što može dovesti do smanjenja korišćenja interneta i do povlačenja sa mrežnih prostora. Nasilje se nadalje pretače na vanmrežna okruženja, kada žene doživljavaju da im je sloboda kretanja ograničena zbog zlostavljanja na mreži, uključujući otkrivanje ličnih podataka koji nose stvarnu pretnju fizičkim nasiljem.

Rad u grupi ili radionice mogu **ohrabriti učesnice da podele svoja iskustva, izraze svoja osećanja, ideje, i da rade na pitanjima kao što su samopoštovanje, asertivnost i granice**. Facilitatori bi uvek trebalo da garantuju sigurno, bezbedno i podržavajuće okruženje, istovremeno stimulišući konstruktivnu i interaktivnu debatu među učesnicama, uvek osiguravajući poverljivost grupe, objašnjavajući i poštujući prava učesnica na poverljivost. Prisustvo mladića u grupi može sprečiti otkrivanje podataka, može smanjiti osećaj sigurnosti devojaka da iskreno i slobodno razgovaraju o svojim iskustvima.

Putem društvene interakcije i uključivanjem u sam proces, članice grupe stimulišu razvoj sopstvene autonomije, samopoštovanja, samopouzdanja, dobijaju snagu i osnaženje. Želimo da postignemo da devojke znaju svoja prava i da budu u stanju da prepozna potencijalno zlostavljanje ili nasilnu situaciju; da razumeju i izraze sopstvene potrebe i želje, da vežbaju veštine asertivnosti i neguju zdrave pozitivne odnose. One moraju imati informacije o tome gde mogu da prijave nasilje i gde će dobiti pomoć i podršku kada im je potrebna. U grupi devojke moraju naučiti da ih niko ne sme kriviti ili stigmatizovati za nasilje koje doživljavaju, da im se veruje kada govore o nasilju i da budu podržavne da same donose odluke.

► **Take Back the Tech!** (Preuzmite kontrolu nad tehnologijom) jeste zajednička globalna mrežna kampanja koja poziva sve – posebno žene i devojke – da preuzmu kontrolu nad tehnologijom i strateški koriste bilo koju dostupnu IKT platformu za aktivizam protiv rodno zasnovanog nasilja. To je globalni projekat koji ističe problem visokotehnološkog nasilja nad ženama, zajedno sa istraživanjima i rešenjima iz različitih delova sveta. Kampanja nudi bezbednosna uputstva i informacije i pruža put za akciju. Najvađena godišnja kampanja odvija se tokom 16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja (od 25. novembra do 10. decembra).

(www.takebackthetech.net)

Rad sa „posmatračima“ nasilja

Nasilje se često dešava u prisustvu drugih osoba. Digitalno seksualno i rodno zasnovano nasilje često se dešava u mrežnom prostoru, gde su, pored učinjocu i žrtava / preživelih, prisutne i brojne druge osobe kao „slučajni prolaznici“. Međutim, velika je verovatnoća da većina njih neće intervenisati. Objasnjenje takve pojave je to da se ljudi suzdržavaju jer veruju da će neko drugi na kraju priskočiti u pomoć i učiniti nešto. Ponekad ne primete napad, ne veruju da je to njihova odgovornost ili nemaju veštine da intervenišu.

Mladi su jedni drugima važna karika u odgovoru na nasilno ponašanje u digitalnoj sferi. Učenje „posmatrača“ veština da se suprotstave nasilju može pomoći u sprečavanju nasilja u vezi i osigurati da žrtva dobije pomoć i podršku.

Pristup koji se koristi u mnogim zemljama uključuje **poducavanje „posmatrača“ kako da intervenišu u situacijama koje uključuju seksualno i rodno zasnovano nasilje**. Uloga „posmatrača“ uključuje sledeće: (1) prekidanje situacija koje bi mogle dovesti do napada pre nego što se to dogodi ili tokom incidenta, (2) istupanje protiv društvenih normi koje podržavaju (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje, (3) posedovanje veština da se bude efikasan i podržavajući saveznik žrtvama / preživelim, kao i (4) prijavljivanje incidenta osobi od poverenja. Delotvorne radnje od strane posmatrača uključuju sledeće: (1) pridavanje manje pažnje učinjocu nasilja, (2) preusmeravanje uočinjoca na drugu aktivnost, (3) pokazivanje podrške žrtvi, i u bezbednoj situaciji nakon incidenta, (4) pomaganje žrtvi da se zaštiti, da pobegne, (5) prijavljivanje incidenta i dobijanje podrške od osobe od poverenja, (6) davanje dobrog primera.

Škole mogu ponuditi obrazovne programe za „posmatrače“, koji će im pružiti odgovarajuće veštine i tako im pomoći prilikom istupanja protiv seksističkog jezika i mitova o silovanju, kao i prilikom pružanja podrške žrtvama / preživelima (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja.

► **Hollaback!** (Reakcija) projekat, zajedno sa partnerima, razvio je alate i obuku kako bi pomogli „posmatračima“ da intervenišu kada vide da se uznemiravanje događa. **Pet D – Distract** (odvrati pažnju), **Delegate** (delegiraj), **Document** (dokumentuj), **Delay** (odloži) i **Direct** (usmeri) – predstavljaju različite metode koje se mogu koristiti da bi se podržala osoba koja je izložena uznemiravanju, kao i da bi se naglasilo da zlostavljanje nije u redu i pokazalo drugima da i oni imaju moć da svoje zajednice i radno mesto učini sigurnijim.

Više informacija na sledećoj adresi: www.ihollaback.org/bystander-resources/

Angažovanje roditelja u prevenciji – zašto je to važno?

Uloga roditelja u razvijanju detetovog razumevanja pola / roda, rodnih uloga, rodne ravnopravnosti, kao i odgovornog ponašanja u partnerskim odnosima, uključujući odgovorno ponašanje na mreži, značajna je i neupitna. Pored toga, saradnja predstavnika škola i roditelja od suštinske je važnosti i istaknuta je u pravno-strateškom okviru koji se bavi zaštitom dece od zlostavljanja i nasilja. Lako su roditelji već uključeni na različite načine u život škole i postoji jasno razumevanje da je saradnja nastavnika i roditelja neophodna u korist obrazovanja i vaspitanja učenika, pitanje borbe protiv digitalnog nasilja, rodno zasnovanog nasilja, uključujući kontekst partnerskih odnosa mladih, zahteva dodatne kompetencije i znanje obe strane.

Istraživanje koje je obuhvatilo čitavu EU¹⁰ pokazuje da u gotovo svim zemljama većina dece kaže da se njihovi roditelji barem ponekad aktivno bave posredovanjem (razgovaraju s njima, podstiču ih, pomažu im i predlažu načine za bezbedno korišćenje interneta). Prema istom istraživanju, **roditelji su glavni izvor pomoći** kada se na mreži dešava nešto što deci smeta ili ih uznemirava.

Redovni i otvoreni razgovori sa decom o njihovim ranim emotivnim vezama i onome što rade na mreži pomoći će u izgradnji poverenja i može smanjiti želju roditelja da ih proveravaju bez njihovog znanja. Mladi mogu iskoristiti priliku da razgovaraju sa odraslima od poverenja, poput roditelja, o zdravoj seksualnosti i emotivnim vezama.

Nedovoljna roditeljska uključenost i fokus, nedostatak jasnih granica i informisanosti o mogućim opasnostima na internetu, kao i nasilno ponašanje roditelja doprinosi nasilnom ponašanju mladih.¹¹ Pored toga, negativna školska klima, uključujući lošu komunikaciju i negativne odnose među svim učesnicima školskog života (nastavnici, drugi stručnjaci i roditelji) dovode do povećanja opštih oblika nasilja, pa i digitalnog.

Pored rada na sopstvenom nivou digitalne kompetencije, nastavnici takođe imaju važnu ulogu u **osnaživanju roditelja**, posebno u pogledu boljeg razumevanja njihovog deteta i njegovih razvojnih promena, njihove roditeljske uloge i podsticanja roditelja da se uključe u poboljšanje svojih roditeljskih kapaciteta i kompetencija u porodičnom vaspitanju.

Uključivanje roditelja u diskusiju o (digitalnom) seksualnom i rodno zasnovanom nasilju može stvoriti mogućnosti za direktno bavljenje osetljivim temama kao što su seksualno uznemiravanje, seksualnost i odnosi mladih, nasilje u intimnim partnerskim odnosima, itd. Lako će ovi razgovori biti izazovni, i samo otvaranje ove teme sa roditeljima može dovesti do podizanja svesti i uzajamnog razumevanja između roditelja, učenika i nastavnika. Prisustvo predstavnika ženskih grupa može obogatiti ove diskusije i poboljšati saradnju sa formalnim ili neformalnim izvorima i referentnim tačkama u zajednici.

Roditelji mogu biti uključeni u rad škole **formalno** (putem školskih struktura poput školskog odbora ili saveta roditelja, itd.) ili **neformalno**, aktivnostima za promociju škole, nenasilne komunikacije i dr.

¹⁰ Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., and Hasebrink, U. 2020. *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. EU Kids Online.

¹¹ Dostupno na sledećoj adresi: <https://www.eukidsonline.ch/files/Eu-kids-online-2020-international-report.pdf>
Kuzmanović, D., i sar. 2016. *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Pedagoško društvo Srbije, Beograd (str. 26).
Dostupno na sledećoj adresi: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/priručnik-interaktivni.pdf>

▶ Šta nastavnici mogu da učine da bi podstakli učešće roditelja?¹²

- **Obavestite roditelje** o svojim aktivnostima: uključite roditelje u stvaranje bezbednog okruženja za učenike i izgradnju dobrih odnosa sa svima. To se može učiniti na roditeljskom sastanku ili putem poruka ili telefonskih razgovora sa roditeljima.
- **Podstičite dobre odnose:** sarađujte sa drugim nastavnicima u organizovanju predstava, okupljanju učenika i roditelja, dovedite goste da razgovaraju o temama od interesa za roditelje, kao i učenike da redovno prisustvuju roditeljskim sastancima, pišu ili razgovaraju sa roditeljima, zadajte domaće zadatke koji zahtevaju komunikaciju sa roditeljima, uključite roditelje u razredne aktivnosti.
- **Zatražite informacije i uspostavite kontakt** sa roditeljem. Ako učenik pokazuje znake upozorenja da je izložen nasilju ili da je nasilan prema drugima, kontaktirajte njegove roditelje. Obavezno održite taj sastanak u školi i zamolite školskog pedagoga ili psihologa da prisustvuje.
- **Dokumentujte i nadgledajte:** napravite pisanu belešku o sastanku, zapišite sve važne podatke, zaključke, postignute dogovore. Važno je ostati u kontaktu sa roditeljima da biste nadgledali da li se dogovor postiže, tj. da biste pratili ponašanje učenika i vodili evidenciju o svim promenama. Dobro je imati više pozitivnih nego negativnih komentara na ponašanje deteta, jer će roditelji imati priliku da sagledaju pozitivnu stranu svog deteta.

Razvoj saradnje sa roditeljima

Evo nekih ideja o **aktivnostima** (na osnovu školske prakse¹³) **koje nastavnici mogu da iniciraju da bi razvili saradnju sa roditeljima** i uključili ih u školske aktivnosti, naročito u one koje se odnose na prevenciju nasilja:

- **Organizujte roditeljske sastanke** na kojima roditelji mogu reći kako vide saradnju sa školom i šta u tom smislu mogu ponuditi.
- **Mogu se formirati timovi** koji se sastoje od dva nastavnika-koordinatora i grupe roditelja. Timovi se mogu formirati na osnovu ličnih izbora roditelja i njihovih interesovanja: npr. tim za organizovanje poseta, tim za organizaciju radionica ...
- **Obezbedite roditeljima materijale i resurse** da saznaju više o problemima bezbednosti na mreži, tako da mogu da razgovaraju o temama, uključujući pritiske sa društvenih mreža, saglasnost i deljenje fotografija, korišćenje lozinke partnera bez dozvole; vršenje emocionalne agresije i verbalne pretnje digitalnim sredstvima, staranje o bezbednosti naloga na mreži.
- **Inicirajte različite aktivnosti** (planirane i sprovedene sa roditeljima): sastanci na kojima učenici roditeljima predstavljaju znanje o određenoj temi; obeležavanje značajnih datuma, posete relevantnim institucijama, edukativne diskusije o bezbednosti i zaštiti od nasilja (uz učešće predstavnika škola i spoljnih stručnjaka – uključujući roditelje, npr. o rodno zasnovanom i porodičnom nasilju, digitalnom nasilju, bezbednosti na mreži); promotivni događaji, predstavljanje pravila škole ili odeljenja za roditelje; dan zamenjenih uloga (roditelji i učenici preuzimaju ulogu nastavnika); klub roditelja i nastavnika; informisanje o aktivnostima i angažovanje u aktivnostima Saveta roditelja na opštinskom nivou ili u druge strukture; nacionalna udruženja roditelja i nastavnika; interaktivne radionice za učenike o relevantnim temama.
- **Organizujte pedagoško-psihološko savetovanje** za roditelje ili radionice sa ciljem jačanja roditeljskih kompetencija. Oni se mogu fokusirati na trenutne teme i mogu uključivati diskusije sa stručnjacima iz relevantnih oblasti.

¹² Kuzmanović, D., i sar. 2016. Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Pedagoško društvo Srbije, Beograd (str. 98-99).

¹³ Dostupno na sledećoj adresi: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/priručnik-interaktivni.pdf>
Isto, str.101.

► **Uputstva za odrasle u vezi sa bezbednom upotreboom interneta¹⁴:**

- <https://www.childnet.com/resources/a-parents-guide-to-technology>
- <https://www.saferinternet.org.uk/advice-centre/parents-and-carers/parents-guidetechnology>
- <https://www.saferinternet.org.uk/blog/key-things-remember-when-helping-yourchild-set-new-profile>
- <https://www.esafety.gov.au/education-resources/parent/online-safeguards/parental-controls>
- <https://www.childnet.com/parents-and-carers/hot-topics/parental-controls>
- <https://rm.coe.int/digital-parenting-/16807670e8>

Saradnja sa lokalnom zajednicom i drugim akterima

S obzirom na ozbiljnost nasilja u odnosima, uključujući emotivne / intimne veze mlađih – kao i na složenost ovog pitanja – efikasan odgovor zahteva stalnu posvećenost i saradnju škola, porodica i zajednica, kao i kreatora politike. Mnoge lokalne zajednice uključene su u **koordinisane napore za sprečavanje nasilja nad ženama**, koji okupljaju ključne sektore kao što su zdravstvena i socijalna zaštita, policija, obrazovanje i usluge psihosocijalne podrške. Predstavnici škola mogu učestvovati u postojećim koordinacionim telima, koja se bave prevencijom nasilja (ili pitanjima bezbednosti u zajednici).

Iako postoje određeni pravni okvir i protokoli akcija, koji opisuju komunikaciju sa školama i korake koje treba preduzeti kada je reč o izveštavanju i rešavanju slučajeva, saradnja sa drugim institucijama, komunikacija sa stručnim osobama, veza sa određenom kontakt osobom iz drugih institucija, ostaje potreba nastavnika u većini zemalja obuhvaćenih ovim projektom.¹⁵

Kada su u pitanju intervencije, bilo unutar škole ili uz uključivanje drugih institucija, **škole mogu imati koristi od konsultacija sa stručnjacima iz drugih institucija i razvijati saradnju sa osobama koje su odgovorne za zaštitu**, da bi obezbedile brz i koordinisani odgovor u najboljem interesu učenice / učenika i njenih / njegovih specifičnih potreba.¹⁶ U slučaju da škola prijavi ili inicira postupke koje sprovode druge institucije, **ima pravo da bude obaveštavana i da zatraži informacije o ishodu radnji koje su preduzele te institucije, a tiču se njenih učenika**, da bi mogla da postupa u skladu sa tim i da bi mogla da dokumentuje tok događaja i rezultate preduzetih radnji. Pored toga, škola može uputiti svoje učenike na specijalizovane nevladine organizacije koje rade direktno sa žrtvama / preživelima ili se bave prevencijom seksualnog i rodno zasnovanog nasilja i digitalnog nasilja među mladima.

¹⁴ Kuzmanović, D., i sar. 2019. Deca u digitalnom dobu – Vodič za bezbedno konstruktivno korišćenje digitalne tehnologije i interneta. Užički centar za prava deteta, Užice (str.57).
Dostupno na sledećoj adresi: <https://www.unicef.org-serbia/publikacije/deca-u-digitalnom-dobu>

¹⁵ Bijelić, N. (ur.). 2020. Svest nastavnica i nastavnika srednjih škola o digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u partnerskim odnosima mlađih – Transnacionalni izveštaj. Autonomini ženski centar (Srbija); Fundacion Privada Indera (Katalonija, Španija), Žene za žene zajedno protiv nasilja (Nok a Nokért Együtt az Eroszak Ellen) (Mađarska) i CESI – Centar za edukaciju, savetovanje i istraživanje (Hrvatska).
Dostupno na sledećoj adresi: <https://mogudanecu.rs/hechupedia/nastavnici>

Ignjatović, T., M. Ileš 2020. Stavovi i odgovor predsatavnika i predstavnica srednjih škola na pojavu zlostavljanja među mlađima koji su u emotivnoj vezi. Autonomni ženski centar.
Dostupno na sledećoj adresi: <https://mogudanecu.rs/hechupedia/nastavnici>

¹⁶ U Srbiji Zakon o sprečavanju nasilja u porodici određuje postojanje „lica za vezu“ u svim centrima za socijalni rad, policijskim stanicama, osnovnim javnim tužilaštvoima i sudovima, te bi škole svakako trebalo da pribave kontakt telefone ovih lica, od kojih mogu dobiti konsultativnu i konkretenu pomoć u slučaju seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, ili nasilja u porodici, kojem su izloženi njihovi učenici.

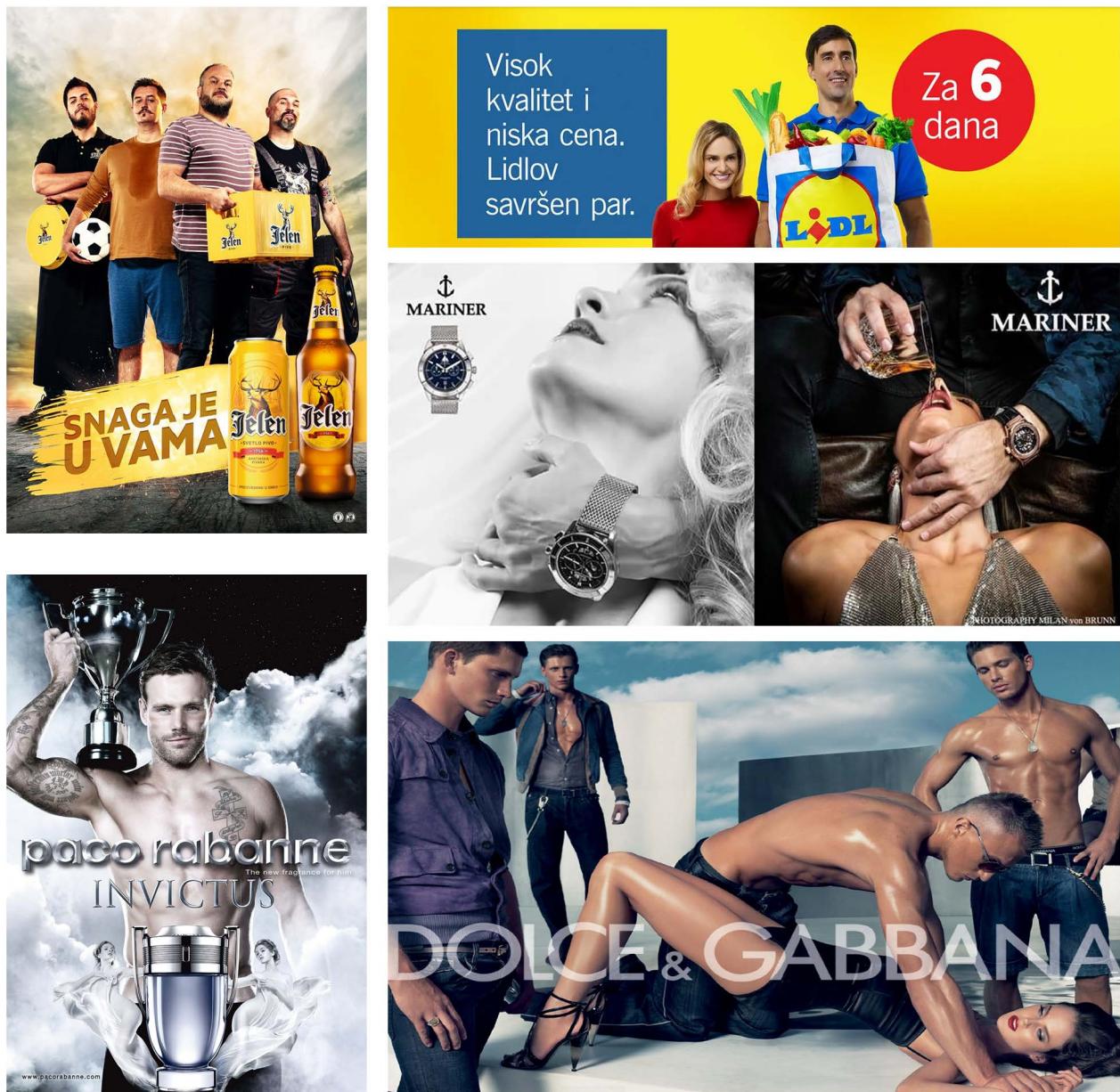
- Kada je reč o saradnji sa drugim institucijama i specijalizovanim organizacijama, **predstavnici ovih institucija takođe mogu biti uključeni u preventivne aktivnosti**, na primer: uključivanjem u školski rad projektnog tipa (stručnjaci na terenu); razgovorom na sastancima sa učenicima, roditeljima, nastavnicima i ostalim školskim osobljem; sprovođenjem interaktivnih radionica sa mladima; obraćanjem na događajima na opštinskom nivou koje je pokrenula škola; deljenjem materijala i kontakt informacija ovih institucija / specijalizovanih organizacija u školi (postavljanjem obrazovnih / informativnih plakata, stavljanjem brojeva telefona za pomoć na vidnim mestima u školskim prostorijama i na veb-stranici, linkova do korisnih veb-stranica na školskoj veb-stranici); savetovanjem / konsultacijama u pripremi školskih planova za sprečavanje nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.
- Na primer, u Hrvatskoj su policijski službenici / službenice obučeni da drže srednjoškolcima radionice „Život bez nasilja“ o sprečavanju nasilja nad ženama, što takođe omogućava mladima da razvijaju pozitivne odnose sa policijom.
- **Organizacije civilnog društva** ističu se u procesu sprečavanja (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u emotivnim vezama mlađih. Prepoznate su kao partneri / saradnici drugih institucija, uključujući i škole – koje se uglavnom oslanjaju na ove organizacije i sprovode njihove programe, koriste priručnike i druge obrazovne materijale, učestvuju u treninzima ili projektima koje vode organizacije civilnog društva.
- **Organizacije u zajednici** mogu ponuditi prostor za prikazivanje poruka protiv rodno zasnovanog nasilja putem izložbi učeničkih radova, na primer u lokalnim bibliotekama, umetničkim galerijama ili mesnim zajednicama. Takođe, škole bi mogle biti domaćini ili učestvovati u događajima u zajednici, poput organizovanja učeničkih pozorišnih predstava ili održavanja radionica ili info pultova.

Prilog 1: Radni listovi i materijal za deljenje tokom radionica

Radionica 1: Rodne kutije

Radni list 1.1: Kolaž stereotipnih prikaza muškaraca

Šta vidimo u reklamama, na televiziji u filmovima...?

Radni list 1.2: Kolaž stereotipnih prikaza žena

Šta vidimo u reklamama, na televiziji u filmovima...?

Radni list 1.3: Pitanja o rodnoj kutiji

Molim vas, razgovarajte o sledećim pitanjima u vašoj grupi:

- Na koji način su žene/muškarci prikazani na ovim slikama? Opišite njihov izgled i fizičke karakteristike.
- Koje poruke ove slike šalju o karakteru ovih žena/muškaraca? Kakvo se ponašanje od njih očekuje? Opišite ga koristeći prideve.
- Generalno, prema sopstvenom iskustvu i onome što ste čuli (od roditelja, vršnjaka, prijatelja, u medijima, u školi, itd.) koje različite uloge muškarci i žene imaju u životu? Da li su uspešni u svojim zanimanjima? Da li imaju rukovodeće položaje? Koja je njihova uloga unutar porodice?

Odgovorite na sledeća pitanja:

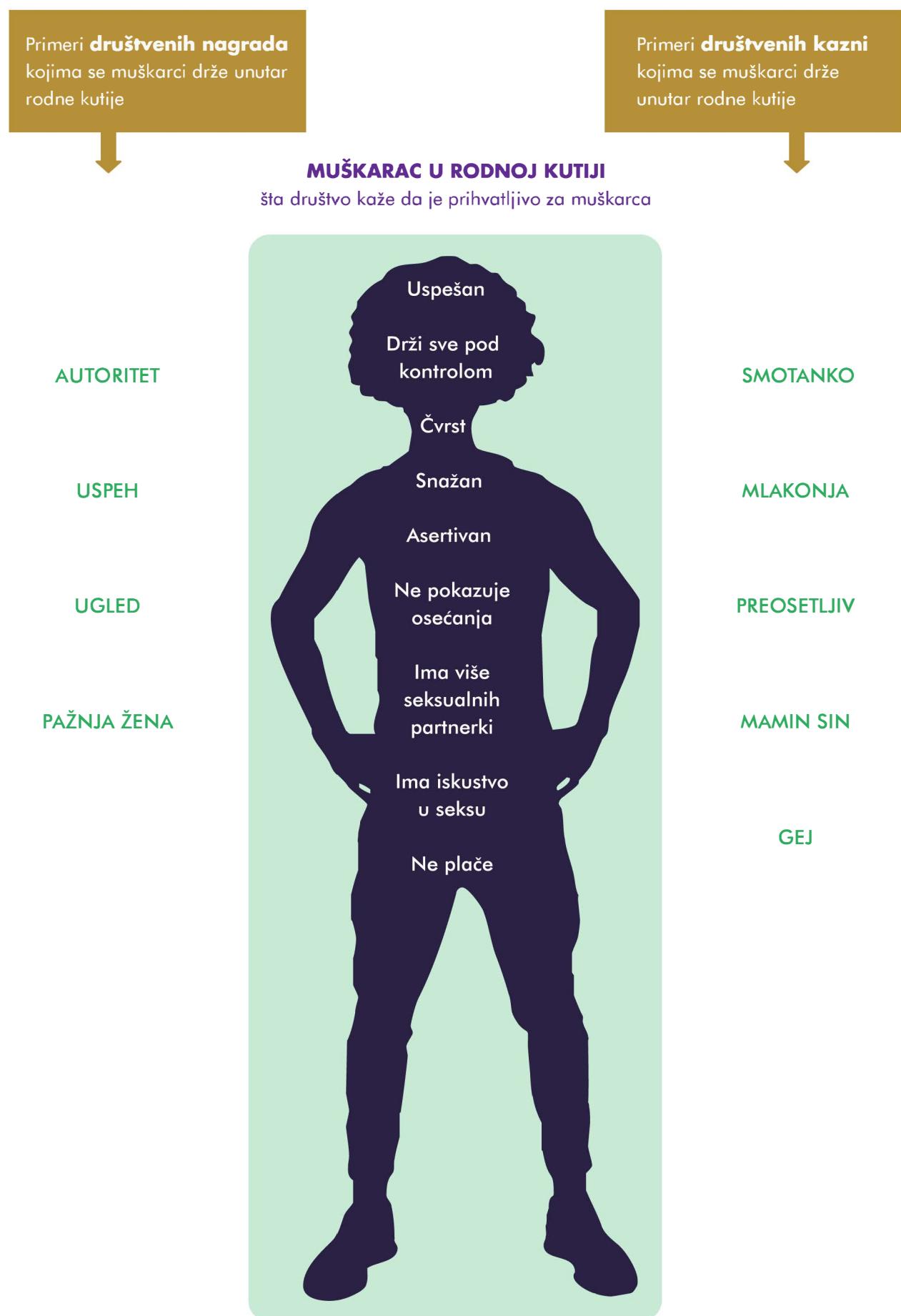
- Koja osećanja „pravi muškarci“ i „prave žene“ treba da imaju?
- Kako „pravi muškarci“ i „prave žene“ izražavaju svoja osećanja?
- Kakvo se seksualno ponašanje očekuje od „pravih muškaraca“ i „pravih žena“?

¹ Prilagođeno i prevedeno prema: The Mediterranean Institute of Gender Studies (2012). „Empowering Young People in Preventing Gender-based Violence through Peer Education“.

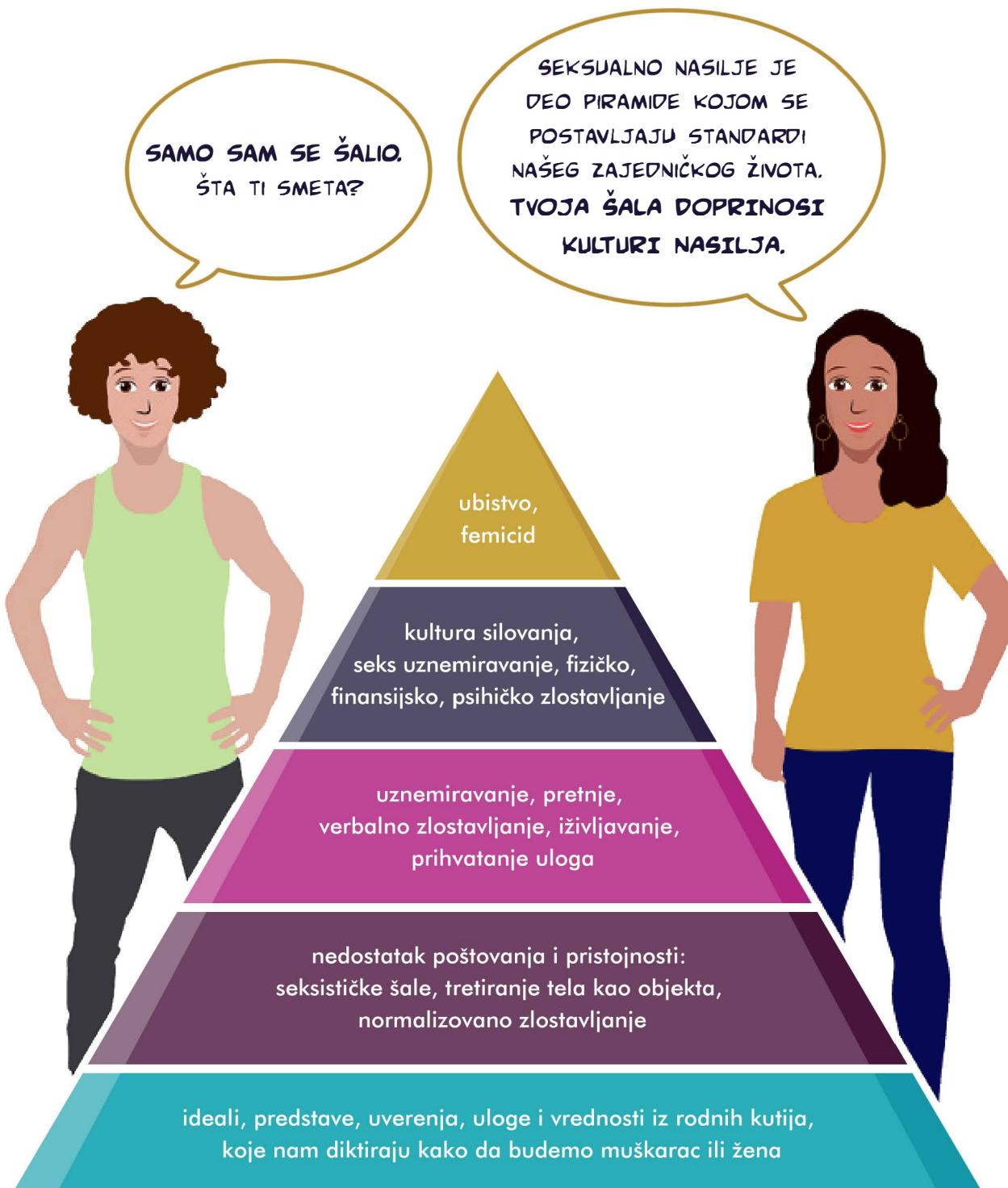
Radni list 1.4: Ženska rodna kutija

Radni list 1.5: Muška rodna kutija

Radni list 1.6: „Ali bila je to samo šala!“

Radionica 2: Romantična ljubav

Radni list 2.1: Princ na belom konju

PRINC NA BELOM KONJU

- **Toma:**

Ti si tako lepa! Obožavam tvoj stil. Ti si toliko kul. Nikada nisam sreća tako harizmatičnu osobu kao što si ti.

- **Lanina osećanja:**

Osećam se zaista dobro, niko mi nikada ranije to nije govorio.

- **Toma:**

Znaš, nikada nisam osećao da mi je neko toliko blizak. Ti si jedina osoba kojoj zaista verujem, sa kojom mogu da podelim svaki svoj problem i koja zaista ume da moje probleme reši. Obožavam da budem s tobom, toliko te volim!

- **Lanina osećanja:**

To je za njega tako važno, a i ja se osećam potpuno bezbedno kada sam sa Petrom.

- **Toma:**

Osećam kao da sam pronašao svoju drugu polovicu. Siguran sam da smo rođeni jedno za drugo.
Da li i ti osećaš da nam niko drugi nije potreban, da smo zajedno samo ti i ja?

- **Lanina osećanja:**

Svaki trenutak koji provodim bez Petra za mene je gubljenje vremena. Niko nikada nije gajio ovakva osećanja prema meni.

- **Toma:**

Znaš, ti si veoma seksi. Zar ne misliš da si sa ovom suknjom malo preterala? Mnogo se brinem za tebe. Mislim da bi bilo sigurnije da se presvučeš u nešto manje izazovno.

- **Lanina osećanja:**

Ja sam zaista zaljubljena u Petra. Tu sitnicu mogu da mu učinim, ukoliko mu baš toliko smeta. Od sada će povesti više računa o tome kako se oblačim. I njemu će to odgovarati.

- **Toma:**

Ti provodiš suviše vremena sa svojim prijateljima. Ne mogu to da razumem. Do sada smo bili toliko srećni zajedno. Zar ti više nisam dovoljan? Mislim da oni loše utiču na tebe. Uvek si veoma zlovoljna nakon susreta sa njima.

- **Lanina osećanja:**

Želim da se lepo ponašam prema Petru. Njemu je toliko stalo do mene i uvek mi želi samo najbolje. On uvek kaže da sam loše volje pošto se vidim sa mojim prijateljima. Ne želim da se on loše oseća. Možda je u pravu kad kaže da oni loše utiču na mene. Obratiču pažnju i provodiču manje vremena sa njima.

Radni list 2.2: Znaci upozorenja da je veza nasilna

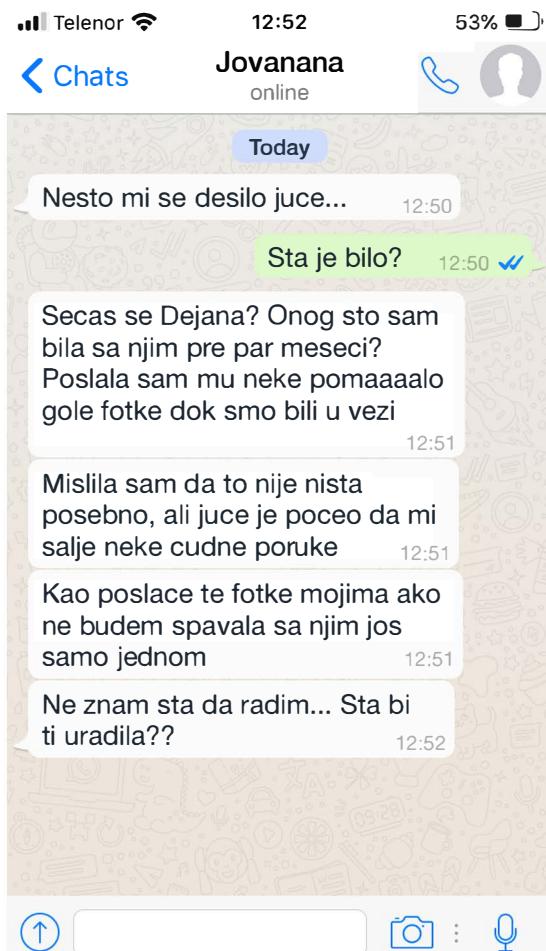
Znaci upozorenja da je veza nasilna:

- Proverava tvoj mobilni telefon ili mejlove bez pitanja.
- Stalno te omalovažava.
- Veoma je ljubomoran.
- Ime eksplozivnu narav.
- Izoluje te od porodice i prijatelja.
- Krivi te za sve.
- Naglo menja raspoloženja.
- Fizički te povređuje na bilo koji način.
- Posesivan/posesivna je.
- Govori ti šta da radite.
- Insistira ili te primorava na seksualni odnos.

Radionica 3: **Onlajn kontrola i nasilje u partnerskoj vezi**

Radni list 3.1: Situacija 1

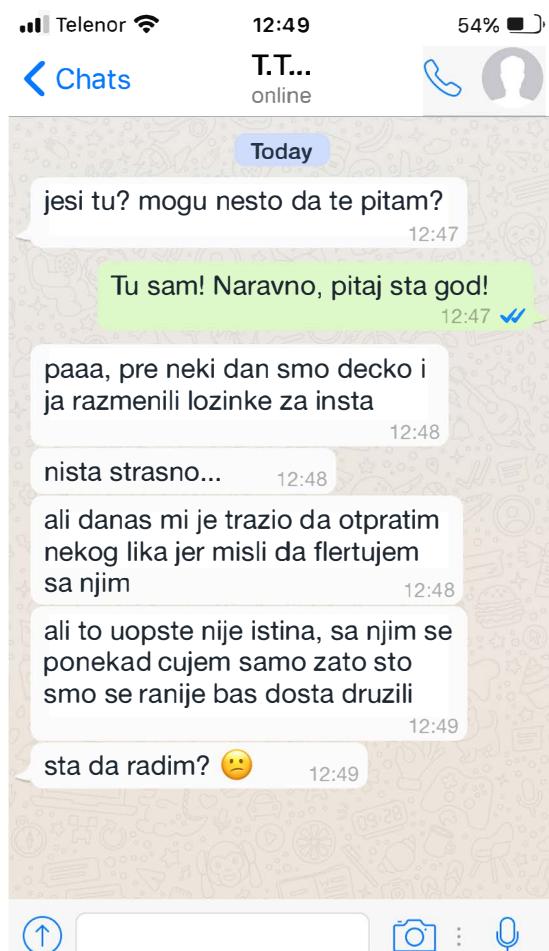
Pročitajte chat i prodiskutujte o pitanjima datim posle njega.

Da li je ovo ponašanje prihvatljivo?
Šta mislite, kako se oseća ova devojka dok piše svojoj drugarici?
Šta bi bio tvoj savet za nju?
Da li smatraš da je ova situacija moguća?
Ko može da pomogne u ovoj situaciji?

Radni list 3.2: Situacija 2

Pročitajte chat i prodiskutujte o pitanjima datim posle njega.

Da li je ovo ponašanje prihvatljivo?

Šta mislite, kako se oseća ova devojka dok piše svojoj drugarici?

Šta bi bio tvoj savet za nju?

Da li smatraš da je ova situacija moguća?

Ko može da pomogne u ovoj situaciji?

Radni list 3.2: Situacija 3

Pročitajte chat i prodiskutujte o pitanjima datim posle njega.

Da li je ovo ponašanje prihvatljivo?

Šta mislite kako se oseća devojka čije se fotografije dele?

Šta bi bio tvoj savet za nju?

Da li smatraš da je ova situacija moguća?

Ko može da pomogne u ovoj situaciji?

Radni list 3.4: Digitalno nasilje – povezivanje termina i definicija²

Digitalni siledžija

Učestalo korišćenje tekstualnih ili grafičkih onlajn sadržaja sa ciljem da se osoba prepadne i podrije njeni samopouzdanje i ugled.

Digitalni progonitelj

Onlajn špijuniranje, fiksacije ili prikupljanje informacija o nekom, uz pokušaje da se uspostavi komunikacija sa tom osobom protiv njene volje. Ova taktika se često koristi kao produžetak nasilja u intimnim partnerskim odnosima.

Digitalno seksualno uznemiravanje

Može da uključi neželjene, uvredljive, seksualno eksplisitne mejlove, SMS poruke, komentare.

Digitalno nasilje u partnerskim odnosima

Korišćenje tehnologija radi uznemiravanja, proganjanja ili zastrašivanja partnera / partnerke. Često je ovo ponašanje oblik verbalnog ili emocionalnog zlostavljanja online.

Doksing

istraživanje i javno emitovanje privatnih ili identifikacionih informacija (posebno ličnih podataka)

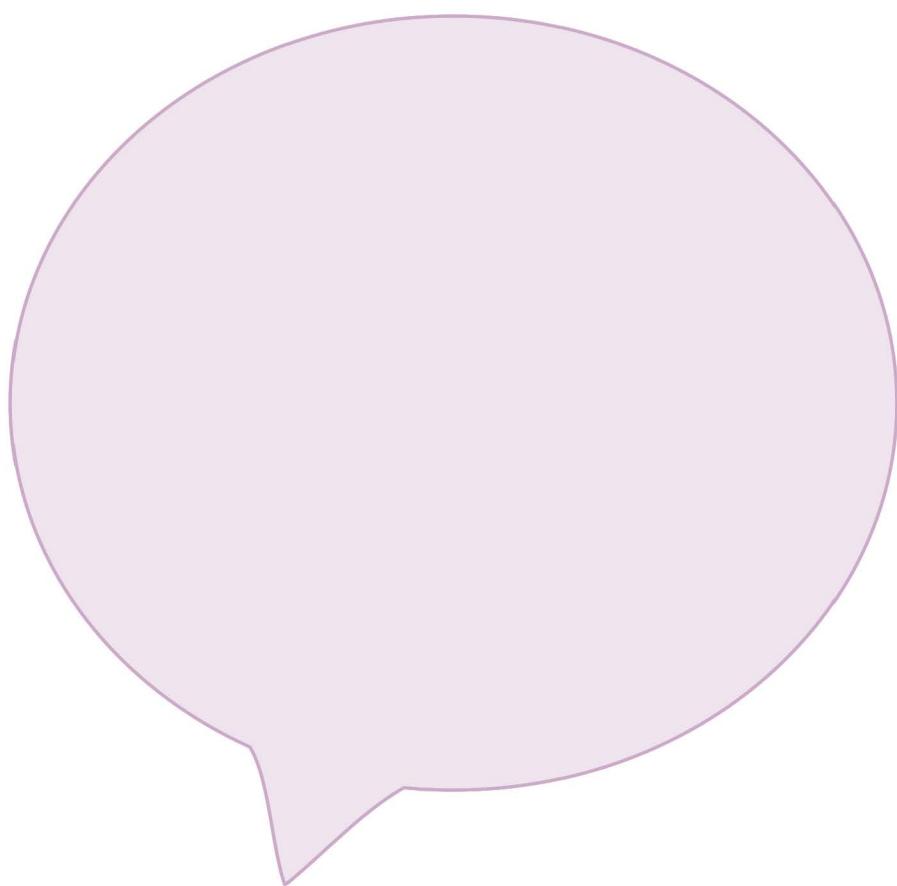
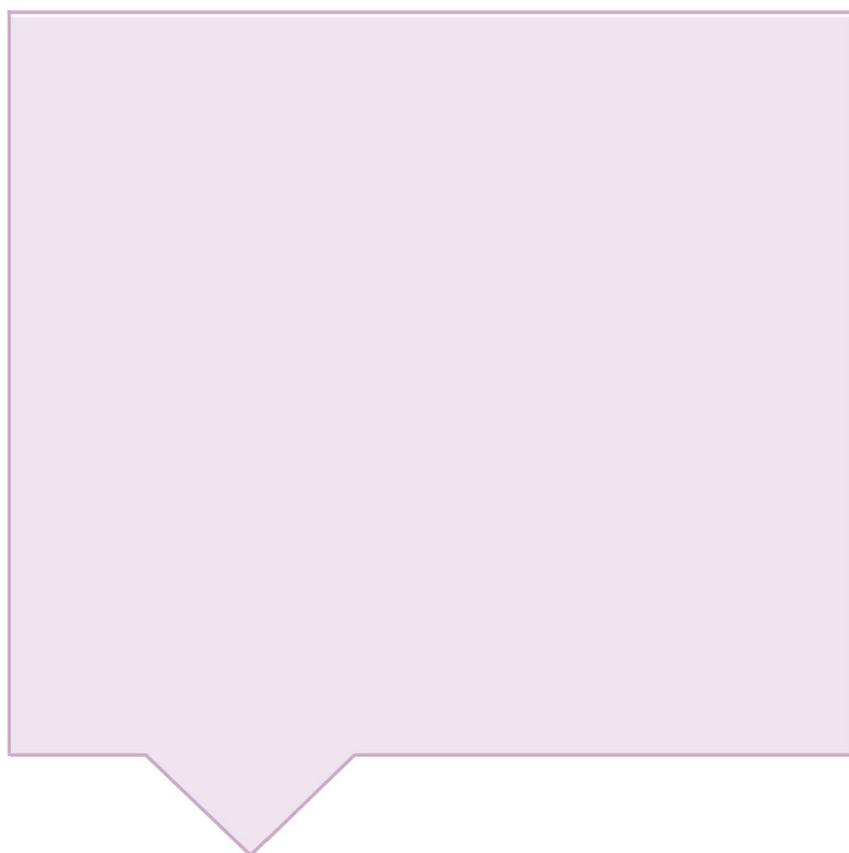
Pretraživanje/manipulisanje i objavljivanje privatnih informacija o pojedincima, bez njihovog pristanka, sa ciljem da se razotkrije, posrami, a ponekad i dođe do osobe u fizičkoj stvarnosti radi uznemiravanja ili nekog drugog oblika nasilja.

Osvetnička pornografija

Vrsta ponašanja koja podrazumeva pristupanje privatnim grafičkim ili video sadržajima, te njihovo korišćenje i širenje bez znanja ili saglasnosti osobe. Sadržaji koji se pošalju putem sekstinga mogu se, takođe, deliti bez dobijene saglasnosti za to.

² Prevedeno na osnovu: European Parliament Study - Cyber violence and hate speech online against women [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/604979/IPOL_STU\(2018\)604979_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/604979/IPOL_STU(2018)604979_EN.pdf)

Radni list 3.5: Prazni govorni oblačići

Radionica 4: **Budi zagovornik/zagovornica**

Radni list 4.1: Scena 1

Nalazite se sa drugaricom da biste otišli u bioskop i imate utisak da je pre toga plakala. Jednom ranije vam je rekla da njen dečko viče na nju i da je psuje, vređa i ponižava, da uvek hoće da zna gde je i sa kime; čak je morala da mu da sve svoje internet lozinke, tako da bi mogao da proverava sa kime se dopisuje. Isto tako, čini vam se da ona ima neke modrice po rukama.

Koji su razlozi ZA INTERVENCIJU u ovoj situaciji?

Koji su razlozi PROTIV INTERVENCIJE u ovoj situaciji?

Šta mislite da biste uradili? Šta biste rekli? Na koji način mislite da biste intervenisali?
Opredeljenje grupe:

Kako zamišljate da bi druge osobe odgovorile na vašu intervenciju?

Na primer, kako bi odreagovao njen dečko)?

A kako vaša drugarica?

Radni list 4.2: Scena 2

Priča se da je mladić koga poznajete silovao jednu devojku. Razgovarate o tome sa dvojicom najboljih drugova i jedan od njih brani optuženog komentarišući devojčino ponašanje na sledeći način: „Ona je to tražila... Pogledajte kako se oblači... A da li ste je videli na njenom Fejsbuku i njene fotke sa bivšim momcima? Toliko je jasno da je ona to sama tražila... Neko bi, u stvari, trebalo da okači komentar na našoj Fejsbuk grupi tako da svima bude jasno da je ona to sama izazvala“.

Koji su razlozi ZA INTERVENCIJU u ovoj situaciji?

Koji su razlozi PROTIV INTERVENCIJE u ovoj situaciji?

Kako zamišljate da bi druge osobe odgovorile na vašu intervenciju? Na primer, kako bi odreagovao njen dečko?

A kako vaša drugarica?

Radni list 4.3: Scena 3

Vaša drugarica vam poverava da je u stresu zbog svoje veze. Kaže vam kako se njenom dečku dopada kad mu ona šalje svoje seksualno eksplisitne slike, tako da je to uradila nekoliko puta. U tome nije videla ništa loše, ali on sad zahteva još, čak i kada ona to ne želi. Ona kaže da pokušava da mu objasni da se više ne oseća lagodno u vezi sa tim, ali on odgovara da to od nje očekuje pošto je ona njegova devojka. Nedavno joj je čak rekao da će objaviti neke od slika koje mu je već poslala ako ne nastavi da mu šalje nove.

Koji su razlozi ZA INTERVENCIJU u ovoj situaciji?

Koji su razlozi PROTIV INTERVENCIJE u ovoj situaciji?

Šta mislite da biste uradili? Šta biste rekli? Na koji način mislite da biste intervenisali?

Opredeljenje grupe:

Kako zamišljate da bi druge osobe odgovorile na vašu intervenciju?

Na primer, kako bi odreagovao njen dečko)?

A kako vaša drugarica?

Radni list 4.4: Scena 4

U školi slučajno čujete svog druga iz razreda kako razgovara sa svojom devojkom, koju takođe poznajete. Razgovor postaje poprilično usijan i čujete kako on nju naziva „droljom“. On od nje zahteva da mu da svoj mobilni telefon kako bi mogao da proverava njene poruke. Devojka pokušava da ode, ali on kaže: „Ne ideš ti nikuda dok ovo ne raščistimo“ i prepreči joj put. Šta ćete učiniti?

Koji su razlozi ZA INTERVENCIJU u ovoj situaciji?

Koji su razlozi PROTIV INTERVENCIJE u ovoj situaciji?

Šta mislite da biste uradili? Šta biste rekli? Na koji način mislite da biste intervenisali?

Opredeljenje grupe:

Kako zamišljate da bi druge osobe odgovorile na vašu intervenciju?

Na primer, kako bi odreagovao njen dečko?

A kako vaša drugarica?

Materijal za deljenje 4.1: Pomaganje drugarici / drugu koja / koji je žrtva zlostavljanja

Posmatranje drugarice / druga koja / koji je žrtva nasilja u partnerskim odnosima izaziva osećanje bespomoćnosti i želje da učinimo nešto više da bismo pomogli. Kada zapodenete razgovor o nasilju, pokazujete žrtvi da vam je stalo, i da on/ona nije sam/-a.

- **Recite osobi koja je izložena nasilju da ste zabrinuti za njenu/njegovu bezbednost.** Jasno dajte na znanje da znate da se nasilje dešava i da ste zabrinuti. Recite svojoj drugarici/svom drugu da ona/on ne zaslužuje da bude zlostavljan/-a.
- **Budite tu za nju/njega.** Saslušajte bez davanja saveta, osim ako ga od vas zatraži; umesto toga, predočite svojoj drugarici/drugu mogućnosti koje imaju i recite da verujete u nju/njega.
- **Nemojte vršiti pritisak na svoju drugaricu/svog druga da raskine vezu,** i nemojte omalovažavati njenog/njegovog partnera/partnerku, jer bi to moglo da udalji vašu drugaricu/vašeg druga od vas.
- **Dajte joj/mu na znanje da nasilje nije krivica žrtve.** Podsetite svoju drugaricu/svog druga da je zlostavljač odgovoran za zlostavljanje. Recite toj osobi da nije sama.
- **Budite strpljivi i od podrške.** Možda će toj osobi biti teško da priča o zlostavljanju. Recite svojoj drugarici/ svom drugu da ste spremni da je/ga saslušate i da pomognete u svakom trenutku.
- **Izbegavajte da osuđujete svoju drugaricu/svog druga.** Često se dešava da osoba raskine, pa se vrati zlostavljaču mnogo puta pre nego što konačno prekine vezu. Nemojte kritikovati vašu drugaricu/vašeg druga zbog toga, čak iako se ne slažete sa njenim/njegovim odlukama.
- **Podstaknite tu osobu da razgovara sa drugima koji mogu da joj pomognu ili posavetuju.** Ponudite svoju pomoć toj osobi da razgovara sa svojom porodicom, prijateljima, nastavnikom/nastavnicom ili nekom drugom stručnom osobom u školi, ili joj pomožite da pronađe terapeuta ili grupu za podršku. Ukoliko vaša drugarica/vaš drug odluči da se obrati policiji, pođite sa njom/njim, ali vodite računa o tome da vi ne budete osoba koja će sa njima razgovarati.
- **Nemojte se sukobljavati sa zlostavljačem tokom nasilnog cina** jer bi to moglo biti opasno i za vas i za vašu drugaricu/vašeg druga. Kada se dešava nasilje, najbolje je pozvati policiju ili zatražiti pomoć od neke odrasle osobe.
- **Imajte na umu da ne možete „spasiti“ osobu koja doživljava nasilje.** Teško je posmatrati kako povređuju nekoga do koga vam je stalo. Međutim, vaša drugarica/vaš drug mora biti ta/taj koja/koji će odlučiti šta da radi. Na vama je da pružate podršku.

Materijal za deljenje 4.2: Kako pomoći drugu / drugarici koji / koja je zlostavljač?

Mnoge mlade osobe koje se ponašaju nasilno ili zlostavljački u partnerskoj vezi ne smatraju sebe nasilnicima. Mnogi poriču, ili pak ne misle da je takvo ponašanje velika stvar.

Vama će kao drugu/drugarici možda biti teško da poverujete da je ta osoba zaista zlostavljač. Nije lako razgovarati sa drugom/drugaricom koji/koja se ponašao/-la nasilno, ali je to i znak istinskog prijateljstva.

Tokom razgovora sa drugom/drugaricom koji/koja se ponašao/-la nasilno, od pomoći vam može biti sledeće :

- Nemojte se praviti da ne znate šta se dešava.
- Konkretno recite šta ste videli i kako se u vezi sa tim osećate.
- Recite svom drugu / svojoj drugarici da to nije u redu i da nećete dozvoliti da se takvo ponašanje nastavi.
- Postaraјte se da vaš drug / vaša drugarica shvati da je odgovoran/odgovorna za svoje ponašanje i njegove posledice, zato što je zlostavljanje/nasilje krivično delo.
- Ne prihvatajte nikakve izgovore niti opravdanja.
- Pomozite im da pribave stručnu pomoć, da razgovaraju sa nekim od nastavnika u školi ili sa školskim psihologom, ili nekom drugom odrasлом osobom u koju imaju poverenja.
- Ponudite svom drugu / svojoj drugarici podršku tokom procesa traženja pomoći.
- Recite svom drugu / svojoj drugarici da ste zabrinuti i da vam je stalo do njega/nje.
- Budite primer za ugled za zdrave odnose tako što ćete sa svima postupati s poštovanjem.

Zapamtite da svi imamo udela
u razvijanju kulture poštovanja
i da svi treba da kažemo NE nasilju
i zlostavljanju!

Nemojte biti posmatrači, budite heroji !!!

Prilog 2: Pravni i institucionalni okvir

Kako bismo u potpunosti razumeli značenje i povezanost digitalnog, seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, posebno u kontekstu intimno-partnerskih odnosa (uključujući i odnose mladih), važno je poznavati sadržaje relevantnih dokumenata, međunarodnih i nacionalnih. Oni su posebno značajni za sprovođenje obaveza obrazovno-vaspitnih ustanova u vezi sa prevencijom i odgovorom na seksualno i rodno zasnovano nasilje, koje utiče na njihove učenice i učenike, uključujući i nasilje koje se dešava digitalnim putem, kao i ono koje se dešava među učenicima koji su u emotivnoj, partnerskoj vezi.

U ovom prilogu dat je **pregled najvažnijih međunarodnih dokumenata**, kao i **nacionalnog pravnog okvira** za suzbijanje digitalog i rodno zasnovanog nasilja, posebno dokumenata koji definišu konkretnе postupke obrazovno-vaspitnih ustanova i zaposlenih (nastavnika, stručnih saradnika, školskih timova, uprave škole). Dodatno, u nastavku teksta prikazan je i **institucionalni okvir**, sa posebnim osvrtom na aktere van obrazovnog sistema koji su nadležni za zaštitu od nasilja, a sa kojima škole sarađuju ili im se obraćaju za dodatnu podršku. Na kraju je naveden **prikaz postupaka obrazovnih institucija u konkretnom slučaju** nasilja među učenicima (korak po korak).

¹ Dostupno na engleskom putem linka: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf>

² Kratak prikaz na srpskom pripremljen je na osnovu Zakona o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta („Sl.list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90 i „Sl.list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 4/96 i 2/97), dostupnog na sledećoj adresi:

https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_o_pravima_deteta.pdf

Prilog 2.1: Međunarodni okvir – kratak pregled

Konvencija o pravima deteta (1989)¹

https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_o_pravima_deteta.pdf

Iako se dokument ne bavi specifično digitalnim nasiljem, članovi 19, 34 i 39 važni su jer se odnose na zaštitu dece od svih oblika nasilja i zlostavljanja, uključujući i seksualno zlostavljanje.²

- U članu 19 određuje se da te zaštitne mere treba da obuhvate (1) postupke za ustanovljavanje socijalnih programa kako bi se obezbedila podrška neophodna detetu i onima koji se o njemu staraju, kao i (2) druge mere „sprečavanja, utvrđivanja, prijavljivanja, prosleđivanja, istrage, postupanja i praćenja“ slučajeva zlostavljanja deteta.
- Član 34 odnosi se na obavezu zaštite dece od svih oblika seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja. U njemu se navodi da „države članice posebno preuzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za sprečavanje: (a) navođenja ili prisiljavanja deteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima; (b) eksploratorskog korišćenja dece u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim radnjama; (c) eksploratorskog korišćenja dece u pornografskim predstavama i časopisima“.
- Članom 39 određuje se obaveza država članica za preuzimanje svih odgovarajućih mera za bolji fizički i psihički oporavak i socijalnu reintegraciju deteta žrtve.

Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (2007) („Lansarot konvencija“)³

http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/download/konvencija_saveta_evrope_o_zastiti_dece_od_seksualnog_iskoriscavanja_i_seksualnog_zlostavljanja-se.pdf

Lansarot konvencija odnosi se – uz holistički pristup – na zaštitu dece od seksualnog nasilja. Dokument obuhvata:

- preventivne mere, kao što su upošljavanje, obuka i podizanje nivoa svesti lica koja rade u kontaktu sa decom (član 5), obrazovanje za decu (član 6), programi ili mere za preventivnu intervenciju (član 7), mere za širu javnost (član 8) i učešće dece, privatnog sektora, medija i civilnog društva (član 9);
- zaštitne mere i pomoć žrtvama, uključujući i prijavljivanje sumnji o postojanju seksualnog iskorišćavanja ili seksualnog zlostavljanja (član 12), SOS linije (član 13), pomoć žrtvama (član 14);
- programe ili mere za intervenciju;
- Suštinsko krivično pravo, uključujući – seksualno zlostavljanje (član 18), dečiju prostituticiju (član 19), dečiju pornografiju (član 20), učešće deteta u pornografskim predstavama (član 21), korumpiranje dece (član 22), nagovaranje dece u seksualne svrhe (član 23);
- istragu, krivično gonjenje i procesno pravo, uključujući mere za zaštitu i poštovanje prava, interesa i posebnih potreba dece tokom istrage i krivičnih postupaka;
- međunarodnu saradnju; konvencijom se uspostavlja mehanizam nadzora, koji je aktivan od 2011. godine u vidu „Lansarot Komiteta“.⁴

³ Dostupno na engleskom na:

<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680084822>

⁴ Kratak prikaz, prilagođen na osnovu Studije Saveta Evrope o mapiranju visokotehnološkog nasilja (Engl. COE Mapping study on cyberviolence), str. 21–23, dostupno na engleskom na sledećoj adresi:

<https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914>

Opšta preporuka Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena br. 35⁵ o rodno zasnovanom nasilju nad ženama, ažuriranje Opšte preporuke br. 19 (2017)

https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/preporuka_35_sedow_srb.pdf

- U članu 20 ističe se da se rodno nasilje nad ženama javlja u svim prostorima i svim sferama ljudske interakcije, uključujući i nasilje koje se dešava na internetu i u digitalnim prostorima.
- Kada je reč o prevenciji rodno zasnovanog nasilja, ističe se (u članu 34) da ove mere treba da se tiču „osnovnih uzroka rodno-zasnovanog nasilja nad ženama, uključujući patrijarhalne stavove i stereotipe, nejednakost u porodici i zapostavljanje ili uskraćivanje ženskih građanskih, političkih, ekonomskih, društvenih i kulturnih prava, kao i promovisanje osnaživanja žena, njihovog zastupanja i prava glasa“.
- U članu 35 objašnjava se da integrisanje sadržaja rodne ravnopravnosti u nastavne planove i programe na svim nivoima obrazovanja (i javnog i privatnog), od ranog detinjstva nadalje, i u obrazovnim programima uz pristup usmeren na ljudska prava treba da „cilja stereotipne rodne uloge i da promoviše vrednosti rodne jednakosti i ne-diskriminacije, uključujući nenasilnu muževnost“.

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici („Istanbulska Konvencija“)⁶

http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_zakon_o_potvrđivanju_konvencije.saveta_evrope_o_sprecanju_i_borbi_protiv_nasilja_nad_zenama_i_nasilju_u_porodici.pdf

U članu 3⁷ Konvencija definiše nasilje nad ženama kao „kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva dela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do ili mogu da dovedu do: fizičke, seksualne, psihičke, odnosno, finansijske povrede ili patnje za žene, obuhvatajući i pretnje takvim delima, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo u javnosti bilo u privatnom životu“.

Neki od relevantnih članova dokumenta jesu:

- Član 33 – Psihičko nasilje – Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da namerno ponašanje, koje ozbiljno narušava psihički integritet nekog lica prinudom, odnosno pretnjama bude inkriminisano.
- Član 34 – Proganjanje – Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da namerno ponašanje ponavljanjem pretnji upućenih drugom licu, koje uzrokuju da se lice plasi za svoju bezbednost, bude inkriminisano.
- Član 40 – Seksualno uznemiravanje – Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere da svaki oblik neželjenog verbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode u svrhu ili uz ishod povrede dostojanstva lica, posebno kada se stvara zastrašujuća, neprijateljska, degradirajuća, ponižavajuća, odnosno uvredljiva atmosfera bude predmet krivične ili druge pravne sankcije.

Ni jedan od ovih članova ne spominje eksplicitno IKT, ali Izveštaj sa pojašnjenjima (engl. *Explanatory Report*) u vezi sa članom 34 uzima u obzir i to da preteće ponašanje može podrazumevati uporno praćenje žrtve u virtualnom svetu (sobe za četovanje, sajtovi za društveno umrežavanje, instant poruke, itd.). Stupanje u neželjenu komunikaciju obuhvata svaki aktivan kontakt sa žrtvom putem svih raspoloživih vidova komunikacije, uključujući i savremene komunikacione alate i IKT.

GREVIO je nezavisno eskPERTSKO telo nadležno za nadzor nad sprovođenjem Konvencije Saveta Evrope.

⁵ Dokument je dostupan na engleskom na sledećoj adresi:

https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared_Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_35_8267_E.pdf

⁶ Dokument (pogledati str. 23–24) je dostupan na engleskom na sledećoj adresi:

https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared_Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_35_8267_E.pdf

⁷ Dokument je dostupan na engleskom na sledećoj adresi:

<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e>

Konvencija Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalu (2001) ("Budimpeštanska konvencija")

http://atina.org.rs/sites/default/files/ZAKON_o_potvrđivanju_Konvencije_o_visokotehnoloskom_kriminalu.pdf
Budimpeštanska konvencija⁸, putem nekoliko materijalnih krivičnopravnih odredbi, bavi se direktno određenim vidovima visokotehnološkog kriminala. Članovi koji se neposredno odnose na visokotehnološki kriminal uključuju:

- Član 4 – odnosi se na kriminalizaciju protivpravnog oštećenja, brisanja, pogoršanja, menjanja ili prikrivanja računarskih podataka, kada je učinjeno sa namerom.
- Član 5 – odnosi se na kriminalizaciju protivpravnog ozbiljnog ometanja rada računarskog sistema unošenjem, prenošenjem, oštećenjem, brisanjem, pogoršanjem, menjanjem ili prikrivanjem računarskih podataka, kada je učinjeno sa namerom.
- Član 9 – kriminalizuje proizvodnju dečije pornografije, u svrhu njene distribucije preko računarskog sistema.

Dокумент sadrži i druge odredbe koje se bave radnjama koje potpomažu vršenje visokotehnološkog kriminala. Budimpeštanska, Istanbulska i Lansarot konvencija se dopunjaju.⁹

Punu listu međunarodnih i evropskih obavezujućih i neobavezujućih dokumenata u ovoj oblasti možete pogledati u Studiji Saveta Evrope o mapiranju digitalnog nasilja (str. 50–53). Studija je na engleskom dostupna na sledećoj adresi: <https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914>.

⁸ Dokument je dostupan na engleskom na sledećoj adresi:

<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680081561>

⁹ Kratak opis, prilagođen prema Studiji SE o mapiranju visokotehnološkog nasilja, stranica 36, dostupan je na engleskom: <https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914>

Prilog 2.2:

Pravni okvir u Republici Srbiji

Krivični zakonik (*Službeni glasnik RS* br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)

https://www.paragraf.rs/propisi_download/krivicni-zakonik-2019.pdf

Zakon definije krivična dela protiv polnih sloboda, kao što je obljuba sa detetom (član 180), obljuba zloupotrebo položaja (član 181), podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa (član 183), posredovanje u vršenju prostitucije (član 184), prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju (član 185), navođenje deteta na prisustovanje polnim radnjama (član 185a) i iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (član 185b). Izmenama i dopunama Krivičnog zakona u 2016. godini uvode se dva nova krivična dela: *polno uznemiravanje* (član 182a) i *proganjanje* (član 138a).

Članom 185b određene su (1) kazne za one koji u nameri izvršenja, između ostalih, i gore navedenih dela, koristeći računarsku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima dogovore sa maloletnikom sastanak i pojave se na dogovorenom mestu radi sastanka, kao i (2) sankcije za dela izvršena prema detetu.

U odgovoru na krivično delo proganjanja, Krivični zakonik određuje sankcije za osobu koja izvrši sledeća dela:¹⁰

- drugo lice neovlašćeno prati ili preuzima druge radnje u cilju fizičkog približavanja tom licu protivno njegovoj volji;
- protivno volji drugog lica nastoji da sa njim uspostavi kontakt neposredno, preko trećeg lica ili putem sredstava komunikacije;
- zloupotrebljava podatke o ličnosti drugog lica ili njemu bliskog lica radi naručivanja robe ili usluga;
- preti napadom na život, telo ili slobodu drugog lica ili njemu bliskog lica;
- preuzima druge slične radnje na način koji može osetno da ugrozi lični život lica prema kome se radnje preuzimaju.

Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala (*Službeni glasnik Republike Srbije* br. 61/2005 i 104/2009)

https://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_organizaciji_i_nadleznosti_drzavnih_organa_za_borbu_protiv_visokotehnoloskog_kriminala.pdf

Prema ovom zakonu, visokotehnološki kriminal predstavlja vršenje krivičnih dela kod kojih se kao objekat ili sredstvo izvršenja krivičnih dela javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže, računarski podaci, kao i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku (član 2). Kako se navodi u članu 3 ovog zakona, on se primenjuje radi otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja:

- krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih podataka, određenih Krivičnim zakonikom;

¹⁰ Na osnovu publikacije Implementation of Serbia's Domestic Violence Legislation (2017), Autonomous Women's Center, Advocates for Human Rights, str.147, dostupne na engleskom na sledećoj adresi:

¹¹ https://www.theadvocatesforhumanrights.org/uploads-serbia_report_final.pdf
Isto, str.160–161

- krivičnih dela protiv intelektualne svojine, imovine, privrede i pravnog saobraćaja, kod kojih se kao objekat ili sredstvo izvršenja krivičnih dela javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže i računarski podaci, kao i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku, ako broj primeraka autorskih dela prelazi 2000 ili nastala materijalna šteta prelazi iznos od 1.000.000 dinara;
- krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, polne slobode, javnog reda i mira i ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije, koja se zbog načina izvršenja ili upotrebljenih sredstava mogu smatrati krivičnim delima visokotehnološkog kriminala, u skladu sa članom 2. stav 1. ovog zakona.

Zakonom se predviđa formiranje posebnih odeljenja/službi u okviru javnog tužilaštva i Ministarstva unutrašnjih poslova za borbu protiv visokotehnološkog kriminala.

Porodični zakon (*Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015*)¹¹

https://www.paragraf.rs/propisi_download/porodicni_zakon.pdf

Zakonom je zabranjeno nasilje u porodici (član 10) i propisano je pravo na zaštitu od nasilja u porodici. Članovima porodice, u smislu ovog zakona, smatraju se supružnici, njihova deca, ali i osobe u emotivnoj, seksualnoj vezi koja ne žive u istom domaćinstvu (član 197). Zakonom su određene mere zaštite od nasilja u porodici (član 198), uključujući zabranu daljeg uznemiravanja člana porodice, približavanja članu porodice i pristupa u prostor oko mesta stanovanja i mesta rada člana porodice. Ovim zakonom se, takođe, određuju nadležnosti i obaveze centara za socijalni rad.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici (*Službeni glanik Republike Srbije, br. 94/2016*)

https://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_sprecavanju_nasilja_u_porodici.pdf

Zakonom se uvode hitne mere zaštite, procena rizika od ponavljanja nasilja, specijalizacija zaposlenih i obavezna saradnju nadležnih organa. Ovaj zakon se ne primenjuje na maloletna lica koja učine nasilje u porodici (član 1). Zakon obavezuje sve, uključujući i obrazovnovaspitni sistem, na prijavljivanje svakog saznanja o nasilju u porodici ili o neposrednoj opasnosti od njega, predviđa saradnju specijalizovanih kontakt osoba u policiji, osnovnim i višim tužilaštvima, osnovnim i višim sudovima i centrima za socijalni rad. Škola može biti pozvana na sastanak grupe za koordinaciju i saradnju (prema ovom zakonu grupe su u obavezi da razmotre svaki prijavljeni slučaj nasilja u porodici), zakazanu radi izrade individualnog plana mera zaštite i podrške.¹²

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (*Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon i 6/2020*)

https://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.pdf

Članovima 110–112 zabranjeni su diskriminacija po svakoj osnovi, uključujući pol/rod i seksualnu orijentaciju, kao i svi vidovi nasilja. Članom 111 zabranjeno je svako nasilje, uključujući i digitalno i seksualno nasilje i zlostavljanje. Članom 83 ovog zakona težom povredom obaveza učenika smatra se: „upotreba mobilnog telefona, elektronskog uređaja i drugog sredstva u svrhe kojima se ugrožavaju prava drugih ili u svrhe prevare u postupku ocenjivanja“.

¹² Prilagođeno prema: Ignjatović, T. (2018) „Zakon o sprečavanju nasilja u porodici – uloga obrazovno-vaspitnih ustanova“, u: Odgovor obrazovno-vaspitnih institucija na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici, Autonomni ženski centar, Beograd, dostupno na sledećoj adresi:
https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Odgovor_obrazovno_vaspitnih_institucija.pdf

Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (Vlada Republike Srbije, 2005)¹³

https://www.paragraf.rs/propisi_download/opsti_protokol_za_zastitu_dece_od_zlostavljanja_i_zanemarivanja.pdf
Svrha protokola jeste da se obezbedi okvir za uspostavljanje efikasne, operativne, međusektorske mreže za zaštitu dece od zlostavljanja, zanemarivanja, eksploatacije i nasilja. Dokument se odnosi na decu u porodici, kao i u institucijama (i u školi). Odnosi se na zlostavljanje uopšte, uključujući i seksualno zlostavljanje. Pored Opštег protokola, usvojeni su i posebni sektorski protokoli, koji su definisali posebne uloge i procedure u zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja za svaki od relevantnih sektora u okviru sistema zaštite — sistem socijalne zaštite, obrazovanja, policije, zdravstva i pravosuđa.

Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje (Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 46/2019 i 104/2020)¹⁴

https://www.paragraf.rs/propisi_download/pravilnik_o_protokolu_postupanja_u_ustanovi.pdf
Pravilnikom o protokolu propisuju se (1) sadržaji i načini sprovođenja preventivnih i interventnih aktivnosti u ustanovama u kojima se odvija obrazovno-vaspitni, vaspitno-obrazovni i vaspitni rad, (2) uslovi i načini za procenu rizika, (3) načini zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, (4) praćenje efekata preduzetnih mera i aktivnosti. Dokument prepoznaje da se nasilje može učiniti zloupotrebotom informacionih tehnologija i opisuje konkretnе zabranjene radnje. Zabранa nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovi odnosi se na svakog – na decu, učenike, zaposlene, roditelje i treća lica. Prema Pravilniku o protokolu, u ustanovi se interveniše na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje kada se ono dešava ili se dogodilo između sledećih osoba: dece ili učenika (vršnjačko nasilje); zaposlenog i deteta, odnosno učenika; roditelja i deteta, odnosno učenika; roditelja i zaposlenog; učenika i zaposlenog, kao i kada nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje čini treće lice u odnosu na dete, učenika, zaposlenog ili roditelja. U slučaju nasilja koje se dešava među decom/učenicima, interveniše se na osnovu razvrstavanja nasilja u tri nivoa (od najblažeg do najtežeg), a intervencije preuzimaju: a) odeljenjski starešina samostalno, nastavnik odnosno vaspitač, u saradnji sa roditeljem, u smislu pojačanog vaspitnog rada sa grupom (učenika) ili individualno, b) odeljenjski starešina u saradnji sa pedagogom, psihologom, timom za zaštitu učenika od nasilja i direktorom i c) direktor sa timom za zaštitu, uz obavezno angaživanje roditelja i nadležnih organa, kao što su policija i centar za socijalni rad.

Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020. do 2023. godine i Akcioni plan za period od 2020. do 2021. godine (Službeni glasnik Republike Srbije, br.80/2020)

<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/80/1/reg>
U dokumentu se prepoznaju rodno zasnovano nasilje (uključujući i ono u ranim partnerskim odnosima), kao i digitalno nasilje nad decom. Strategija, između ostalog, predviđa bolju međusektorskiju saradnju, kontinuirani rad na povećanju svesti i promeni društvenih normi – uključujući nultu toleranciju na nasilje i ostvarivanje rodne ravnopravnosti, unapređivanje lokalnih sistema zaštite i unapređivanje veština zaposlenih u institucijama u kojima se radi sa decom.

¹³ Prilagođeno na osnovu: Nasilje prema deci u Srbiji – Determinante, faktori i intervencije, UNICEF, 2017, dostupno na srpskom na adresi: https://www.unicef.org-serbia/media/2766/file/Nasilje_prema_deci_u_Srbiji.pdf

¹⁴ Prilagođeno prema: Ignjatović, T. 2018. Zakon o sprečavanju nasilja u porodici - uloga obrazovno-vaspitnih ustanova, u: Ignjatović, T., M. Ileš (ur.) Odgovor obrazovno-vaspitnih institucija na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici. Autonomni ženski centar, Beograd. Dostupno na:
https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Odgovor_obrazovno_vaspitnih_institucija.pdf

**Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine
sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine**
(Službeni glasnik Republike Srbije, br.4/2016)

<https://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim>

Strategija prepoznaće potrebu za obrazovanjem iz oblasti rodne ravnopravnosti, razvijanje kulture ljudskih prava i poštovanja različitosti, kao i potrebu za uključivanje rodne ravnopravnosti u sve segmente obrazovnog procesa. Na osnovu podaka o izloženosti žena i devojaka nasilju u porodici, nasilju protiv žena i seksualnom nasilju i uznemiravanju, dokumentom su predviđene mere koje treba da preduzmu sva tela i institucije, uključujući i obrazovni sistem i medije, sa ciljem povećanja svesti o neprihvatljivosti takvog nasilja.

**Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine
i Akcioni plan za sprovodenje Nacionalne strategije za mlaade
za period od 2018. do 2020. godine** *(Službeni glasnik Republike Srbije br. 22/2015)*

[https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Nacionalna strategija za mlaade - SR.pdf](https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Nacionalna%20strategija%20za%20mlade%20-%20SR.pdf)

Dokument prepoznaće rodnu asimetriju kada je reč o učiniocima i žrtvama nasilja. Jedan od ciljeva strategije jeste sveobuhvatno i kontinuirano obrazovanje mladih o bezbednosnim izazovima, rizicima i pretnjama, kao i o bezbednom ponašanju. Planirane aktivnosti obuhvataju (1) podršku programima kojima se mlađi osnažuju da prepoznaaju i na odgovarajući način odgovore na digitalno nasilje, tj. nasilje koje se dešava upotrebot informacionih tehnologija, kao i (2) razvoj i podršku aktivnostima čiji je cilj sprečavanje rodno zasnovanog seksualnog i partnerskog nasilja protiv mladih žena i borba protiv njega.

Prilog 2.3: Institucionalni okvir

Posebno tužilaštvo za visokotehnološki kriminal

<http://www.beograd.vtk.jt.rs/>

Više javno tužilaštvo u Beogradu (sa posebnim odeljenjem za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, tj. Posebnim tužilaštvom) nadležno je za postupanje u slučaju krivičnih dela visokotehnološkog kriminala na području cele države (uključujući krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, kao i protiv polne slobode).

Ministarstvo unutrašnjih poslova

<http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/gradjani/saveti/Visokotehnoloski+kriminal>

Predstavnici i odeljenja Ministarstva imaju široke nadležnosti u odgovoru na krivična dela određena Krivičnim zakonikom, kao i Zakonom o sprečavanju nasilja u porodici, u smislu obezbeđivanja trenutne zaštite, procene rizika, pokretanja i sprovođenja postupaka. Na osnovu Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, u okviru Ministarstva formirana je služba za borbu protiv visokotehnološkog kriminala. Služba postupa po zahtevima Posebnog tužioca, u skladu sa zakonom. U slučaju trenutnog akutnog nasilja, koje se dešava u prostorijama škole, ili kršenja sudske odluke o zabrani prilaska učeniku, škola je u obavezi da kontaktira policiju kako bi osigurala bezbednost učenika.

Centar za socijalni rad

<https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/objavljen-spisak-kontakt-telefona-i-mejl-adresa-svih-centara-za-socijalni-rad-u-srbiji>

Centar za socijalni rad ima brojna javna ovlašćenja, u skladu sa zakonom, u oblasti socijalne, porodično-pravne zaštite, kao i zaštite maloletnika u sukobu sa zakonom, uključujući zaštitu mladih, odraslih i starijih lica radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća. U skladu sa Porodičnim zakonom, centar za socijalni rad (organ starateljstva) obavlja poslove zaštite i pomoći porodice, kao i poslove starateljstva. U oblasti zaštite prava deteta/učenika i zaštite od nasilja u porodici relevantna su sledeća javna ovlašćenja, o kojima centar odlučuje:

- mere preventivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava, i
- mere korektivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava.

Centar za socijalni rad po službenoj dužnosti podnosi tužbu za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici i nasilja u emotivno/intimnom partneskom odnosu. U okviru saradnje sa centrom za socijalni rad, škola može da mu se obrati radi iniciranja postupaka za zaštitu prava i najboljeg interesa deteta u vezi sa javnim ovlašćenjima tog organa. Dodatno, centar za socijalni rad može se obratiti školi i zatražiti informacije o detetu i roditeljima. Isto tako, centar za socijalni rad može pozvati školu da se uključi u izradu plana mera i usluga za dete i/ili porodicu, odnosno da uputi dete na aktivnosti koje su u nadležnosti obrazovno-vaspitne ustanove.¹⁵

Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnološkog razvoja

<http://www.mpn.gov.rs/o-ministarstvu/odsek-za-ljudska-i-manjinska-prava-u-obrazovanju/>

Ministarstvo vrši nadzor nad radom ustanova, uključujući i postupke koji su preduzeti radi zaštite učenika od svih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, u skladu sa zakonom. Ministarstvo interveniše u slučaju prijave o kršenju postupka. U Ministarstvu deluje posebna jedinica koja se bavi problemom svih oblika zlostavljanja učenika – Odsek za ljudska i manjinska prava u obrazovanju. U oblasti zaštite od nasilja i diskriminacije, zaposleni u Odseku pružaju (1) podršku školskim upravama u procesu postupanja i stručne podrške obrazovno-vaspitnih ustanova za primenu procedura u situacijama vršnjačkog nasilja; kao i (2) savetodavnu-konsultativnu pomoć u unapređivanju planiranja i organizacije preventivnih i interventivnih aktivnosti za zaštitu učenika od nasilja.

¹⁵ Pripremljeno na osnovu: Ignjatović, T. (2018). Nadležnosti centra za socijalni rad organa starateljstva: saradnja sa obrazovno-vaspitnim ustanovama u zaštiti prava deteta i zaštiti od nasilja u porodici. U: Ignjatović, T., M. Ileš (ur.) *Odgovor obrazovno-vaspitnih institucija na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici*, Autonomni ženski centar, Beograd, dostupno na sledećoj adresi:
https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Odgovor_obrazovno_vaspitnih_institucija.pdf

Prilog 2.4:

Postupak prijavljivanja i saradnje nadležnih organa i organizacija

Osnovni dokumenti koji se odnose na postupanje obrazovno-vaspitnih ustanova u slučajevima svih oblika nasilja, uključujući i digitalno nasilje, jesu: *Zakon o osnovama sistema obrazovanja¹⁶* i *Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje¹⁷*.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja u članu 111 zabranjuje svako, pa i digitalno nasilje, a u članu 83 ovog zakona, pod težom povredom obaveza učenika podrazumeva se „upotreba mobilnog telefona, elektronskog uređaja i drugog sredstva u svrhe kojima se ugrožavaju prava drugih ili u svrhe prevare u postupku ocenjivanja“.

Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje definiše nivoe nasilja (tri nivoa, pri čemu prvi nivo predstavljaju najlakši oblici nasilja), i u skladu s njima obaveze škole u postupanju, uključujući i digitalno i seksualno nasilje (koje se dešava u realnom i u digitalnom okruženju). Prema ovom dokumentu elektronsko nasilje i zlostavljanje jeste „zloupotreba informacionih tehnologija koja može da ima za posledicu povredu druge ličnosti i ugrožavanje dostojanstva i ostvaruje se slanjem poruka elektronskom poštom, SMS-om, MMS-om, putem veb-sajta (web site), četovanjem, uključivanjem u forme, socijalne mreže i sl.“ U istom dokumentu navodi se da je seksualno nasilje i zlostavljanje „ponašanje kojim se dete i učenik seksualno uzinemirava, navodi ili primorava na učešće u seksualnim aktivnostima koje ne želi, ne shvata ili za koje nije razvojno dorastao ili se koristi za prostituciju, pornografiju i druge oblike seksualne eksploracije“.

Prema pravilniku o protokolu postupanja, nasilno ponašanje može se kategorisati u tri nivoa, a u tabeli¹⁸ na sledećoj stranici prikazane su konkretna ponašanja koja se svrstavaju u digitalno i seksualno nasilje po nivoima, kao i opis odgovora na njih:

¹⁶ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon i 6/2020

¹⁷ Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 46/2019 i 104/2020

¹⁸ Tabela je preuzeta iz: Kuzmanović, D. i sar. 2016. *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Pedagoško društvo Srbije, Beograd (str. 46), dostupno na sledećoj adresi: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/priru%C4%8Dnik-interaktivni.pdf>

Nivo	Elektronsko (digitalno) nasilje	Seksualno nasilje
I	Uznemiravajuće pozivanje, slanje uznemiravajućih poruka (SMS, MMS).	Oblici seksualnog nasilja i zlostavljanja su neumesno, sa seksualnom porukom: dobacivanje, psovanje, lascivni komentari, širenje priča, etiketiranje, seksualno nedvosmislena gestikulacija.
	Aktivnosti preduzima samostalno odeljenjski starešina, nastavnik/-ca, odnosno vaspitač/-ica, u saradnji sa roditeljem, da bi se pojačao vaspitni rad sa vaspitnom grupom, odeljenjskom zajednicom, grupom učenika/-ca i individualno.	
II	Oglašavanje, snimanje i slanje video-snimaka, zloupotreba blogova, foruma i razgovora na četu, snimanje pojedinaca/-nki protiv njihove volje, snimanje kamerom nasilnih scena, distribuiranje snimaka i fotografija.	Seksualno dodirivanje, pokazivanje pornografskog materijala, pokazivanje intimnih delova tela, svlačenje.
	Aktivnosti preduzima odeljenjski starešina, odnosno vaspitač/-ica, u saradnji sa pedagogom/-škinjom, psihologom/-škinjom, timom za zaštitu i direktorom/-kom, uz obavezno učešće roditelja, da bi se pojačao vaspitni rad. Ukoliko pojačani vaspitni rad nije delotvoran, direktor/-ka pokreće vaspitno-disciplinski postupak i izriče meru, u skladu sa Zakonom.	
III	Snimanje nasilnih scena, distribuiranje snimaka i fotografija, dečija pornografija.	Zavođenje od strane odraslih, podvođenje, zloupotreba položaja, navođenje, iznuđivanje i prinuda na seksualni čin, silovanje, incest.
	Aktivnosti preduzima direktor/-ka s timom za zaštitu, uz obavezno angažovanje roditelja i nadležnih organa, organizacija i službi (centar za socijalni rad, zdravstvena služba, policija i druge organizacije i službe). Ukoliko prisustvo roditelja nije u najboljem interesu učenika/-ce, tj. može da mu/joj šteti, ugrozi njegovu/njenu bezbednost ili ometa postupak u ustanovi, direktor/-ka obaveštava centar za socijalni rad, odnosno policiju. Na ovom nivou obavezan je intezivan vaspitni rad primeren potrebama učenika/-ce, kao i pokretanje vaspitno-disciplinskog postupka i izricanje mere, u skladu sa Zakonom. Ako je za rad sa učenikom/-com angažovana i druga organizacija ili služba, ustanova ostvaruje saradnju sa njom i oni međusobno usklađuju aktivnosti.	

Interventne aktivnosti preduzimaju¹⁹ se kako bi se:

- **nasilje zaustavilo**,
- osigurala **bezbednost** učenika,
- **smanjio rizik** od ponavljanja,
- **ublažile** posledice,
- **pratili efekti preuzetnih mera.**

Postupanje treba da bude u skladu s propisima i što ujednačenije u svim situacijama nasilja istog nivoa i u svim ustanovama. Na taj način obezbeđuje se efikasna reakcija, pravednost prema svim uključenim pojedincima i mogućnost praćenja u svim školama.

Škola uopšteno i svaki nastavnik ili drugi zaposleni u obavezi je da reaguje uvek kada postoji sumnja ili saznanje da učenik ili grupa učenika trpi nasilje. U skladu sa Pravilnikom o protokolu postupanja, intervencija u slučaju nasilja treba da prati sledeće korake:

1. utvrđivanje ili provera sumnje (škola prikuplja informacije, ne vrši istragu),
2. zaustavljanje nasilja (obezbeđuje se trenutna bezbednost učenika),
3. obaveštavanje roditelja,
4. konsultacije unutar škole,
5. mere i aktivnosti u skladu sa propisima,
6. praćenje efekata sprovedenih mera i aktivnosti.

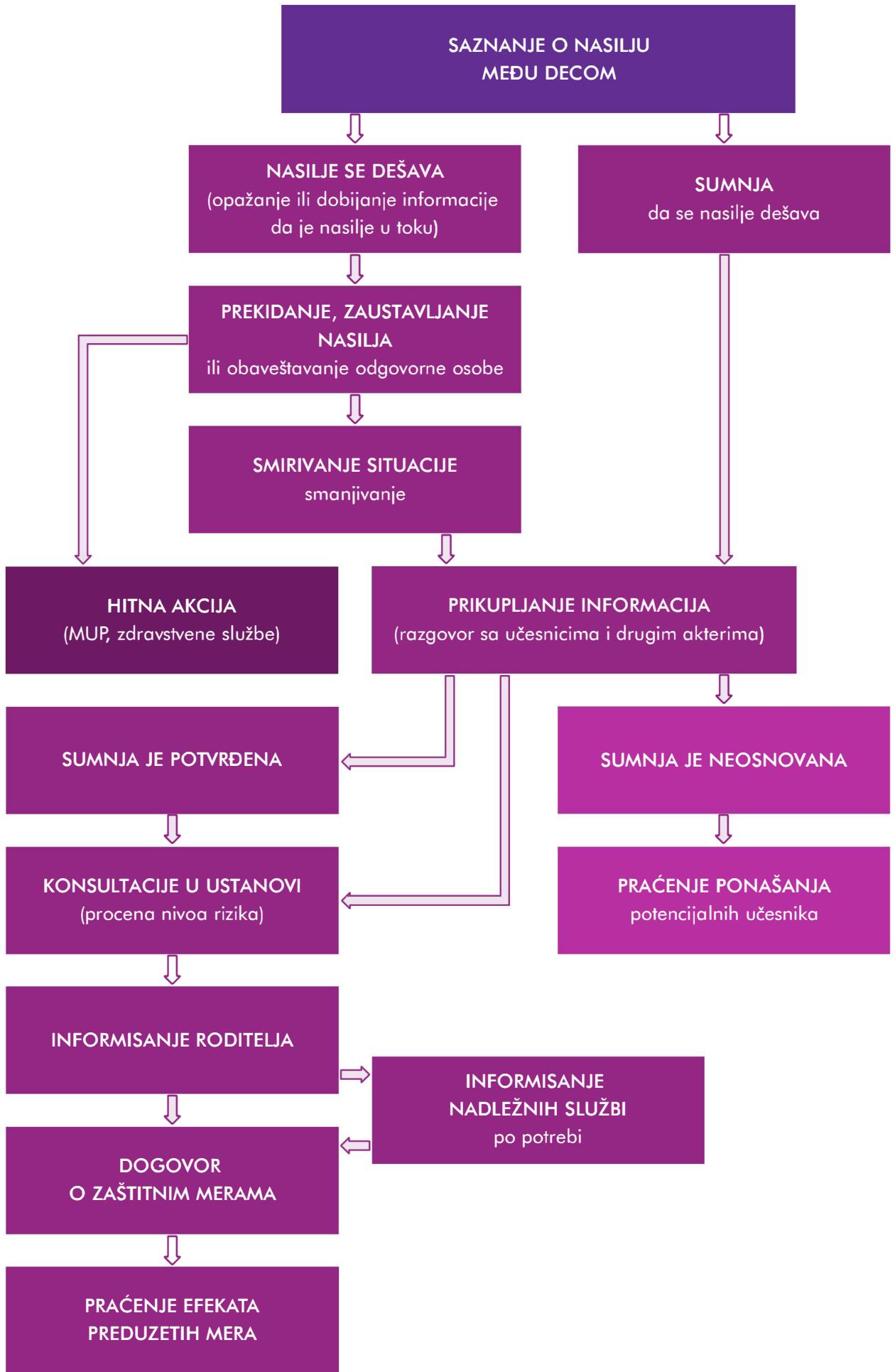
U okviru mera koje se preduzimaju za drugi i treći nivo nasilja škola pravi operativni plan zaštite za sve učenike koji su na bilo koji način bili uključeni u situaciju nasilja (oni koji trpe nasilje, oni koji se nasilno ponašaju i oni koji su posmatrači nasilja), imajući u vidu različite efekte i posledice nasilja na njih i različitih potreba za podrškom. U slučaju nasilja drugog nivoa, u reagovanje će biti uključen školski tim za zaštitu od nasilja (unutrašnja zaštitna mreža), a u slučaju nasilja trećeg nivoa, uključuju se i druge institucije (spoljna zaštitna mreža). Šema koja sledi²⁰ prikazuje redosled postupanja škole u slučaju nasilja među učenicima:

¹⁹ Deo koji se odnosi na intervencije pripremljen je na osnovu Vranješević, J. i sar. 2020. *Ka sigurnom i podsticajnom školskom okruženju – Vodič za škole*. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Beograd (str. 21–23). Dostupno na sledećoj adresi:

http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/04/Ka-sigurnom-i-podsticajnom-školskom-okruženju-vodic-za_skole.pdf

²⁰ Preuzeto iz Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, dostupno na sledećoj adresi:

https://www.paragraf.rs/propisi/posebni_protokol_za_zastitu_dece_i_ucenika_od_nasilja_zlostavljanja_i_zanemarivanja_u_obrazovno-vaspitnim_ustanovama.html

Prilog 3:

Korisni resursi

Resursi na engleskom jeziku

- **The Better Internet for Kids (BIK) (*Bolji internet za decu*)** jeste platforma nastala kao deo strategije Evropske komisije. Centri za sigurniji internet, koji postoje u 30 evropskih zemalja, pružaju informacije deci, roditeljima i nastavnicima i služe kao SOS linije putem kojih se mogu prijaviti nedozvoljeni sadžaji na mreži.
<https://www.betterinternetforkids.eu/>
- **Stop Cyberviolence - Toolkit for Trainers (*Zauštavimo digitalno nasilje – alatke za trenere*)** ima za cilj da pomogne svakome ko želi da poboljša metodologiju u obučavanju trenera, mladih lidera i edukatora u borbi protiv digitalnog nasilja i maltretiranja na mreži, da se stara o bezbednosti mladih i da im omogući život u okruženju bez prinude, zastrašivanja i nasilja.
<http://www.cyberviolence.eu/wp-content/uploads/2018/07/MethodologyToolkit.CyberViolence.pdf>
- **Safety Net Kids (*Bezbednost za decu*)** (UK): Veb-sajt organizacije Safety-Net (Sigurnosna mreža) iz UK, čiji je cilj da pomaže deci da budu sigurna u digitalnom prostoru.
<http://www.safetynetkids.org.uk/personal-safety/staying-safe-online/>
- **GEAR against IPV, Master Package (*Oduprite se IPN – Obrazovni paket*)**: Brošura III: Priručnik za nastavnike i Brošura IV: Aktivnosti za učenike – materijal i aktivnosti koje sadrži ovaj paket predstavlja doprinos primarnoj prevenciji nasilja u intimnom partnerskom odnosu putem intervencije na nivou škola, koje imaju za cilj podizanje svesti i dekonstrukciju uvreženih rodnih stereotipa kako kod srednjoškolaca, tako i kod njihovih nastavnika.
<https://www.gear-ipv.eu/download>
- **Love&Respect online platform (*mrežna platforma Ljubav & poštovanje*)** sastoji se od dva odeljka – jednog namenjenog stručnjacima, i drugog – mladim osobama. Stručnjaci mogu da nađu nacionalna i EU zakonska rešenja, članke o nasilju u vezama mladih ili savete i informacije o tome kako se baviti ovom temom u obrazovanju. Mladi mogu da urade kviz.
<http://www.love-and-respect.org/pro/>
- **Youth4Youth (*Mladi za mlađe*)** jeste priručnik za osnaživanje mladih u sprečavanju rodno zasnovanog nasilja putem vršnjačke edukacije u vidu programa podizanja svesti, obuke i vršnjačke edukacije za mlađe u formalnom i neformalnom obrazovnom okruženju.
https://medinstgenderstudies.org/wp-content/uploads/Y4Y-Manual_digital_v12.pdf
- **Gender Matters – A Manual on Addressing GBV Affecting Young People (*Rodna pitanja / Rod je bitan – Priručnik za suočavanje sa RZN koje pogodi mlade osobe*)** sadrži opsežan odeljak koji rezimira teoriju o rodnoj socijalizaciji i njene veze sa hijerarhijama moći i rodno zasnovanog nasilja.
<http://www.eycb.coe.int/gendermatters/>

- **Against Violence and Abuse: A teacher's guide to violence and abuse** (*Protiv nasilja i zlostavljanja: Vodič za nastavnike o nasilju i zlostavljanju*) sadrži materijale za razgovor sa decom i mladima o interpersonalnom nasilju i nasilju u porodici, za čim postoji velika potreba, prema rezultatima istraživanja.

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/506524/teen-abuse-teachers-guide.pdf

- **Cyber violence against women and girls** (*Digitalno nasilje nad ženama i devojkama*) publikacija je Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost (EIGE) u kojoj se sumiraju istraživanja i administrativni podaci o nasilju prema ženama i devojkama, uključujući one oblike koji se realizuju u digitalnom prostoru.

<https://eige.europa.eu/publications/cyber-violence-against-women-and-girls>

- **Stop Online Abuse** (*Stop zlostavljanju na mreži*) UK: Ova veb lokacija pruža informacije, pravne i praktične savete žrtvama uznemiravanja na mreži, osvetničke pornografije, govora mržnje, seksualnog uznemiravanja i ucena, a namenjena je ženama i LGBT osobama, nakon što je istraživanje pokazalo da su oni najviše izloženi ekstremnim slučajevima zlostavljanja na mreži.

<https://www.stoponlineabuse.org.uk/what-is-online-abuse>

Resursi na srpskom jeziku

- Popadić, Dragan, Dobrinka Kuzmanović (2013). *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Beograd: UNICEF i Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
http://sbn.mpn.gov.rs/clientpub/uploads/Digitalno_nasilje-Izvestaj_2013.pdf
- Bogavac, Ljiljana, Stanislava Otašević, Viktorika Cucić i Dušica Popadić (2015). *Prva nacionalna studija o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja dece u Republici Srbiji*. Beograd: Incest trauma centar.
http://incesttraumacentar.org.rs/files/2015/ITC_2015_Srbija_-_Nacionalna_studija_o_seksualnom_nasilju_nad_decom.pdf
- Ćeriman, Jelena, Nađa Duhaček, Ksenija Perišić, Marina Bogdanović i Daša Duhaček (2015). *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji*. Beograd: Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu i UNICEF.
http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Istrazivanje_rodno_zasnovanog_nasilja_u_skolama_u_Srbiji.pdf
- Kuzmanović, Dobrinka, Zoran Pavlović, Dragan Popadić i Tijana Milošević (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
http://dobrinkakuzmanovic.weebly.com/uploads/2/6/4/8/26488972/korisencije_interneta_kod_dece_i_mladih_u_srbiji_v1-1.pdf
- Kuzmanović, Dobrinka, Biljana Lajović, Smiljana Grujić i Gordana Medenica (2016). *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Pedagoško društvo Srbije.
<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/prirucnik-interaktivni.pdf>

- Kuzmanović, Dobrinka, Vesna Zlatarović, Našata Anđelković i Jelena Žunić-Cicvarić (2019). *Deca u digitalnom dobu – Vodič za bezbedno i konstruktivno korišćenje digitalne tehnologije i interneta*. Užice: Užički centar za prava deteta.
https://www.unicef.org-serbia/media/10366/file/Deca_u_digitalnom_dobu.pdf
- „*Tagged*“ Priručnik za zaštitu dece i mlađih od sajber nasilja i primenu u redovnom nastavnom programu osnovnih i srednjih škola (2013). Incest trauma centar, Beograd.
<https://rc.gradjanske.org/wp-content/uploads/2019/09/ITC-Tagged-Manual-2013-compressed.pdf>
- Grujić, Smiljana (ur.) (2015). *Priručnik z a prevenciju rodno zasnovanog nasilja*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i UNICEF.
<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Prirucnik-za-prevenciju-RZN.pdf>
- Đan, Aurelija i Nataša Jovanović (2011). *Prepoznaj nasilje u partnerskim odnosima – Vodič za mlađe*. Novi Sad/Beograd: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova i Autonomni ženski centar.
http://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2011/Prepoznaj_nasilje_u_partnerskim_odosimama-vodic_za_mlaude.pdf
- *Šta je danas bilo u školi – priručnik za roditelje*. UNICEF. Beograd.
http://www.unicef.rs/files/Prirucnik_za_roditelje_Skola_bez_nasilja.pdf
- Vranješević, Jelena, Borislava Maksimović, Biljana Lajović, Jasmina Nikolić, Marina Bunčić, Gordana Čukuranović, Mirjana Trkulja, Smiljana Grujić, Nevenka Kraguljac, Vesna Radulović, Zlatica Jović (2020). *Ka sigurnom i podsticajnom školskom okruženju – Vodič za škole*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.
https://www.unicef.org-serbia/media/14161/file/vodic_za_skole.pdf
- Ignjatović, Tanja (ur.) (2018). *Zašto i kako o temi rodno zasnovanog nasilja u školskom programu u srednjim školama?* Beograd: Autonomni ženski centar.
https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Zasto_i_kako_o_temi_rodno_zasnovanog_nasilja_u_skolskom_programu_u_srednjim_skolama.pdf
- Ignjatović, Tanja i Marina Ileš (ur.) (2018). *Odgovor obrazovno-vaspitnih institucija na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici – Zbirka stručnih tekstova*. Beograd: Autonomni ženski centar.
https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Odgovor_obrazovno_vaspitnih_institucija.pdf
- Ignjatović, Tanja, Marina Ileš i Andrea Delibašić (ur.) (2018). *Nulta tolerancija na rodno zasnovano nasilje – Priručnik za uključivanje tema rodne ravnopravnosti i rodno zasnovanog nasilja u nastavu i vaspitne aktivnosti srednjih škola*. Beograd: Autonomni ženski centar.
https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Nulta_tolerancija_na_rodno_zasnovano_nasilje.pdf

Resursi na hrvatskom i mađarskom jeziku

- S.C. (2016). *Nasilne veze su bezveze*. Zagreb: CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.
http://www.cesi.hr/wp-content/uploads/2020/01/brosura_nasilne_veze_su_bez_veze.pdf
- *Pokreni promjenu – Priručnik za rad s mladima na prevenciji rodno uvjetovanog nasilja kroz audiovizuelne medije i glazbu* (2016). Zagreb: CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.
<http://www.cesi.hr/pokreni-promjenu-prirucnik-za-rad-s-mladima-na-prevenciji-rodno-uvjetovanog-nasilja-kroz-audiovizuelne-medije-i-glazbu/>
- Ramljak, Tomislav (ur.). (2018). *Upoznajmo i prepoznajmo e-nasilje*. Osijek: Centar za nestalu i zlostavljanu djecu.
http://netica.hr/materijali/Digitalni_prirucnik.pdf
- *Rodnom jednakošću protiv nasilja u intimnim partnerskim vezama, Knjižica III - Priručnik za nastavnike i nastavnice* (2015). Europska mreža protiv nasilja.
http://www.gear-ipv.eu/images/download/Croatian GEAR against IPV_Booklet_III_RevEd_sample.pdf
- Luzia Köberlein (ur.) (2008). *Szívdobbanás – Priručnik za edukaciju mladih na temu nasilja u partnerskim odnosima*.
<http://nane.hu/wp-content/uploads/2016/04/szivdobbanas.pdf>

Internet prezentacije

- **Mogu da neću**
<http://mogudanecu.rs/> ; <http://mogudanecu.rs/nechupedia>
- **Autonomni ženski centar**
<https://www.womenngo.org.rs>
- **Mreža „Žene protiv nasilja“**
<https://www.zeneprotivnasilja.net/o-nama/mapa-organizacija>
- **Tvoja prava – Bezbednost na internetu**
<http://tvojaprava.cpd.org.rs/sigurnostnainternetu.html>
- **Nacionalni centar za bezbednost dece na internetu**
<https://pametnoibežbedno.gov.rs/kontakt-centar/>
- **SHARE Fondacija**
<https://www.sharefoundation.info/sr/>

Korisni kontakti

- **Posebno tužilaštvo za visokotehnološki kriminal** – Visokotehnološki kriminal može se prijaviti Posebnom tužilaštvu putem e-majla na adresu vtk@beograd.vtk.jt.rs sa ličnim podacima podnosioca prijave i mogućim dokazima dela (sačuvane poruke, slike ekrana, itd.).
- **Ministarstvo unutrašnjih poslova** – na adresu Ministarstva childprotection@mup.gov.rs mogu se prijaviti saznanja o seksualnoj zloupotrebi maloletnih lica u pornografske svrhe na internetu.
- **Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja** – Svi oblici nasilja, uključujući i digitalno, mogu se prijaviti na SOS telefon Ministarstva **0800/200-201** (radi tokom nastavnih dana od 7.30 do 15.30 časova i namenjen je pre svega učenicima, roditeljima i zaposlenima u oblasti obrazovanja).
- **Nacionalni kontakt centar za bezbednost dece na internetu** – Onlajn prijava štetnog sadržaja na internetu: <https://pametnoibezbedno.gov.rs/prijava-nelegalnog-sadrzaja/> i prijava telefonom na broj **19833**.
- **Autonomni ženski centar** – SOS telefon za pružanje informacija i psihosocijalne podrške ženama sa iskustvom nasilja **0800/100-007** (radim danima od 10.00 do 20.00 časova, poziv je besplatan).
- **ASTRA – Anti Trafficking Action** – SOS telefon za pomoć žrtvama trgovine ljudima i prevenciju ovog problema **+381 11 785 0000** ili **0800 101 201** (besplatno za pozive iz Srbije) dostupan je za građane svakog radnog dana od 9.00 do 17.00 časova. ASTRA vodi i **Evropski broj za nestalu decu 116 000** na teritoriji Srbije, koji je dostupan 24/7.

Literatura

Against Violence and Abuse: A teacher's guide to violence and abuse. 2015. Home Office & AVA.

Dostupno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/506524/teen-abuse-teachers-guide.pdf (8.12.2020.)

Barker, G., Ricardo, C., Nascimento, M. 2007. *Engaging men and boys in changing gender-based inequity in health: Evidence from programme interventions.* World Health Organization.

Dostupno na: https://www.who.int/gender/documents/Engaging_men_boys.pdf (8.12.2020.)

Barter, C., McCarry M., Berridge D., Evans K. 2009. *Partner exploitation and violence in teenage intimate relationships.* Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/265245739_Partner_Exploitation_and_Violence_in_Teenage_Intimate_Relationships (8.12.2020.)

Bjelić, N. 2020. *Svest nastavnica i nastavnika srednjih škola o digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u partnerskim odnosima mladih – Transnacionalni izveštaj.*

Dostupno na: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/nastavnici> (8.12.2020.)

Bleeding Love Dostupno na: <https://www.bleedinglove.eu/project/> (8.12.2020.)

Carmody, M. 2009. *Conceptualising the prevention of sexual assault and the role of education.* The Australian Institute of Family, The Australian Centre for the Study of Sexual Assault.

Cyber violence against women and girls. 2017. European Institute for Gender Equality (EIGE). Dostupno na: <https://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/cyber-violence-against-women-and-girls> (8.12.2020.)

Cyber violence against women and girls: A world-wide wake-up call. 2015. UN Broadband Commission for Digital Development. Dostupno na: https://www.unwomen.org//~/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2015/cyber_violence_gender_report.pdf?v=1&d=20150924T154259 (8.12.2020.)

Dalla Pozza, et al. 2016. *Cyber bullying Among Young People – Study for the Libe Committee.* Policy Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs, European Union. Dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf) (8.12.2020.)

Gender Respect Project. Development Education Centre South Yorkshire (DECSY).

Dostupno na: <https://www.decsy.org.uk/project/gender-equality-charter-mark/> (8.12.2020.)

Global and regional estimates of violence against women. 2013. World Health Organization.

Dostupno na: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564625> (8.12.2020.)

Healthy Relationship – High School Educators Toolkit. 2016. Love is respect (loveisrespect.org). Dostupno na: <https://www.loveisrespect.org/wp-content/uploads/2016/08/highschool-educators-toolkit.pdf> (8.12.2020.)

Healthy relationship. NANE.

Dostupno na: https://nane.hu/en/wp-content/uploads/healthy_relationship_print.pdf (8.12.2020.)

#HerNetHerRights Resource Pack on ending online violence against women & girls in Europe. 2017. European Women's Lobby (EWL). Dostupno na:

https://www.womenlobby.org/IMG/pdf/hernetherrights_resource_pack_2017_web_version.pdf (8.12.2020.)

Hlavka, H.R. 2014. Normalizing Sexual Violence: Young Women Account for Harassment and Abuse. *Gender & Society*, Vol. 28/3, pp. 337–358. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/0891243214526468>

Ignjatović, T. 2018. Rodno zasnovano nasilje u partnerskim vezama mladih: uloga obrazovno-vaspitnih ustanova, u: Ignjatović, T., M. Ileš (ur.): *Odgovor obrazovno-vaspitnih institucija na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici*. Autonomni ženski centar. Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Odgovor_obrazovno_vaspitnih_institucija.pdf (8.12.2020.)

Ignjatović, T. 2018. Seksualno nasilje i uznemiravanje: uloga obrazovno-vaspitnih ustanova u prevenciji i zaštiti učenica i učenika, u: Ignjatović, T., M. Ileš (ur.): *Odgovor obrazovno-vaspitnih institucija na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici*. Autonomni ženski centar. Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Odgovor_obrazovno_vaspitnih_institucija.pdf (8.12.2020.)

Ignjatović, T., Ileš, M. 2020. *Stavovi i odgovor predstavnika i predstavnica srednjih škola na pojavu zlostavljanja među mladima koji su u emotivnoj vezi – Izveštaj za Srbiju*. Autonomni ženski centar. Dostupno na: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/nastavnici> (8.12.2020.)

Ileš, M. 2018. Digitalno nasilje protiv žena i devojčica, u: Ignjatović, T., M. Ileš M. (ur.): *Odgovor obrazovno-vaspitnih institucija na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici*. Autonomni ženski centar. Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2018/Odgovor_obrazovno_vaspitnih_institucija.pdf (8.12.2020.)

International technical guidance on sexuality education. An evidence-informed approach. 2018. UNFPA. Dostupno na: <https://www.unfpa.org/publications/international-technical-guidance-sexuality-education> (8.12.2020.)

Kardos B., Sudár O. 2019. *Turn Me On. Patriarchátust Ellenzök Társasága*. Dostupno na: <http://turnmeon.hu/wp-content/uploads/2019/06/Kapcsolodj-be-Tordelt-WEB-FINAL-L-1.pdf> (8.12.2020.)

Köberlein, L., et al. 2010. Hartbeat. *Relationship without violence*. PARITÄTISCHE Baden-Württemberg. Dostupno na: http://nane.hu/wp-content/uploads/2016/03/Manual_heartbeat_relationships_without_violence.pdf (8.12.2020.)

Kuzmanović, D. i sar. 2016. *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i UNICEF. Dostupno na: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/priručnik-interaktivni.pdf> (8.12.2020.)

Lenhart, A., Madden, M. 2007. *Social Networking Websites adn Teens: An Overview*. Pew Internet, American Life Project. Dostupno na: <http://www.pewinternet.org/2007/01/07/social-networking-websites-and-teens/> (8.12.2020.)

Mailoa, M. (animation). 2006. *Girl and Boy*. LASALLE-SIA College og Art. Dostupan na: <https://www.youtube.com/watch?v=CP-CXCsSTmU> (8.12.2020.)

Mapping study on cyberviolence. 2018. Strasbourg: Council of Europe. Working Group on cyberbullying and other forms of online violence, especially against women and children. Dostupno na: <https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914> (8.12.2020.)

Moldovan, K. (Ed.). 2011. *Sexual assault advocacy and crisis line training guide*. Denver: Colorado Coalition Against Sexual Assault. Dostupno na: <https://www.ccasa.org/wp-content/uploads/2014/01/Sexual-Assault-Advocacy-and-Crisis-Line-Training-Guide.pdf> (8.12.2020.)

Mulford C., Giordano P.C. 2018. Teen Dating Violence: A Closer Look at Adolescent Romantic Relationships. 2018. *National Institut of Justice Journal*, Issue 216. Dostupno na: <https://nij.ojp.gov/topics/articles/teen-dating-violence-closer-look-adolescent-romantic-relationships> (8.12.2020.)

Online Harassment. 2017. Pew Center Research.

Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/internet/2017/07/11/online-harassment-2017/> (8.12.2020.)

Pavlović, S, Bijelić, N., Pedrola Vives, E., Szalontai, F. 2020. *Digitalno nasilje i mladi – izveštaj za Španiju, Mađarsku, Hrvatsku i Srbiju*, dostupno na: <https://www.womenngo.org.rs/publikacije/razvoj-dobrih-praksi/1601-digitalno-nasilje-i-mladi-izvestaj-za-spaniju-madarsku-hrvatsku-i-srbiju-2020> (8.12.2020.)

Pavlović, S. 2020. *Digitalno nasilje u partnerskim vezama mladih u brojkama*. Autonomni ženski centar.

Dostupno na: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/nechuteka/> (8.12.2020.)

Pence, E., & Paymar, M. (1986). *Power and control: Tactics of men who batter*. Duluth, MN: Minnesota Program Development Inc.

Polovina, N., 2014. Vršnjačko nasilje u školi: porodični faktori uticaja u ekosistemskoj perspektivi. *Nastava i vaspitanje*, 63(4), 717–732.

Popadić, D., Kuzmanović, D. 2013. *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Dostupno na: http://sbn.rs/clientpub/uploads/Digitalno_nasilje-Izvestaj_2013.pdf (8.12.2020.)

Positive School Culture and Climate. Professional development service for teachers (PDST).

Dostupno na: <https://pdst.ie/positive-school-culture-and-climate> (8.12.2020.)

Pristanak – prosto kao (za) čaj!

Dostupno na: <https://www.womenngo.org.rs/vesti/1342-pristanak-prosto-kao-za-caj> (8.12.2020.)

Quabbin Mediation and Ervin Staub. 2007. *Training Active Bystanders: A Curriculum for Schools and Community*. Dostupno na: http://people.umass.edu/estaub/TAB_curriculum.pdf (8.12.2020.)

Ramljak, T. (ur.). 2018. *Upoznajmo i prepoznajmo e-nasilje*. Centar za nestalu i zlostavljanu djecu, Osijek.

Dostupno na: http://netica.hr/materijali/Digitalni_prirucnik.pdf (8.12.2020.)

Sexual Health, Healthy Body, Healthy Relationships Education. 2016. INDERA.

Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., and Hasebrink, U. 2020. *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. EU Kids Online.

Dostupno na: <https://www.eukidsonline.ch/files/Eu-kids-online-2020-international-report.pdf> (8.12.2020.)

STOP Cyber Violence – Toolkit for Trainers. 2017. Stowarzyszenie Instytut Nowych Technologii (Poland), Crystal Clear Soft (Greece), CSP - Innovazione nelle ict S.C.A.R.L. (Italy), Asociatia Direct (Romania).

Titley, G. (General ed.). 2007. *GENDER MATTERS A manual on addressing gender-based violence affecting young people*. Council of Europe, Directorate of Youth and Sport, European Youth Centre Budapest.

Dostupno na: http://www.eycb.coe.int/gendermatters/pdf/Gender_matters_EN.pdf (8.12.2020.)

Tsirigoti, A., Petroulaki, K. & Ntina pogias, A. 2015. *Master Package "GEAR against IPV"*. Booklet III: Teacher's Manual. (Rev. ed.). Athens: European Anti-Violence Network.

Violence against women: an EU - wide survey. Main results. 2014. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). Dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf (8.12.2020.)

Virtual World, Real Fear. 2014. Women's Aid Federation of England.

Dostupno na: https://www.womensaid.org.uk/wp-content/uploads/2015/11/Women_s_Aid_Virtual_World_Real_Fear_Feb_2014-3.pdf (8.12.2020.)

Vranješević, J. i sar. 2020. *Ka sigurnom i podsticajnom školskom okruženju – Vodič za škole.* Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Dostupno na: https://www.unicef.org-serbia/media/14161/file/vodic_za_skole.pdf (8.12.2020.)

When technology meets misogyny. 2019. GenPol (Gender & Policy Insights).

Dostupno na: <https://gen-pol.org /wp-content/uploads/2019/11/When-technology-meets-misogyny-1.pdf> (8.12.2020.)

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveza Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (potvrđena od strane Narodne skupštine Srbije 2013. godine).

Dostupna na: <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/2246-13Lat.pdf> (8.12.2020.)

Zotović-Kostić, M., Beara, M. 2016. *Mentalno zdravlje mladih u AP Vojvodini – stanje i perspektive.* Centar za proizvodnju znanja i veština, Novi Sad.

Dostupno na: http://cpzv.org/cpzv_uploads/Mentalno-zdravlje-mladih-u-APV.pdf (8.12.2020.)

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364.63-055.1/.3-053.6:004.738.5(035)

PREVENCIJA i odgovor na (digitalno) seksualno i rodno zasnovano nasilje : priručnik za nastavnike / [autorke Eva Horváth ... [et al.]] ; [urednice priručnika na srpskom jeziku Tanja Ignjatović i Marina Ileš] ; [prevod na srpski Stanislava Lazarević]. - Beograd : Autonomni ženski centar, 2020 (Beograd : Radunić). - 132 str. : ilustr. ; 30 cm

Prevod dela: Teacher's guidebook on cyber sexual and gender-based violence prevention and response. - "Ovaj priručnik pripremili su organizacije koje učestvuju u realizaciji projekta 'Mogu da neću. Osnaživanje mladih, posebno devojaka, da se suprotstave digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u partnerskim odnosima (2019-2021)." --> kolofon. - Podaci o autorkama preuzeti iz kolofona. - Tiraž 200. - Prilozi: 91-128. - Bibliografija: str. 129-132.

ISBN 978-86-87505-32-2

1. Хорват, Ева [автор]
 - а) Родно засновано насиље -- Интернет -- Превенција -- Приручници
 - б) Сексуално насиље -- Интернет -- Превенција -- Приручници

COBISS.SR-ID 31349513

*autonomni
ženski
centar*
Beograd

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

**Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC**

9 788687 505322